

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

GOETHE FAUSTJA.

TANULMÁNYOK.

IRTÁK

BOYESEN H. HJALMAR ÉS HEINRICH GUSZTÁV.

BUDAPEST.

1888.

TANULMÁNYOK

GOETHE FAUSTJÁRÓL.

GOETHE FAUSTJA.

TANULMÁNYOK

IRTÁK

BOYESEN HJALMAR HJORTH

AZ ITHACAI (NEW-YORK) CORNELL-EGYETEMEN A NÉMET IRODALOM
TÖRTÉNET TANÁRA

ÉS

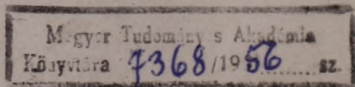
HEINRICH GUSZTÁV

BUDAPESTI TUD.-EGYETEMI TANÁR.

BUDAPEST, 1888.

204332

A. M. T. AKADEMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

Budapest, 1888. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A. M. T. AKADEMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

A Magyar Tudományos Akadémia föladata lévén, a tudományok önálló művelése és emelése mellett, azoknak *terjesztésére* is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A Magyar Tudományos Akadémia ezen *könyvkiadó bizottsága* föladatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennélfogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközzésére, részint a Magyar Tudományos Akadémia, részint egyes vállalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetökké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság, midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kívánván — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos bírálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítók-ról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága

ELŐSZÓ.

A Goethe *Faustjára* vonatkozó könyvek és tanulmányok máris hatalmas irodalmat tesznek, de épen nem állithatni, hogy ez irodalom termékeinek értéke egyenes arányban állana számukkal.

E magyarázatok ugyanis általában két főcsoportra oszlanak. Az egyikbe tartozik a német munkáknak legnagyobb része: ezekben a nagy mű »alap-eszméje« a fődolog. Ezt keresi minden egyes kutató, még pedig többnyire vagy valamely kész philosophiai rendszer segélyével vagy saját okoskodása alapján, de minél kevésbbé magában a Goethe tragédiájában. A szerencsésen megállapított alapeszmét azután föl kell tüntetni Faustnak nemcsak egész sorsában, hanem a szinműnek minden jelenetében, az epizódikus részletekben, sőt még a *Walpurgis-éji álom*-nak félreeső élceiben vagy vágásaiban is. E párttal ma már tisztában vagyunk. Minthogy

egészen biztosan tudjuk, hogy *Faust* nem fakadt, sem egészében, sem minden egyes részletében, egy világos alapeszméből, mely a költőnek kezdettől fogva szeme előtt lebegett volna, természetesen nem is osztozhatunk többé e dogmatikus magyarázatokban, melyek rendszerint nemcsak a titáni hőst magát, hanem a drámának egyéb alakjait is többé-kevésbé allegorikai értelemben veszik és igazi költőiségéből teljesen kivetköztetik. Ez irány legvastagabb (szószerinti és átvitt értelemben legvastagabb) terméke még szatirának is igen erős volna, pedig, kellő tudományos méltósággal és imponáló tudós apparatussal, komoly tanulmánynak lép föl. Értem Louvier művét,* melyről legalább e helyen néhány szóval meg akarok emlékezni.

Louvier meg van győződve arról, hogy az eddigi *Faust*-magyarázóknak sejtelmök sincsen a nagy munka igazi értelméről, még pedig azon egyszerű okból, mert nem volt tudomásuk a *Faust-nyelvről*. E *Faust*-nyelvet Louvier fedezte föl, és ez tette neki lehetővé a *Faust*-dráma összes rejtélyeinek feltüntetését és megfejtését. E *Faust*-nyelv pedig abban áll, hogy, Louvier szerint, minden szónak más az értelme a *Faust*ban, mint a közönséges iro-

* *Sphinx locuta est. Goethes Faust und die Resultate einer rationellen Methode der Forschung von Ferd. Aug. Louvier. Berlin, 1887. 1000 lap.*

dalmi nyelvben. Így pl. *Stadt* a Faust-nyelvben nem a. m. város, hanem a. m. agyvelő, *Mauer* (fal) a. m. koponya, *das finstere Thor* (a sötét kapu) a. m. száj, *dunkler Gang* (sötét folyosó) a. m. torok, *Thürbank* (kapu melletti pad) a. m. ajak stb. De a szereplő személyek sem érző emberek, hanem megszemélyesített elvont fogalmak. Így pl. *Gretchen* a. m. számítás, *Gretchen anyja* a. m. öntudatlanság, *Valentin* a. m. józan ész stb. Hogy ez új nyelv segítségével véghez vitt magyarázat mily képtelenségekre vezet, könnyen elképzelhetni. Csak egy példa az említett szavakból: *Aus dem hohlen finstern Thor Dringt ein buntes Gewimmel hervor*. Ezt a két verset Dóczi Lajos egészen helytelenül fordította így: »A mély kapun mi hemzsegő, Mi tarka raj tódul elő,« mert Louvier szerint az a. m.: »A szájból a szellemnek minden nyilatkozata származik!« És tovább: *a sétálók* a szellemnek egyes nyilatkozatai, *a katonák* költemények, *a leányok* érzések, *a polgári leány* a népdal, *a tanulók* a deák-dalok, *a polgármester* a szájból jövő parancsolat stb. Azonfelül a Faust-dráma minden adatának és gondolatának háromféle jelentése van, t. i. a szószerinti, a philosophiai és a művelődés-történeti. Pl. e két sorban: *Und dies geheimnissvolle Buch Von Nostradamus eigner Hand* (E titokteljes könyv emitt meg, Mit maga Nostradamus irt meg) *Nostradamus* szószerinti értelme:

Michel de Notre Dame francia csillagjós; philosophiai értelme: Goethe és Faust-műve; művelődéstörténeti értelme: Swedenborg! A hóbot rendesen tudatlansággal jár karöltve. Így e könyvben is. Csak egy példa: *Ein ächter deutscher Mann mag keinen Franzen leiden* (Az igaz németek a francziát nem állják, De a borát megiszszák, ha kínálják); ezen versben a *Franze* nem a. m. *der Franzose*, a francia, hanem a. m. Franz Moor a Schiller-féle *Haramjában*. És u. o. *Euch soll sogleich Tokayer fließen* (Mindjárt tokajit kap kegyed): e mondatban *Tokayer* nem a. m. tokaji bor, hanem a. m. »az osztrák« t. i. Don Juan! Igen ám, de az Auerbach-pinczebeli jelenet 1775-ben már meg volt írva, a *Haramjáb* pedig 1781-ből, és Mozart *Don Juanja* 1787-ből való! Valóban helyesen hirdette e könyv kiadója mindenfelé, hogy »soha nem sejtett és mindenképen meglepő magyarázatokat« tartalmaz.

A Faust-magyarázók második csoportja nem indul ki alapeszméből, bár természetesen a legtöbb magyarázó, fejtegetései fonalán végre ily (egy vagy több) alapeszméhez jut. Ellentétben a dogmatikai magyarázókkal, kik a Faust-drámát egyetlen alapeszméből fakadt egységes műremeknek tekintik s a munkának minden egyes részletét amaz alapeszméből magyarázzák, e másik párt, számolva a kétségbevonhatatlan tényekkel, évek hosszú során át, egy

tapasztalatokban és élményekben rendkívül gazdag élet folyamán keletkezett alkotásnak veszi Goethe tragédiáját, melynél első sorban meg kell érteni, illetőleg meg kell magyarázni, hogyan és milyen befolyások alatt jött létre. E fejlődés-történeti álláspont jelenleg az uralkodó, de nem mondhatni, bár kétségtelenül indokoltabb és helyesebb, mint az első pártnak dogmatikai iránya, hogy kizárólag csak örvendetes gyümölcsöket érlelt volna.

Ez irány képviselői abból a helyes felfogásból indulnak ki, hogy a költőre a viszonyok, melyek közt valamely művét vagy ennek egyes részét írta, és főkép a korabeli, előtte ismeretes irodalmi termékek hatással lehettek (ők azt mondják: voltak) és hogy e hatás, munkáján is kell, hogy észlelhető legyen. E magában véve el nem utasítható szempont, melynek érvényesülése a »philologiai módszer« segélyével történik, ép oly könnyen vezethet képtelen túlságokba, mint az első iránynak elvileg szintén helyeselhető fölfogása, — ha túlságig viszik. E kötet utolsó fejezetében ez irány főemberének, Scherer Vilmosnak* néhány merész következtetését csak azért tárgyaltam egy kissé behatóbban, hogy e »modern« iskola túlzásait és kinövéseit egy pár csattanós példában föltüntessem. A példák száma

* *Aus Goethes Frühzeit. Bruchstücke eines Commentars zum jungen Goethe. Strassburg, 1879. 130 l.*

különben könnyen szaporitható volna, — de nem számuk a döntő. Scherer annyira ment, hogy »philologiai módszerének« csalhatatlanságával magának Goethének, műveire vonatkozó állításait és munkáinak szövegét »javította.« Ha Goethe azt állítja, hogy Olaszországban a *Boszorkány-konyha* föliratú jelenetet írta, — Scherer szerint emlékezete tévútra vezette, mert nem ezt a jelenetet írta a Borghese-villában, hanem az *Erdő és Barlang* föliratút; — ha a szövegben (*Borús nap*) olvassuk:

Mefiszto: Összezúzni az ártatlant, ki ellentmond: így szokott könnyíteni magán a zsarnok, ha megszorúlt!

Faust: Vigy el hozzá! Szabaduljon!

Mefiszto: Hát a veszedelem, a melybe indulsz? Vedd, hogy még bosszúlatlan viseli a város a vért, melyet ontottál. A meggyilkolt nyúgvóhelye fölött bosszúálló árnyak lengenek, lesve a visszatérő gyilkost.

Faust: Még ezt is tőled? Hogy verjen meg a világ minden gyilkossága, te szörnyeteg! Vigy el hozzá, ha mondom, és szabadítsd ki!

Mefiszto: Viszlek, s a mit tehetek, ime! stb.

akkor Scherer szerint a dölt irással szedett részletek »interpolációk,« mert hiszen Goethe, midőn e jelenetet írta, még nem tudott Bálintról és erőszakos haláláról! Másutt meg a hiatus föllépése vagy hiánya döntsön az illető helyek koráról, eredetisé-

géről stb. A Schmidt Erik fölfedezte weimari kézirat ezt az egész légvárat egyszerűen halomra döntötte, — de egyúttal alaposan megingatta az oly módszer hitelességét és értékét, melylyel a költő világos állításain és műveinek kétségtelen szövegén ily hihetetlen és páratlan merényleteket lehet és szabad elkövetni.

Boyesen* sem az egyik, sem a másik pártnak nem híve; ő a művelt olvasót akarja a nagy munkába bevezetni, és a tragédia összefüggésének és szerkezetének megértését megkönnyíteni. Boyesen nem fitogtat nagy tudományt, nem is nagyon eredeti: nézeteinek tetemes és legértékesebb része Kreyszig Frigyes vagy Vischer Frigyes Tivadar munkáiból származik. De józanabb, egyszerűbb, világosabb, mint akár Kreyszig, akár Vischer. Persze minden nehézséget nem távolít el és minden rejtélyt nem old meg, sőt többször őszintén bevallja, hogy nem képes kielégítő magyarázatokat adni. És ez sokkal helyesebb, mint az az erőszakosság, melylyel előzői igen sokszor majd a mű szerkezetével, majd a szöveg szavaival elbánnak. Boyesen nem tagadja, sőt el sem takarja a nagyszerű műben található

* *Faust-magyarázata nem önállólag jelent meg, hanem mint része egy nagyobb munkának, mely e címet viseli: Goethe and Schiller; their lives und their works, including a Commentary on Goethe's Faust.*

hézagokat vagy ellenmondásokat; de nem is épít reájok új elméletet, hanem egyszerűen kiemeli, hogy az ily részletek a mű létrejöttének módjában lelik magyarázatukat. És még egyet. Boyesen rendkívül nagy tisztelője Goethének és *Faustjának*; egész odaadással merül el a fejtegett költeményben, melyet eleven képzelettel és költői ihlettel részeire bont és újból megalkot; innen előadásának melege, itt ott dicséretének hőfoka. De ily munkával szemben, oly olvasók előtt, kiket a mű *élvezetes megértésébe* akarunk bevezetni, csakis ez az eljárás a helyes, nem pedig Vischer vagy épen Düntzer korlátozt kritizálgatása, kik az egyik lapon dithyrambikus dagálylyal jelentik ki, hogy Goethénél nagyobb ember és költő sohasem volt, a következő lapon meg úgy bírálgatják, hogy a józan ész adományát is kénytelenek tőle megtagadni.

Boyesen a *Faustot* mint műremeket tekinti és kifejti szépségeit és sajátságait; a munka történeti fejlődésére és a benne feldolgozott mondára csak annyiban reflektál, a mennyiben ez elkerülhetetlennek mutatkozott. Aesthetikai magyarázat az ő világosan és vonzóan irt könyve, mely minden történeti és philologiai tehertől irtózik. Azért nem látszott czélszerűtlennek, az amerikai tanárkönyvét az én négy értekezésemmel kiegészíteni, melyek, épen ellentétben Boyesen fejtegetéseivel, kizárólag

csak a Goethe remekére és a tárgyat tevő mondára vonatkozó történeti és philologiai kérdésekkel foglalkoznak. Az első (*Faust és rokoni*) és a harmadik cikk (*Lessing Faustja*) már megjelentek régebben, de itt amazt tetemesen javítva és bővitve, emezt teljesen átdolgozva veszi az olvasó. A másik két értekezést e kötet számára irtam. Így tehát a Faust-mondára és a Goethe Faust-művére vonatkozó minden lényegesebb kérdést tárgyal e kötet, mely ezen alakjában talán az olvasók eltérő igényeit is képes lesz kielégíteni.

Mert azt hiszszük, hogy nem minden érdek nélkül fogják olvasóink e kötetet fogadni. Szabad talán az ily széleskörű érdeklődést következtetnünk egy oldalról abból a tényből, hogy Goethe *Faustjának* első részét immár négy fordításban (Nagy István 1858, Dóczi Lajos 1873, Komáromy Andor 1887, Szabó Mihály 1888) és a nehézségekben nagyon is bővelkedő második részt szintén már teljes fordításban (Váradi Antaltól, 1887) birjuk, — más oldalról abból, hogy a dráma első része 1887. április 1. óta nemzeti színházunk repertoírjának rendes és mindig igen szívesen látott darabja. Föl-ementést érdemel még, hogy Goethe *Faustja*, egy-magában vagy összehasonlítva Madách rokonszellemű *Ember tragédiájával*, a budapesti és kolozsvári egyetemen ismételve sokat látogatott előadások

tárgya. E sokoldalú érdeklődés a nagy munka iránt talán nem tünteti föl túlságosan vérmesnek azt a reményünket sem, hogy előbb-utóbb a *Faust* második, költői szépségekben és színi hatásokban gazdag, részét is fogjuk üdvözölhetni a magyar színen.

Budapest, 1888. október 18.

Heinrich Gusztáv.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó Heinrich Gusztávtól	VII—XVI

I.

Goethe Faustja. Magyarázta Boyesen H. H., fordította Csiky Gergely.

Első rész	1—109
Második rész	110—160

II.

Faust-tanulmányok, írta Heinrich Gusztáv.

<i>Faust és rokonai</i>	161—212
-----------------------------------	---------

I. A Faust-könyv (1587). — A Spiess-féle Népkönyv. — A XVI. század hatása. — A történeti Faust. — Idegen befolyások. — Rokon alakok 164

II. Simon mágusz. — A legenda forrása: a Clementina. — A legenda célja és értelme. — Faust és Simon. — Helena szerepe. : 181

III. Cyprianus. — A legenda forrása és tárgya. — Cyprianus szövetsége az ördöggel. — Calderon, A csodatevő mágusz. — Calderon és Goethe. — Faust és Cyprianus. 191

IV. Theophilus. — A legenda forrása, tárgya és tendenciája. — Theophilus-költemények és drámák. — Theophilus és Cyprianus. — Faust és Theophilus . . .	
<i>Faust a XVII. században</i>	212—232
A Népkönyv bővítései: Widman és Pfitzer. — Az újabb népkönyv. — Faust a színpadon. — Marlowe Kristóf tragédiája. — Az angol komédiások Németországban. — A Faustról szóló népdramák és bábjátékok. — Faust és Kasperle	212
<i>Lessing Faustja</i>	233—252
Faust a XVIII. században. — Lessing tervei és töredékei. — A kortársak értesítései. — Az »allegorikus« Faust-dráma (1775). — A phantom Lessing Faust-drámájában. — Lessing és Calderon. — Lessing és Goethe . .	233
<i>Goethe Faustjának legrégibb alakja</i>	253—272
A Göchhausen-féle másolat. — Goethe Faustjának története. — A dráma legrégibb elemei. — Az egyes jelenetek chronológiája. — Tanulságok és tévedések . . .	253

I.

GOETHE FAUSTJA.

MAGYARÁZTA

BOYSEN H. HJORTH

FORDITOTTA

CSIKY GERGELY.

ELSŐ RÉSZ.

I.

Valamely műalkotást, Goethe saját szavai szerint, ¹⁾ a fej csak a szív segítségével érthet meg. A szív szeme mélyebben és élesebben lát, mint a fejé; fölfedezi a rejtett életáramlatokat, melyek a költő művének az élő lüktetést és mozgást adják. Egy irodalmi termékre sem alkalmazható inkább a mesternek e maximája, mint saját *Faustjára*.

Ha csak mint értelmi jelenséget tekintjük is a *Faustot*, valóban csodálatos, sajátságosan elbűvölő, valódi encyclopaediája bölcs és szellemes mondásoknak. De, mint a nemzetek szent iratainak, van még mélyebb jelképes jellege is; rejtett kincset, felhalmozott titkot foglal magában, mely csak tiszteletteljes és részvevőleg együttérző tanulmánynak nyílik meg. Felületes jelentése van a felületes számára (még pedig igen szép és becses jelentése), s gazdagabb és értékesebb tanulsága annak részére, a ki elég mélyre ás, hogy megtalálja.

Maga a költemény oly feloldhatatlanul egybe van szöve a költő életével, hogy ez utóbbit tulajdonképen úgy

---

¹⁾ Riemer's Mittheilungen über Goethe, I. 487.

lehet tekinteni, mint az előbbinek folytonos élő magyarázatát. Az első serkentést erre Goethe tanuló korában, az 1770-ik évben nyerte, és az egész munka kevés hónappal halála után, 1832-ben készült el; áthidalja hát, mint a szivárvány, egész hosszú és eseményekben gazdag pályáját, s ragyogó színekben magába foglalja ifjúsága viharos szenvedélyét, férfi kora küzdelmeit és törekvéseit, és vidámabb öregségének bölcsességét. Azért *Faust* teljes megértésére elengedhetetlen Goethe életének beható és alapos ismerete; de hány embernek volna ideje és türelme áthatolni az életrajzok, kommentárok, levelezések, beszélgetések stb. szüntelenül gyarapodó irodalmán, melyeket minden esztendő oly bámulatos tömegben hoz létre! És mégis, e sok közlemény közt alig van egy, melyet a tudós büntetlenül figyelmen kívül hagyhat, alig van egy, mely nem vetne újabb világot Goethe labirinthszerű életének valamely ki nem kutatott zugára. Mert létezésök összességében jövendölése volt körülbelül mind annak, a mit e század nyújtott, — jövendölés, melyet saját korunk részben már beváltott, s melyet a jövő korszakok még tovább igazolni fognak. Egész tömeg szemre van hát szükség, hogy ama különféle gondolat-áramlatoknak, melyeknek első forrása ő volt, előre haladó folyamát kövesse; minden újabb fölfedezés valamely reá való vonatkozást foglal magában, és visszafelé sugárzó fényével megvilágítja valamely szavát, iratainak valamely helyét, mely előbb homályosnak vagy érthetetlennek tűnhetett föl. Mily termékenyítők voltak például a tudományban sejtelmei, mily serkentők újmutatásai! És még tévedései is változatlanul nem valamely igazságon alapultak-e, melynek oly óriási jelentősége volt, hogy napjaink meghökkent specialistái képtelenek voltak nyomára

jutni? A minden természeti tünemény egységéről, minden lét alap-ugyanazonosságáról szóló, sokszor becsmérelt tana világosan megmutatja az utat a fejlődés modern tanához, s több, mint ennek homályos előérzése. E gondolathoz való merev ragaszkodásával s ennek a természet minden orszá-gára való alkalmazásával fölfedezte (tisztán a priori-követ-keztetés által) az intermaxillaris csontot, és felállította elméletét a növények átalakulásáról, melyet tőle elvitatni ma egy tudósnek sem jutna eszébe; és még sok egyebet, a mit az éles és világos látású költő, ki a természetet egész nagyszerű összességében vette szemügyre, egykor előre látott és homályosan sejtett, azt ma a tudomány saját pártatlan módja szerint igyekszik bebizonyítani, és a mellett lassan, de biztosan halad előre az ösvényen, melyet kijelölt. Mert Goethének, mint Faustnak, mindig megmutatta »a jó utat sugalmas ösztöne.« ¹⁾

Tekintsük továbbá, hogy csak megközelítő fogalmat nyerjünk mindent átölelő szelleméről, mély mű-értelmét, kimerítő tanulmányait a mult és jelen kor irodalmáról, gyakorlati ügyességét és tette rejét a kötelességek teljesítésében, melyeket hivatalos állása reá rótt. És e sokoldalú tevékenység értelmi eredményeit csaknem hatvan év foly-tán könyveibe rakta le, melyek valamennyien bizonyos mó-don önéletirati vázlatai egy felséges arányú, nagy szabású és nagyszerűen felruházott szellemnek, és királyi örökség az emberiség számára, mely soha sem vesztheti el értékét. Senki sem olvashatja ama könyveket, senki sem hatolhat be értelmökbe és jelentésökbe a nélkül, hogy szellemi gya-

---

¹⁾ Az idézetek Dóczi Lajos és Váradi Antal fordítása szerint közöltetnek.

rapodást, a szellemi pókhálók eltávolítását, a láthatár elbűvölő kitágulását ne tapasztalná magában; kifogást tehet ugyan némely dolgok ellen, és balitéletei alkalmilag rosszul is járhatnak; de érezni fogja, hogy gondolkozásra ébred, s rövid idő alatt mélyebben és alaposabban lát, és különösen sokat megtanul látni, a mi iránt addig vak volt.

Nem akarnám állítani, hogy ez a kutatásra való serkentés legfőbb bája a *Faust*nak. De tudom, hogy soha sem olvastam *Faust*nak az egész lelket felizgató magánbeszédeit vagy Mephistophelessel folytatott fejtegetéseit a nélkül, hogy határozottan el ne menjen a kedvem a köznapi problémák sekély megoldásaitól, s vágyat ne érezzek leszállani a teremtés géphelyiségébe, és megfigyelni rejtett gépezetének működését és menetét. E költemény erkölcsi fő értéke symbolikus jelentésében fekszik, mint a mely tipikus az újabb kor szellemére és törekvésére nézve; a századnak legfinomabb lényege az, mely e prometheusi szellem szenvedélyes sóhajtásaiban, szemlélődéseiben és kétségbeesésében megjegeczesedett, azon szellemében, mely oly módon vágyott átlépni az emberi tudás határain. A század szívbeli története az, melyet Goethe megírt; s oly értelmi erőre volt szükség, mint az övé, tág kiterjedéssel és athletai alkattal, és oly szemre, mely a korszak összes szellemi láthatárán áttekintett, hogy olyan typust alkosson, mely jöllehet határozottan egyéni, mégis lényének területén, valamint határolásaiban oly sokat egyesít, a mit, mert általános emberi, minden nemzet kénytelen volt tipikusnak elismerni.

Straszburgban történt, a középkor iránti lelkesedésnek legkorábbi napjaiban, hogy Goethe figyelme először irányult a *Faust*-mondára. Maga a történet, melyet báb-

játék alakjában a német vásárokon gyakran adtak elő nyilvános helyeken, kétségkívül gyermekkorától fogva ismerős volt előtte. De Straszburbban, melynek sötét és szűk utczái még mindig a középkor bélyegét és sajátságosan hangulatos színét viselik, s melynek pompás székesegyháza még mindig történetet regél a középkor hitéről és odaadásáról, reá nézve a Faust-monda új jelentést kezdett ölteni, és az a gondolat tolult agyába, hogy drámának dolgozza fel, mely saját regényes természete legmélyebb szükségének és legizőbb vágyának kifejezése legyen. Akkoriban még nem voltak hellén műeszméi, melyek serkentsék, s öregebb korának méltóságos nyugalma még nem merült föl lelki szeme előtt, mint törekvésre méltó eszmény; nem voltak még allegorikus álarczai, melyek kisértetek gyanánt meglátogatták, sem kölcsönvett mythológiája, hogy alkotó tevékenységét, alakító erejét idegen csatornákba erőszakolja. Az ifjú és tüzes lélek vidám meggyőződésével nézett önmagára, mint nemének típusára, és saját tapasztalására, mint az egész faj tapasztalására nézve tipikusra. Virágos beszédekert irt Shakspereről, és lángoló dicsőítésekben áradó értékezést a góth építészetéről. Góth volt, és mint ilyen, képes a jelentés egész sötét mélységéig behatolni valamely középkori góth mondában, és mind azt a pathost és szenvedélyt, mely ennek nyers, idomtalan és zűrzavaros anyagán keresztül kifejezésre törekedett, meleg és erélyes nyelvbe foglalni. Szokásához képest azonban nem bizta eszméjét azonnal papirosra, hanem még több éven át hordozta magában, míg kézzel fogható és határozott alakot vett föl.

Az első magánbeszédet, Faust első beszélgetését Wagnerrel és a thulei király balladáját 1774-ben és 1775-ben írta; az első találkozás Margittal, a szobájában való

jelenet, s Faust és Mephistopheles sétája valószínűleg ugyanez időszakban keletkezett. Az 1790-ki kiadásban, az úgynevezett Faust-töredékben, az összes előbb említett jelenetek, továbbá a székesegyházi jelenet, a boszorkánykonyha és a második párbeszéd Fausttal, mely e szavakkal kezdődik:

S mi az emberlét ősi osztályrésze,
Benső valómban élni akarom;

a tanulóval való beszélgetés és az Auerbach-pinczebeli jelenet is megvannak. Azért a teljes kiadásban, mely 1806-ban jelent meg, a következő jelenetek újak: a két prolog, Faust magánbeszéde Wagner távozása után (Hogy ki nem dől az ily szegény botor, kinek feje stb.) az öngyilkossági kísérlet és megakadályozása a húsvéti ének által, a kapu előtti séta, Mephistopheles első idézése és a második párbeszéd a fennemlített szavakig; továbbá Bálint és a többiek rövid föllépése, mely a székesegyházi jelenetre következik. Az 1790-ki töredék Margit felkiáltásával végződik: »Szomszédaszony! az üvegét!« és ájulásával. Említésre méltó, hogy az »erdő és barlang« jelenet (»Magasztos lény, megadtad mindenestül« stb.) a töredékben közvetlenül »a kútnál« való jelenet, tehát Margit bukása után következik. Mint a dráma további fejtegetésében látni fogjuk, nem nehéz sejteni, miért változtatta meg Goethe a teljes kiadásban ama jelenetek helyét.

II.

»Leszálltok újra, ingó képzetek,« — azt az érzést jelzi, melylyel a költő (körülbelül 1797. körül) ismét ifjú korának kedvencz munkájához járul. Huszonnégyszáz éve mult, mióta figyelmét igénybe vette; a barátok, kik az ifjúság ama napjaiban örömmel hallgatták költeményét, meghaltak vagy szétszóródtak a nagy világban; alakjaik mint »kedves árnyak« merülnek föl emlékezetében, mialatt szeme a jól ismert lapokon pihen.

Jól tudjuk, mily vonakodással tért vissza Goethe oly munkához, melyet egyszer maga mögött hagyott; iránta való érdeklődése közönségesen csak történeti volt, s »viselt ruhája egy darabjának«, »levedlett kigyóbőrnek« szokta nevezni.¹⁾ Hiszen maga jegyzi meg tréfásan, hogy valahányszor hibát vett észre valamely már közzétett drámában vagy költeményben, bizonyára azt kellett tapasztalnia, hogy csak egy új hiba elkövetésével javította ki.²⁾ Oly tökéletesen kinőtt saját ifjúkori énjéből, hogy kénytelen volt lemondani mind ama műveinek megítéléséről, melyek megelőzték olasz útazását.³⁾ Még a Faust-töredék is, mely-

---

¹⁾ Riemer's Mittheilg. über Goethe. I. 304.

²⁾ U. o. I. 301.

³⁾ Goethe beszélgetései Eckermannal és Eberttel.

ben egykor megkísérté lételének tulajdonképeni talányát megtestesíteni, mely »húsából való hús, csontjából való csont« volt, még ez sem tünt föl előtte úgy, mint önmagának élő része, és csupán kivált Schillernek e munkáról való magas véleménye birta arra, hogy ismét hozzá fogjon, mielőtt késő volna. Mily kevésre becsülte ezt eleinte maga, következtetni lehet efféle kifejezésekből, mint »e barbár compositio«, e »bolondság«, e »torzkép« stb., melyeket Schillerrel való levelezésében ismételten használ Faustjáról. Nem is oly visszás ez, mint talán látszanék. Goethe stylje, mely egykor szenvedélyesen meg tudott felelni az emberi indulatok egész hanglétrájának, most bizonyos komoly méltósággal mozgott higgadt trimeterekben és pentameterekben; művészeti hitvallása alapos átalakuláson ment keresztül, s életének egész hangja és célja más lett. A mi pedig styljét illeti, ha két végletében egybe hasonlítjuk, nehéz szemet hűyni a tény előtt, hogy erőben elvesztette azt, a mit előkelőségben nyert. Az 1806-ki kiadás új részeiben azonban még mindig elég hajlékony és erős, hogy a hatalmas gondolatokhoz alkalmazkodjék, melyeket kifejeznie és közlenie kell. E sorok:

Kiszáll dalom az ismeretlen népnek,
Tetszésitől is fél az én szívem —

azt mutatják, hogy Goethe teljesen közömbös volt közönsége iránt. Felolvasta ugyan műveit bizalmas barátainak, és örült, ha megértették és megbecsülték; de soha sem volt az a lelkesítő öntudata, hogy egy egész nemzet szívéhez szól. Ha az emberiségről nagyban beszél, az rendesen bizonyos arisztokratikus kicsinyléssel történik. »A tömeg

és többség — úgymond ¹⁾ — szükségképen képtelen és fonák; mert *kényelemszerető*, és a tévedés mindig kényelmesebb, mint az igazság. Ez utóbbit komolyan és fentartás nélkül kell tekinteni és alkalmazni. A tévedés azonban hozzá simúl minden lusta, kényelmes vagy balga egyéniséghez, olyan mint a máz, melylyel mindent könnyen be lehet vonni.« Egy másik megjegyzése, melyet Müller kancellár közöl, még jellemzőbb. »Alapjában véve« — mondá Goethe — »mindig nagyon önző módon tanultam a természetet és művészetet, hogy tudniillik ismeretet szerezzek magamnak. Azért írtam e tárgyokról, hogy saját műveltségemet még fokozzam. Hogy más emberek mit csinálnak belőle, az rám nézve nagyon közömbös.«

Alig igazságos talán, szószerint magyarázni egy bizalmas, szóbeli nyilatkozatot, mely a barát előtt történik; de a hol egy egész tömeg nyilatkozat, évek hosszú során át szétszórva, mind egy irányba céloz, ott bizonyára lehet ama nézet létezésére következtetni, melyet kifejez. Riemer, ki harminczévi folytonos érintkezésben állt Goethével, nagyon nyomatékosan nyilatkozik e pontra nézve s egész csomó irott és szóbeli nyilatkozatot idéz Goethének vele való levelezéseiből és beszélgetéseiből, hogy bebizonyítsa a költő föltétlen közömbösségét a közönség iránt. És mégis elismeri, hogy a költő panaszkodott a hidegség miatt, melylyel *Iphigeniáját* és *Tassóját* fogadták, — e műveit, melyekbe »annyit öntött át szíve véréből.« Számos bizonyíték mutatja azt is, hogy a kicsinylés, melylyel a tudományos világ anatómiai és botanikai fölfedezéseit s a színről való

---

¹⁾ Goethe's Unterhaltungen mit dem Kanzler Fr. von Müller. Stuttgart, 1870. 126. l.

tanát fogadta, állandó forrása volt reá nézve a kedvetlenségnek és bosszankodásnak.

Ez adatok nem állnak szükségképen ellentétben egymással, hanem csak azt bizonyítják, hogy Goethe, mint a legtöbb hozzá hasonló ember, mindig el akarta magával hitetni, mintha csak önmagának s kicsiny válogatott baráti körének dolgoznék és alkotna, de szívében mégsem volt oly közömbös a világ véleménye iránt, mint gondolta.

Az ismert aesthetikus, Vischer, ki *Faust*tal behatólag foglalkozott s több becses magyarázatot és bírálatot írt róla,¹⁾ a színpadi előjátékot humorisztikus mentegetőzésnek nevezi, melylyel a szerző útnak ereszté csonka művét. Nézete szerint ugyanis a dráma még mostani alakjában is csonka, ámbár mint ilyen, bizonyára herkulesi munka; véleménye szerint sok *lacuna*, hézag, ugrás és egyenetlenség van benne, melyeknek kimutatásában és megvilágításában nagy tudományosságot és kritikai éleselműséget fejt ki. Az előjáték eszméjét a »Sakuntala« hindu drámából kölcsönözte, melyet Goethe fordításban ismert.

Az igazgató, ki a helyzetnek tisztán gyakorlati és üzleti felfogását képviseli, azzal a kéréssel fordul a költőhöz és a »bohóczhoz«, hogy segítsék ki zavarából. Az emberek »nyugodtan ülnek itt és szeretnének elbámúlni«, azt akarják, hogy »minden frís és új és tetszetős legyen«, — új és erőszakos eseményeket, rendkívüli megindulásokat s pazar színpadi hatásokat kívánnak; ne legyen hiány napban, holdban, csillagokban, tűzben, villámokban; olyasmit akar, a miben mind ebből van valami, s mentől tarkább

---

¹⁾ Vischer: Goethe's Faust. Stuttgart, 1875. Ugyszintén több régiebb dolgozata Faustról.

és többféle, annál jobb, akkor a bölcsek és a bolondok egyaránt találnak benne valamit, a miben gyönyörködnek, s az ember a gazdagság és kedveltség széles országútjára jut. A közönség, fájdalom, nem oly elfogulatlan többé, a mint kívánatos volna, mert a hírlapokat olvassa és megszokta a különös eseményeket. Azért igyekeztek a végsőig megfelelni követelményeinek; dobjátok el eszményeiteket; nézzétek meg jobban hallgatóságtokat és ereszkedjétek le színvonaláig.

Ez az igazgató bölcsészete; sok van benne ama mephistophelesi józan észből, melynek csalékony természetét érezhetjük ugyan, de annál nehezebben czáfolhatjuk meg. Mintha Goethe itt már előízét nyújtotta volna Faust és Mephisto lélektani ellentétének a költő és igazgató viszonyában, mert amaz érzi magasztos hivatásának méltóságát s nem akarja a tarka tömeg merő időtöltésévé lealjasítani, s azért az igazgató kérése miatt szenvedélyes haraggal e szavakban tör ki:

Ne szólj nekem e tarka sokaságról,
Melynek láttára nemtőnk elborúl.

Goethe saját hangjára ismerünk itt, a mint ama kényszerűség ellen küszködik, mely a weimari színház sok évi vezetésében reá róttá, hogy tekintettel legyen a műveletlen közönség elfajúlt izlésére, mely közvetve kicsikarta tőle az engedélyt, hogy Kotzebue siránkozó darabjai és érzelő polgári drámái s Werner Zachariás csodás martyr-színjátékai előadassanak színpadján.¹⁾ A költőnek magasztos

---

¹⁾ Müller idézi (5. l.) Goethének egy nyilatkozatát azon alkalomból, midőn Oehlenschläger kívánságát fejezte ki, hogy »Correg-

szenvedélyű méltatlankodással teljes tiltakozása az igazgató piszkos, tényleges és tisztán gyakorlati vagy üzleti felfogása ellen, kétségkívül nyert valami tüzet és hevességet a daczos és bosszús érzéstől, melylyel saját legnagyobb műveinek hideg fogadtatása a közönség részéről eltölté. A Faust-töredéket például a szerzőnek néhány kevés bizalmasabb barátja (Jacobi, Schiller, Steffens és mások) valódi értéke szerint becsülte meg, és többen az élesebb látású bírálók közül, mint Huber és Schlegel A. W. többé vagy kevésbbé föltételes és jogosult tetszésben részesítették; de a nagy közönségre a könyv semmiféle hatást sem látszott tenni, és a nagyon csekély számú kiadás lassan és ki nem elégítőleg kelt el. *Tassónak* és *Iphigéniának* hasonló sorsa volt, és tudományos értekezései számára tudvalevőleg Goethe még akkor is, midőn híre tetőpontján állt, alig tudott kiadót találni.

Az előjáték bohócza nagyon közel rokon a népies Hanswursttal, melyet Neuber Friderika 1737-ben Gottsched indítványára ünnepélyesen száműzött a német színpadról. A bábjátékban s az alacsony vándorcsapatok Kasperle- és vásári színpadján, melyek deszkabódékban játszottak s melyek közül egyet Goethe az előjátékban mutat be, amaz időben, az előbbi század második felében, a Hanswurst még az egyik legfőbb vonzó eszköz. A bohóc felfogása a drámáról lényegében nem tér el az igazgatóétól; csak hogy amaz, mert rá nézve semmi sem forog kockán, képes humorisztikus oldaláról tekinteni a helyzetet. Ez a

---

gio-át előadják a weimári színpadon. Goethe azt felelte, hogy elfogadta ugyan Werner Zachariás »Wanda-át, de abból, hogy egy ostobaságot követett el, nem következik az, hogy tíz ostobaságot követessen el.

bohóc vagy Hanswurst képviselője a könnyű, epikuri, magát átengedő, kényelmes életbölcseletnek, melyet a közönségnek oly nagy része oszt, s mely az igazgató durva, orozátlan semmiség-elméleténél alig kevésbbé rántja le a költőt s viszi kisértetbe a mammonnal való piszkos egyezkedés által, hogy legnemesebb, legmagasabb törekvését feláldozza, lelkének alacsonyabb táján lakjék, s mulandó, rövid életű sikerre törekedjék.

A mennyei prolog, mint mindenki rá ismerhet, Jób könyvének azon helyétől vette mintáját, hol az Atya-isten maga köré gyűjti a mennyei seregeket és közöttük van a sátán. Az arkangyalok egymást felváltó éneke a rhythmus és dallam csodaműve, s különösen a nem-németnek kell föltűnnie, ki megszokta érdesnek és durvának tartani a német nyelvet, és nem igen várná, hogy ily rhythmikus segélyforrásai legyenek, oly mély és teljes orgonahangok, oly gazdag, oly sokféle és mégis bizonyos méltóságos egyhangúságú ezüst összhangok, hogy a végtelen tér és idő sejtelmeit ébresztik föl bennünk. Magasztos tisztaság van a nyelvben és nyugodt folyamatosság érzése a hím- és nőrímek változatosságában, melyek lényegesen hozzájárulnak a végtelen vidámság, kellem és szelídség benyomásának emeléséhez, melyet ama mennyei lények tesznek, kiknek szeme képes behatolni a mindenség egyenes mozgásának közepette létező egyetemes összhang és rend e nagy panorámájába.

A költő előnkbe vezeti a három arkangyalt, Ráfáelt, Gábrielt, és Mihályt, kik letekintenek naprendszerünkre, és látják, mint végzi a nap »megszabott útazását« a világon keresztül, körülvéve bolygóitól, melyek a magok részéről ismét a központi test körül járnak és tengelyök körül

forognak, s e mellett majd megvilágított, majd elhomályosult oldalukat fordítják a mennyei szemlélők felé. Ráfáel a naphoz szól, mely a régi mód szerint

Versenybe zengve zeng
S dörgő futással végzi útját,
Mit rendelő törvénye szab.

Az eszme, hogy a nap hangot ad, a mint mennydörgő útját végzi a teremtésen át, csodálatosan élővé és behatóvá teszi az egész magasztos színjátékot. Mesterileg realiztikus vonás ez, mely a jelenetet mintegy egyéníti s a körbenfutó végtelenségek nyomasztó nagyságának közepette nyugvó pontot nyújt az érzelemnek. Gábrriel a föld szépségét magasztalja, a nap és éj váltakozásával, »az örök gyors sphaerapályán« való tova ragadtatásában. Mihály a hatalmas tüneményekre központosítja figyelmét, melyek körülötte »dühöngve képezik a legmélyebb hatás lánczatát«; a szétrombolhatatlan összhangról énekel, mely mindenütt uralkodik a »mennykőcsapás ösvényén«, daczára a »lángot villámló pusztításnak.« Végül mindhárman karban ismétlik az első stanza refrainjét, mely különös súlyt helyez az örök szabályosság és rend gondolatára, a mint ez a teremtés napjának »enyhe menetében« látható:

Megfoghatatlan teremtésed,
Mint első nap volt, oly dicső.

A mennyei összhang e jeleneteibe belép most Mephistopheles, a tagadás szelleme, a chaos fia. Reá nézve az erkölcsi világ, mely kiválólag igénybe veszi figyelmét, nyomorúságosan rossz, és semmit sem képes látni az egyete-

mes fényből és sűgárzó világosságból, melyet az arkangyalok magasztalnak. Sőt éneköket is megkísérli parodizálni és humorisztikus módon kérdőre vonja az Istent, hogy földének legfőbb lakóját ily nyomorúságos torz lénynyé teremtetete:

A föld kis istene mindig csak egyenlő,
S mint első nap, ma is oly furcsa ő.

Közel járunk itt a gondolathoz, hogy a költő ez énekben nem csupán a csillagászati mindenség dicsőítését akarta nyújtani, és az erősen kifejezett erkölcsi ellentét, melyet Mephistopheles fölléptetése hoz létre, elkerülhetlenné teszi a következtetést, hogy az egész jelenetnek, láthatólag a felszínen fekvő jelentése mellett, mélyebb jelképes jelentése is van s mintegy kulcsául szolgálhat a következő dráma magyarázatának. Nem valószínű-e, hogy Goethe körülbelül így okoskodott: A physikai világban az égi testek végtelen sorát légkörükben örök változhatatlan törvények vezetik s a legcsekélyebb zavar vagy összeütközés nélkül fentartják különféle forgásaik roppant bonyodalmas rendjét; nem épen olyan észszerű-e hinni, hogy épen oly kimerítő és kifürkészhetetlen törvények uralkodnak az emberi lét látszólagos ellenmondásának és rendetlenségének közepette, még ha látó erőnk korlátolt is áttekintésére, eszünk sekélyes megértésére? ¹⁾ A mint a nappal enyhe egyenletes mozgása érintetlenül marad a villám,

---

¹⁾ »Ellentében a chaossal, melyet az erkölcsi világ Mephistopheles szemének nyújt, ez éneknek azt a jelentést kell tulajdonítani, hogy általában a természet változhatatlan törvényes rendjét ünnepli.»

(Vischer.)

vihar s egyéb pillanatnyi megzavarások »legmélyebb hatásától«: nem volna-e az erkölcsi mindenségben is, minden egyéni gond, nyomor és romlás közepett, valami folytonos, szakadatlan fejlődés egy jobb állapot felé? Nem húzhatna-e hasznót a sokaság, azaz a faj a kevesek keserű tapasztalásából vagy éppen látszólagos feláldozásából?

Mephistopheles aztán az emberiség nyomorúságos helyzetére és alkotására fordítja az Isten figyelmét:

Az ember sorsa oly nyomorba jár,
Restellek is beléjük bújni már.
... Egy kissé könnyebb dolga lenne,
Ha fényedből szikrát se kap,
O észnek hívja s haszna benne,
Hogy állatok közt ő legállatabb.

Az Isten erre kérdi Mephistót, ismeri-e szolgáját, Faustot (és ha a tiszteletnek valami hiánya van abban, hogy az Úrral ily kérdést tétet, a biblia előbb említett példája kimentheti a költőt); mire az ördög rendkívül találó és meglepő jellemzéssel, mely azt bizonyítja, hogy már egy ideje szemügyre kellett vennie Faustot, mert már oly alaposan ismeri természetét, — így felel:

Ugyancsak furesa módon híved a':
Nem földi a bolondnak étke, itala,
Forrása őt távolba hajtja,
Hogy örült, félig tudja tán,
Az égtől legszebb csillagát ohajtja,
A földtől minden üdvöt megkíván,
S nem rejt olyant közelség, messzeség,
Mi megnyugtassa fölhevart szívét.

Itt van Faust jellemének alaphangja, — az, a mit jobb kifejezés híján *titáni voltának* nevezek, tudniillik epedő vágya földi helyzetének természetes korlátoltságát lerontani, szenvedélyes vágya valami homályosan sejtett magasabb állapot után. Ez a titán, ki ismét föl akar hatolni az elérhetetlen éig. E titáni tulajdonságában azonban Faust úgy van feltüntetve, mint az emberi faj legnemesebb törekvéseinek megtestesítése, — valóban ő a faj képviselője azon értelemben, hogy valamely fajnak legjobban kifejlett egyénisége egyszersmind annak legigazabb képviselője. Bizonyítja, mily rejtett lehetőségek vannak a fajban s mily viszonylagos tökéletességet képes kedvező körülmények közt elérni. Azért az Úr kihívja Mephistophelest, hogy Faustot »vonja el ősforrásától«, rántsa le, és a fogadás díja az emberi nem fölötti saját uralma. Mephisto fogadást ajánl, melyet az Úr optimisztikus bizalommal elfogad :

Kisértsd terelni, hogyha szédül
A magad útai felé :
S ismerd majd szégyenülve bé,
Hogy jó embernek jó utat
Sugalmas ösztöne mutat.

A fogadás díja Faust lelke ; ha sikerül az ördögnek minden jót kiirtani belőle, akkor legyen az övé ; ellenkező esetben maradjon meg az Úrnak.

A fogadás tipikus minőségére és tulajdonságára nem lehet elég súlyt fektetni. Mint szerencsejáték egyetlen emberi lélek merő birtokáért határozottan tréfásnak látszhatnak, azonkívül kegyetlenül igazságtalan is volna a kér-

deses lélek ellen, melyre az ördög most minden rendelkezésére álló tetterejét összpontosítja, míg a mennyei seregek (a mennyire a szövegből látható) semmi intézkedést sem tesznek védelmére. De jöllehet az utóbbi kifogás látszólag jogosult, az egész dráma magasabb méltóságot és jelentést nyer az által, hogy az örök és egyetemes gondolat területe emelkedik. Az egész jelenet (bibliai mintájához képest) oly félreismerhetetlenül mythologikus jelképpé lesz, mint bizonyos nagyszerű gondolatok kifejezésévé, melyeket csak ebbe az alakba lehetett öltöztetni, hogy a fogadásban rejlő látszólagos tisztelethiány eltűnik a gondolat óriási nagysága előtt. Ha valaki kételkednék e nézet helyességéről, hasonlítsa össze a második rész végső versével. Nagyon természetesen sejthetjük, hogy a költő, ha valahol, úgy itt ad újmutatást arra nézve, mikép kívánja művét megítéltetni. A jelenet itt ismét az égben van, hol a chorus mystikus így énekel:

Minden, mi eltűnő,
Csupán hasonlat;
Az el nem érhető,
Itt létbe olvad.

Az emberi nem sorsa és rendeltetése, úgy, a mint a költő látta, volt az, melyet Faust pályája jelképileg feltüntetett — merész epedő törekvéseiben, bukásában és szenvedéseiben és végső megmentésében. Az élet legfőbb, legszükségesebb, leglényegesebb és legbonyolultabb problémái vannak bele vonva a pathos és vidámság közt változó jelenetekbe, és ha Goethe nem nyújtotta is ezeknek pozitív megoldását, mindenesetre tagadhatatlanul erős mó-

don tudta tárgyalni; valami egészséges erély és szabadság van speculációjában, s oly tág és éles látó erő, mely a lát-szólagos chaos közepett is megpillantja a törvényt és rendet, s velünk is megpillantatja.

Végül megjegyezzük, hogy Mephistopheles jellemét nem részletenként tárgyaljuk, mint a drámában fejlődik, hanem az idézési jelenetben foglaljuk össze különféle elemeit, hol meglehetősen kimerítő elemzését fogjuk adni.

III.

A tragédia első részét megnyitó magánbeszéd első sorai úgy állítják előnkbe Faustot, mint encyclopaedikus tudású embert, ki az *omne scibilé*-t, kora tudományának egész tudásra méltó tartalmát magáévá tette. A dráma ebben megegyezik a különböző bábjátékokkal, melyek mind egyformán kifejezik Faust türelmetlenségét az emberi ismeret sekélyessége miatt, s e korlátolt tudást adják okul, miért fordul természetfölötti segítséghez. Különben úgy látszik, első mintáját, a mint a mondából ismerjük, nem vezette magasabb indok, mint epedő vágy a hírnév után, mert már abban is kitünő szerencsét vélt megpillantani, hogy képes volt a hatalmas szellemeknek parancsolni és segítségökkel csodát művelni. De a régi mondának e kísértete, mint Kreyszig találólag mondja,¹⁾ az ifjú és izzó költő karjaiban meleggé és élővé lett. Goethe saját titáni, szenvedélyes lelkét lehelte ama phantomba, és keblében emberi szív kezdett lüktetni, emberi indulatok kezdtek megmozdulni és dolgozni. Faust azon alakjában, melyben most bírjuk, egyike amaz örök, tisztán emberi típusoknak, melyek nincsenek bizonyos korszakra vagy századra szorítva, hanem minden században van párjuk, míg az emberiség keblében fogja rejtteni a prometheusi szikrát.

---

¹⁾ Vorlesungen über Goethe's Faust. 47.

Goethének, mint a Sturm és Drangkorszakbeli minden társának, kiváló előszeretete volt az e fajta lángész iránt. E korszak minden írójának és költőjének ugyanez egetostromló törekvései voltak, ugyanígy kicsinyelték a mult tudományos, irodalmi és vallási eredményeit, ugyanazon vakmerő szándékuk volt, a világot saját külön hatáskörén belül tágabb és szabadabb alapon és a természettel való szorosabb megegyezésben újra fölépíteni. Megvetették az akadémiai és egyetemi tudósok fáradságosan fölépített rendszereit s fiatal türelmetlenséggel elvetették a lassú empirikus módszereket, melyekkel ezek az emberi tudás gyarapításán dolgoztak. Azt hitték, hogy a természethez való ← úgynevezett visszatérés által a lét minden rejtélyét megoldották, s azt remélték, hogy merész ugrással az abszolút igazság birtokába jutnak. Bizonyos, hogy Goethe soha sem osztozott e balgaságokban oly kiterjedésben, mint az iskola kicsapongóbb tagjai: Lenz, Klinger, Basedow stb.; mert még legszilajabb titánságának napjaiban is erős ellensúlyt tartott meg a józan észből, mely megóvta őt a visszataszító kicsapongásoktól, melyek néhány társát tönkretették. De mindenesetre jelentős dolog marad, hogy Faust első jele-
neteit akkor írta, mikor még amaz iskola befolyása alatt állt, és hogy a dráma, habár nagyon megnemesített alakban, sokat testesít meg a főbb eszmékből, melyeket a Sturm és Drang-korszak hirdetett. Faust szelleme tehát legbensőbb lényege szerint, szoros rokonságban áll Goethe szellemével, és Faust nyilatkozatainak pompás logikai spontaneitását és hevét az első töredékben annál könnyebben meg lehet magyarázni a szerző és hőse rokonságából. Goethe későbbi napjaiban, midőn már rég elvesztette Faust-hangulatát, hangjának többé nem volt meg az a tel-

jessége és terjedelme, nem volt meg benne a közvetlen, hatásos és tüzes kifejezésnek az a terjedelmes hanglétrája. Hiába keresünk *Tassó*-ban, *Iphigeniá*-ban s még későbbi lyrai költeményeiben is oly meleg, izzó és lüktető nyelvet, a hatalmas melléknevek és kifejezések oly felséges teljességét, oly abszolút uralmat a hang és érzelem összes segélyforrásai fölött.

Német kommentátorok sok fáradságot és kutatást fordítottak annak megállapítására, mennyi ment át közvetve vagy közvetetlenül Goethe személyes indulataiból és tapasztalataiból drámájának szerkesztésébe. Jól ismert tény, hogy ritkán irt valamit, a minék valami vonatkozása nem volt saját életének valamely eseményére vagy tapasztalására, és hogy iratai, saját kifejezése szerint, egyetlen, élte hosszáig tartó vallomást képeznek. Épen a *Faust* tesz ily megjegyzést: ¹⁾ »A jelentős bábjáték-mese sokféle hangon zúgott és zümmögött bennem. Én is bebarangoltam minden tudást és elég korán megismertem hívságos voltát. Az életben is sokféle módon kísérletet tettem, és mindig kevésbbé kielégítve és jobban meggyötörve tértem vissza.«

És ugyanez önéletrajzban egy igen mulattató fejezet van szentelve lipcsei diák-életének és a hiábavaló kísérleteknek, melyeket Lipcsében tett, hogy érdeklődést gerjeszzen magában a bölcsélet és jogtudomány pedáns tanárainak unalmas előadásai iránt. E tudományokról való nézetében és saját csekély eredményének okaiban ismét *Faust* szavának visszhangját halljuk. De nincs itt szükség a példák szaporítására, mert alig van jelenet a drámában, melyből nem lehetne párhuzamos példákat levonni.

---

¹⁾ Wahrheit und Dichtung.

A magánbeszéd a teljes csüggedés hangján kezdődik :

Jurisprudentiát és medikát,
Hej! és még hozzá filozofiát,
Meg theologiát is — fájdalom!
Nagy hévvel áttanultam s mind tudom;
S most itt vagyok, szegény bolond,
S annyit tudok, mint egykoron.

E szavak csaknem egyértelműek a bábjátékéival, csakhogy rhythmikus és szellemesített alakban, s még a vége is egybehangzó :

Mely eb viselné ezt az életet!
Azért választám a bűvészetet.

Itt azonban fontos különbség van. Nem hirnévért, nem csodatevő hatalom elnyeréseért adta magát Goethe hőse a mágiára, hanem csak azon szándékkal, hogy a világot legbensőbb lényegében megismerje, magvait és nemző erőit kikutassa, s így, mint a fiatalság tanítója, megkíméltesse azon megaláztatástól, hogy »ne kelljen oly keservesen tanítnia, a mit nem tud.«

Így nem az ifjuság vakmerő, elbizakodott gögje, hanem a hosszú élet keserű tapasztalása beszél, mely komoly, de gyümölcstelen fáradozásban telt el, hogy a tömeget kielégítő felszínen áthatolva, az emberi tudás legmélyebb forrásáig jusson. Mint a holdhoz intézett fájdalmas szép beszéd mutatja, a retorták és poros foliánsok közt eltöltött évek nem fojtották el az agg tudós lángoló szellemét; még mindig erősen kereng a vér ereiben :

Bár szép színedben járhatnék,
Barlangok körül, bérczetőkön,

Fényedtől párolgó mezőkön,
A szellemekkel szállhatnak,
Lefürdve a füledt tudást,
Uj harmatodból innám gyógyulást!

→ Mind oly dolgok, melyeket ötven éves köszvényes tudósok megbocsáthatatlan különcségeknek tekintenének. Üdítő természetesség van abban, a mint Faust erre »átkos füledt kővermét« rajzolja, a mi egészséges tagadása vagy megvetése az akadémiai előkelőség minden szabályának. A meztelen természet-szemlélet utáni vágya, zavartalanul »a lomha párától,« a föld szellemének földidézéséhez vezet, a mely személyesítése a természet életének a maga nagy összeségében. De halandó szemek nem viselhetik el e meztelen abszolút szemléletet; Faust visszaretten a szellem tekintetétől s elfordítja arról szemét, a mit oly régen és oly vágyóan kívánt látni. Az ember, mint véges lény, nem képes az abszolút igazság látását elviselni; csak többféle homályosító, mérséklő eszközön át, s csak rövid, futólagos pillanatokra lehet leleplezni előtte az igazságot. De — lehetne mondani — az ember maga is csak egy része a természeti élet e nagy összeségének, és így része a föld szellemének s épen azért hozzá hasonló; és a hasonlót, a görög bölcs állítása szerint, csak a hasonló ismerheti meg. Faust mégis képtelen megérteni a föld szellemét.

Kit fölfogsz, ahhoz vagy hasonló,
Én hozzám nem.

A különbség itt inkább mennyiségi, mint minőségi. Hogy Vischer kifejezésével éljünk, »lényegileg föl kell foghatnunk a föld szellemét, mert hasonlítunk hozzá, és

hasonlítunk kell hozzá, mert felfoghatjuk; hiszen a gyermeknek ugyanazon húsa és vére van, mint nemzójének. De ez a nemző oly végtelenül nagyobb, mint mindegyike megszámlálhatatlan gyermekeinek, hogy a lényegegyenlőséget nagyban korlátozza a mennyiségi egyenlőtlenség. Faustnak igaza van, midőn a megismerést minőségi egyenlősítésnek veszi; de nincs igaza, midőn át akarja ugrani a terjedelemben és hatalomban való végtelen távolságot, mely az egyes lényt a lények lényétől elválasztja.« ¹⁾

A föld szellemének eltűnése után Faustot heves kitöréseiben famulusának, Wagnernek, belépése szakítja félbe, ki azt véli, hogy Faust görög tragédiát olvas, és nem akarja elveszteni további kiképzésének ez alkalmát. Wagner a legpompásabb typusa a száraz, fáradozó, fejtörő, lelkiismeretes pedánsnak, a minőt csak valamely irodalom felmutathat, — oly typus, melyben minden egyetem, nemcsak a németek bővelkednek, s mely még épen nem halt ki, mióta Goethe megmutatta vonásait a világnak. Lehet-e valami mulattatóbb, mint az ellentét e poros, száraz, vén pergamen és a tüzes, törekvő Faust között? Az egyik oly sekélyes és üres, s oly becsületesen megelégedett sekélyességgel; és a másik, ki minden mélysége és ragyogó tehetségei mellett, ezeknek korlátoeltsága miatt, oly levertnek és megalázottnak érzi magát. A mi a philistert oly mulatságossá s egyszersmind oly emberien érthetővé teszi, az épen úgy a humor, melylyel rajzolja van, mint a humor tökéletes hiánya saját jellemében. Kinevetik háta mögött, de ő nem veszi észre. Már csak pusztá sejtése is annak, hogy humorisztikus világításban tekinthetnék, hogy mások sze-

---

¹⁾ Goethe's Faust. Neue Beiträge. 265. l.

mében kevésbé tiszteletre méltó lehet, mint a magáéban, rendkívül boldogtalanná tenné. Higgadt öröme egy hiteles kézirati szöveg megpillantásakor, jólelkű önhittsége,¹⁾ meghatározása a retorikáról (művészet, a semmit csodálatra méltó módon előadni) és a naiv, jámbor, habár tudományos bárgyúság Faustnak szívből fakadó sceptikus és önszemrehányó kitöréseivel szemben a sétán — mind ezek mesteri vonások s összességükben teljessé teszik szellemi és anyagi arczatát ez egyik legutánozhatatlanabb alaknak Goethe művészi alkotásainak hosszú csarnokában.

A Wagner távozását követő magánbeszédnek egész

---

¹⁾ Kreyszig találóan az izmos középszerűség önértékét tulajdonítja Wagnernek. (Vorles. 41. l.) Rosenkranz így jellemzi: Wagner, ez a boldog reflexiója a vászonnak és papírnak, a száraz empirikus, az ismeretek gyarapításán szorgoskodó tudós, a józan ész, ki azonban képes rajongni szegényes kutatásaiért, ki jól érzi magát korlátoltságában. A Wagnerek tanulnak és mindig tanulnak, és még sem jutnak el a bölcsességhez. Mohón ásnak kincsek után és boldogok, ha gilisztákat találnak. Mivel magoktól semmit sem tudnak kigondolni, kitalálni, kívülről kell valamit a magok számára szerezniök. Egy »méltó programm,« mely előttök kitarul, az egész eget leszállítani látszik számukra. Bölcsészünk famulusa ide sompolygott, mert azt hívé, Faust görög tragédiát szaval. és ő is szeretne valamit nyerni e művészetben. Egy ilyen Wagner egész életén át első iskolás deák marad. Szorgalmában és korlátoltságában komikus alak, mely csak akkor válik ránk nézve boszantóvá, ha túlbecsüli magát, s a tudományt és művészetet, lángeszű termékeikben, megítélni, empirikus szatócskodását a kutatás tulajdonképeni lényegének akarja kiadni. Nem éljük-e meg mindennap, hogy egy ily Wagner Rómába vagy Párisba utazik, »ott valami görög, latin, vagy ma már ó-német vagy keleti kéziratot lemásol, a másolást »nunā primum e manuscriptis edidit« megjegyzéssel kinyomatja és azt hiszi, korszakalkotó tudományos tényt hajtott végre? (Rosenkranz: Goethe und seine Werke. 338. kk.)

lefolyásában alig van egyetlen egy sor, mely ne duzzadna mély bölcsészeti jelentőségtől. Mialatt a túlárado gondolatbőségben gyönyörködünk, mely az értelmet és érzékeket mindenütt mintegy bűvös erővel tartja lebilincselve, csodálkozva kérdezzük, mily hangulattal olvashatta Emerson Goethe Faustját, ha »kissé nagyon is modernnek és érthetőnek találja.¹⁾ Minden lap erőteljes epigrammatikus mondasoktól és maximáktól hemzseg, melyek — habár természetesen túlozva, mint a hős hangulata kívánja — kiváló értékű, a tapasztalás határait túlhaladó igazságokat tartalmaznak. Épen ama hatalmas képességben, hogy az elvont speculatio eredményeit hullámzó és lángoló szenvedélyű érzelmi összeütközések világává alakítja át, nyilatkozik legragyogóbb módon a szerző lángesze. Szárazon és dogmatikusan előadva valamely egyetemi tanteremben, mindenesetre meglehetősen jámborokul tünnének föl e bölcsészeti postulatumok; de a költő éltető érintése alatt az emberi fájdalom és pathos érverésével és életével égnek és lüktetnek.

Alig egy pillanattal előbb közel állván ahhoz, hogy ledöntse a korlátot, mely az absolut igazság szemléletétől elválasztja, Faust most annál keserűbb öntudattal bir legdrágább törekvéseinek megghiúsultáról:

Ki az örök igazság tükörében
Már tükröződtem, Isten mása én,
Ki lényemet — levette földi képem —
Már égi tisztaságban élvezem —
Én, több, mint Cherub, a ki lüktetőn
A természet ereibe kiöntök,

¹⁾ Emerson, Ralph Waldo, Letters and social Aims. p. 59.

S alkotva már-már isteni erőn
Udülni sejtem magam vakmerőn :
Igy lakolok — egy dörgő szó ledöntött.

. . . . .
Ah ! útját állja életünknek
Az is, a mit teszünk, az is, mit szenvedünk.
A legdicsőbb, mit szellemünk megérthet,
Röghöz tapad s rideg anyagba vesz ;
Mihelyt a földi jót elérted,
Mindent, mi jobb, agyrémnek nevezesz.
Mik létre szültek, dicső gerjedelmek,
A földi zajban meg-megdermedeznek.

Látja, hogy szorgos törekvése, minden lét forrását
megismerni, dugába dőlt ; látja, hogy elkábult és elkáprázott a meztelen szemlélettől, melyre oly sokáig hiába éhezett ; látja, hogy mindenfelől korlátozva és bezárva van földi alkotásának szűk sorompóitól, és így az életnek nincs többé becse rá nézve, és elhatározza végét vetni. Nem érez gyermekes félelmet a sorstól, mely reá vár :

Tüzes szekér lejt szárnyasan felém,
És keblem újult kedvet érez,
Uj útra kelni át az ég lehén
Uj működés tisztább köréhez.

»Vidám elhatározással« ragadja meg a méregcsészét és emeli ajkához ; midőn egyszerre harangzúgás és karének hallatszik, melyek a német városokban húsvét reggelét üdvözlík, és megakadályozzák kezét ; megáll, figyel, s gyermeki és ifjúkori gyöngéd emlékei, a feltámadás ünne-

pélyes hangulatával egyesülve, özönével támadják meg, és meg kell vallania :

A köny fakad — a földé vagyok újra.

A karének tovább tart, és mélyen megindulva, tiszteletteljesen, ünnepélyes hangulatban hallgatja a dalt :

Mig nyílik a sziklabolt,
Hogy kirepüljön,
S mi isteni szikra volt,
Megdicsőüljön,
S ő létre fakadva
Teremtve örül,
Mi földre tapadva
Sirunk egyedül.

. . . . .
Krisztus a sir felett
Feltámadott,
Földi bilincseket
Hagyjatok ott.

Akár operaszerű e hang, akár nem (és némely német kommentátor megegyezik abban, hogy a dráma komoly céljához méltatlannak mondja), még sem lehet tagadni, hogy szép, tele van gyöngéd érzéssel és szinpadon előadva csodálatos hatású. A szelid, emberiesen kellemes búskomolyság, mely Faustot másnap a legközelebbi jelenetben a város kapuja előtt elfogja, csak természetes kiterjedése és meghosszabbodása a hangulatnak, mely az éj folytán megszálta. Még cseng a húsvéti harangok visszhangja lelkében, s az angyalok, a tanítványok és a vezeklő nők énekei

fájdalmas összhangba hozták a gondolkozás nélküli tömeg vidámságával és mulatozásával. A bölcész, elvont speculációjának magasztos magányában érzi, hogy vannak még kötelek, melyeknek szétszakítását nem örömet nézné, melyek az emberiség közös nyájához fűzik, ennek minden apró céljaival és gondjaival, s boldog tudatlanságával a gondolat ama tájának, melyben ő mozog és él. Mily más-kép nézi Wagner a vidám vasárnapi élvezetek tarka tömegét! Szellemi kevélységgel mintegy összébb vonja ruhája szárnyait, nehogy az ignobile vulgus, a közönséges csöcselék érintése bemocskolja :

A doktor úrral sétát ki ne tenne?
Ez dísz és haszon egyaránt, —
De magam nem vetődném erre,
Mert engem minden, a mi durva, bánt,
A hegedülés, kurjogatas,
A játék, zaj rosszúl esik.
Tombolnak, akár a nyavalyás,
S örömnök, dalnak nevezik.

A finom realismus, melylyel mindegyik átvonuló csoport magát jellemzi, a nélkül hogy az olvasóval szemben mintegy szerepet játszszen, épen oly szerencsés és sikerült, mint akadémia-ellenes (francia értelemben). Különösen szerencsés helyi és korszinezéssel van rajzolva a köpczös polgár, ki nem tud jobbat a vasárnapokon és ünnepeken, mint

Igy harcyról, háborúról diskurálni,
Ha messze, Isten háta megett,
Török tatárral hajba esett.

Faust heves önvádjai a rákövetkező beszélgetésben Wagnerrel, a végső reactio a múlt éjszaka emelkedett hangukata után, és mint ilyent alig lehet abszolút betűszerűséggel tolmácsolni. A mint így elmúlt életére, lassú fáradozásával és becsületes elvakultságával, visszatekint, ebben van valami a lakomateremből másnap reggel a mulatság után, midőn a gyertyák kialudtak és az ablaktáblákat felnyitották. Az a metsző érzés, hogy minden fáradsága hiábavaló volt, elkésérti mult tevékenységéről való ítéletét, s groteszknak, sőt átkosnak tünteti föl. És épen ezt a hangukatot szemeli ki a sátán küldöttje, s most már képes hozzá közeledni és hálójába fonni. Mint a régi mondában, fekete uszkár alakjában jelen meg neki, mely itt mind egyre keskenyülő kört von a tudós pár körül. Faust azonnal valami rendkívüli ismer az állatban, míg Wagner tet-szelgő fecsegésével könnyedén átsiklik urának aggodalmai fölött, és jámbor izetlenségekkel és közhelyekkel áll elő a kutya előnyeiről, ha jól van nevelve.

Az árnyak mélyebbre ereszkednek, esti béke száll a vidékre, és Faust, az uszkártól követve, visszatér magányos dolgozó szobájába :

Elhagytam a mezőt, a berket,
Mélységes éj takarta el,
Fölkeltve bennünk a jobb lelket
Borzalmas, szent sejtelmivel.
Elszunnyad a vad ösztön itten,
Melynek fulánkja sajgva bánt,
És kél a szeretet az Isten
És kél az emberek iránt.

. . . . .

Ah, hogy ha szűk szobánkba érve,
 A nyájas mécs munkára hív,
 Megvirrad keblünk hosszú éje,
 S magára rá ismér a szív.
 Az ész ujonnan szóra kelhet,
 Remény hajt új virágokat,
 A lét patakja újra cserged,
 S az életforrás hívogat.

A nyugalom boldog érzete van e sorokban, melyeket a tudós képes méltányolni, ki az idegen látványokkal és hangokkal teljes nap után visszatér saját meghitt tanulószobájának békéjébe. Az indulatok, melyeket a húsvéti karének Faustban fölébresztett, új életre kelnek az embertársaival való közösség érzése és amaz ünnepélyes hangulat által, mely akármely módon áthatja az ó-világ légkörét a nagy történeti ünnepeken, mert még a bölcsész is, még ha nem hívó követője is a hagyományos kereszténységnek, még az sem vonhatja ki magát ama megfoghatatlan befolyások alól, melyek gyermekkora óta körülveszik és a keresztény országban magát a levegőt alkotják, melyet belehel. Ha részvevő és benyomásra képes természet, mint Faust, úgy már az istentisztelet tisztán emberi oldalának szükségképen szívéhez kell szólnia; nagyon valószínűleg százféle ifjúkori emlék ébred föl benne, s nem foglalhat ellenökben egészen pártatlan és kritikai állást, mint például az izlammal vagy buddhizmussal szemben tenné. Hogy Faust, miután első kísérletét, az abszolút igazságot észbeli speculatio útján elérni, meghiusítva, és magát a föld szeleme által porig alázva látta, még egyszer a kinyilatkoztatáshoz menekül, mely alól már kinőttnek hitte magát,

ez reám nézve igen természetes és igen szép motivum. Faust a vereségek és csalódott várakozások e sora után természetesen ingadozó, vérmérsékleténél fogva lobbanékony és heves volt. Azért csak nehezen lehet érteni a szigorúságot, melylyel Vischer e bibliai magyarázat kísérlete fölött következőképen nyilatkozik: »Hogy hiba az első jelenetek következetessége ellen, ha Faust az igazságot a kinyilatkoztatásban keresi, a szó positiv keresztény értelmében, ezt a kritika már rég észrevette.« És odább: »De a mit Goethe most hoz, egész különösen és egészen más módon homályos, mint az első monológok . . . az exegesis olyan, mintha a költő mondani akarná: lássátok, nem tudok-e bölcselkedni is.«

Faust sz. János evangéliomának kezdő szavait választja a görög eredeti szövegben és először az elfogadott fordítás szerint adja vissza: »Kezdetben volt az *ige*.« De a mindenség eredetét egy igének tulajdonítani, habár az Isten ígéje volna is, sokkal bölcsészeti-ellenesebbnek látszik előtte, hogysen komolyan hozzájárúlhatna e nézethez. Így szól:

Csak nem lehet, hogy annyit íge nyom?

Másképen kell fordítanom.

Ha jól esett megértenem,

Így áll: Kezdetben volt az értelem.

De egyik sem elégíti ki. Az értelem magában véve teremő erővel bír-e? A szó mögött fekszik, eredetibb erő, mint a szó. De nem tételez-e előre fel valami valósággal létezőt? Hát aztán mi? Az erő? Akkor így kellene e helynek szólai: »Kezdetben volt az erő.« Azt gondoltuk volna, hogy Faust itt állva marad, ha tovább nem ásha-

tott. De egy igen sajátos gondolatugrás által elveti előbbi speculációjának eredményét és merészen írja: »Kezdetben volt a tett«, a mi bizonyára csak szellemi csődnyilatkozat. Gyakorlatilag tekintve így szól Faust: Nyugodtan szét akarom vágni a gordiusi csomót, ha nem oldhatom meg. A tett, mint kezdetben létező, mint első teremtő ok felfogva, sokkal sekélyesebb megoldása a feladatnak — a mint maga Goethe is elismerte volna — mint a három megelőző; mert föltételezi az értelem és erő, ha nem is szükségképen az ige korábbi létezését. Philológiai szempontból kihívhatják a bírálatot Faust fáradozásai a görög λόγος jelentésének kiterjesztésében, de nem csonkíthatják a jelenet lélektani értékét. Ha nem fordulnának elő e szavak: »Világosság! egyszerre tiszta lett«, melyek közvetlenül megelőzik az utolsó könnyelmű fordítást, azt lehetne vélni, hogy e hely csak Faust türelmetlenségének akar kifejezése lenni vagy nyilatkozása kellemetlen érzésének, abbeli tehetetlensége miatt, hogy a végtelennek csak eszméjébe is belekapaszkodják.

Mephistóra nézve e biblia-magyarázat nem megfelelő foglalkozás, és ezalatt (még mindig eb-alakjában) kétségbeesett kísérleteket tett, hogy Faust figyelmét eltérítse és megzavarja. Ekkor következik a ráolvasási jelenet, az uszkárnak le kell vetnie álarczát s végre mint vándor scholastikus jelen meg, tehát oly alakban, mely iránt a római katolikus egyház hagyománya szerint mindig különös előszeretettel viseltetett, míg a protestánsoknak mindig papi ruhában szeretett megjelenni.

IV.

Mephistónak most következő önjellemzése talán a legnehezebb s bizonyára egyik legmélyebb hely a drámában. Faust kérdésére így ismerteti magát:

Azon erőből rész,
Mely mindig rosszra tör és mindig jót idéz.

F a u s t.

Mi hát? Mit rejtesz ez alatt?

M e p h i s t o p h e l e s.

Az a szellem vagyok, ki örökké tagad.
És joggal: mert mi támad, mind
Ugyancsak méltó tönkre menni.
Jobb hát, ha nem támadna semmi.
S így mind, mit ember úgy tekint,
Mint romlást, bűnt: a *rossz* nekem
Tulajdonképi elemem.

Az első tekintetre Mephisto önismertetésének rendkívüli őszintesége csaknem a naivitás látszatával bír; közelebbről szemlélve azonban a legravaszabb furfangosságot foglalja magában. Nem volna első sorban nagyon is külö-

nös, az ördögöt úgy tüntetni föl, mint a ki alázatosan meg van győződve romboló munkájának, sőt saját lételének hiábavalóságáról? Közel van továbbá a kérdés: hisz-e maga meghatározásának helyességében? Bizonyára nem. A pozitív igazság ez esetben két negatív igazságnak eredménye: ördög (negatív lét) beszél, és olyasmit beszél, a mit maga sem hisz. Taktikáját nagy ravaszsággal félreismerhetetlenül Faust állapotához alkalmazza, úgy tünteti fel magát, mint a ki alapjában ártalmatlan s egyszersmind feleletének látszólag a félelmetlen, határozott logika színét adja, a minék a tudósra nézve, ki sokáig hiába küzködött e ködszerű problémákkal, kétszeresen üdítőnek kell lennie. Továbbá csak »amaz erő egy részének« nevezi magát, azaz, az erő részletes megtestesülésének, egyénnek. Az erőnek nincs határtalan léte egy központi, képviseleti lényben, hanem ezernyi egyénben van szétszórva, vagy más szavakkal (a költő saját kifejezése szerint) nem egy ördög van, hanem több. Vajjon Goethe elfeledte ezt, midőn 1788-ban a boszorkánykonyha jelenetét írta, és a boszorkáynak e felkiáltást adta szájába:

Jaj, elhagy eszem, hogy megint
Sátán úrfi hozzám tekint —

nehéz elhatározni. De nem lehetetlen, hogy a »sátán« szót faji értelemben használta, mint előbb az »ördög« kifejezést. A mondában Faust először egy félelmes alakú és külsejű szellemet idéz föl, mely »az alvilág fejedelmének s épen nem szolgájának« hirdeti magát, s megígéri, hogy a sötétség egyik angyalát fogja neki szolgálúul küldeni, s csak erre jelen meg Mephistopheles.

A rossznak az a felfogása, hogy merő negativitás, tagadás — és nem a jóval örökkön szemben álló positiv hatalom — egyik alapgondolata *Faust*nak. Mephisto azért tovább így rajzolja magát:

Én rész vagyok részből, mely egykor az egész volt,
A sötétségből rész, melyből a fényesség folyt,
A büszke fény, mely most az anya-éjtől
Rangját és ős helyét elvenni készül.

Rendkívül nehéz ily homályos, zürzavaros eszmével foglalkozni, de mégis megkísértem s legalább addig megyek, a meddig logikám kiséretül fog szolgálni. Ha valamiről mondani lehet, hogy már a teremtés előtt volt, úgy ez az űr, a sötétség, melylyel Mephisto azonosítja magát. És a sötétség nem lét — csak távolléte a világosságnak — következőleg negativ fogalom. De most áll elő a problema: hogyan lehet létezésben valami negativot megtestesíteni, mely csak a lét tagadása? A negativ létezés, ámbár előbb készakarva használtam e kifejezést, alapjában véve ellendmondás, és mégis ez az, a mi Mephisto legbenső lényét teszi. Ha tehát a költő saját logikáját a legvégső következtetésig akarta volna vinni, Mephistót egyáltalában elő sem állíthatja, és mi lenne nélküle Faust? Egyelőre tehát félretesszük logikánkat, s elfogadjuk, hogy a rossz hatalom, erő, és mint ilyen fel is mutatható. Az eredmény akkor Mephisto. És mily tökéletes művészettel és következetességgel rajzolta őt a költő! mily emberien érthetővé tette, a nélkül, hogy a borzalmas elemet egészen mellőzte volna, mely mintegy határozatlanul sejtett valami lappang jellemének háttérében s hideg borzadálylyal ráz meg,

mikor legkevésbbé várjuk. Dante, Milton és Klopstock az ő ördögüket nyugalmas, kihívó, félelmesen magasztos teremtménynek rajzolták; de Goethe előtt senkinek sem jutott eszébe, hogy mívelt, előkelő ember modorát, a pajkosság és humor vonásait adja neki. A gyermekszobák és dajkamesék régi ördöge, a diabolus vulgaris, nem volt többé félelem tárgya a modern emberkékre. Szarvai, lólába és tüzes lehellete kivetkőztették valóságából; nagyon is nyilvánvalóan és kézzelfoghatólag csak mythologiai cziczomák voltak, hogysem a XIX. század salonjaiban figyelmet és tiszteletet gerjeszsenek. Az ördög, ha meg akarja tartani hatalmát, nem ignorálhatja Spencert, Huxleyt és Darwint és az egész modern természetvizsgálatot. Lépést kell tartania a tudománnyal, irodalommal és bölcseléttel, a művelt férfiak közt mulattatónak, nagyviláginak, finom modorúnak, a hölgyek közt csipősnek és kellemesnek, Bostonban erkölcsösnek és értelmesnek, New-Yorkban uracsosan előkelően öltözöttnek és finom modorúnak, Németországban mély gondolkozónak és bölcselkedőnek kell lennie. Hogy veszedelmes legyen, az ördögnek egészen velünk egy fajtából valónak kell lennie, és ártalmatlanná válik, ha műveltségre nézve alattunk áll. Ugyanazon Mephisto, ki Faust korában ropogós selyem köpenyében, kakastollal kalapján és tricotban járt, állandóan lépést tartott a divat változásaiival, és most kifogástalanul a legújabb divatkép szerint öltözik, vagy — felhagyva a metaphorával — a rosszról való eszménk, mint minden más eszme, folytonos fejlődésnek van alávetve.

Goethe késéggkívül nagyon jól tudta, hogy mihelyt a tagadás személyesítését (az úr, a homály, az őség, melyek mind negativ eszmék) rombolási gonosz szándékkal ru-

házza fel, nem követheti többé szigorúan saját logikáját; a rossz ekkor pozitív hatalommá lenne, s mint ilyen csak kevéssé különböznék a rossznak keresztény fogalmától, mely ellen küzdeni akart. De ez a problema nem nagyon nyugtalanította. Megoldotta, a mennyire megoldható volt, az által, hogy saját bölcsészi célját a Faust-mondában megtestesült népies hagyományba öltöztette, és az ellenmondásra hagyta, hogy gondoskodjék magáról. Mephistopheles egyenesen kimondja tagadó természetét, s megfelelőleg az egész drámán át úgy cselekszik, mint az ily teremtmény (főltéve, hogy létezhetnék) kétségtelenül cselekednék.

De Mephistopheles alkotásánál még egy más célja is volt a költőnek, mely sokkal inkább szívében feküdt s nem foglalt magában logikai ellenmondást. Az előjátékban az Úristen úgy van feltüntetve, mintha nemcsak túrné e gonosz szellemet, hanem még társul is adná az embernek:

Fajod terhemre sohse volt,
A tagadók szellemhadában
Leginkább tűröm a bohót.
Az emberöszön gyorsan fásúl,
S elszunnyad, hogy ha megpihen:
Te állj mellé ingerlő, czéda társul
S alkotni légy mint ördög kénytelen.

Isten tehát, Goethe szerint, nem gyűlöli a rosszat, hanem elismeri, mint szükséges elemet, a nagy világ-szervezetben, mint nélkülözhetetlen eszközt a jó létrehozására, a mint Vischer mondja: »A rosszat mint Istentől elnézett dolgot tekinteni, felületes fogalom; rendeltetése van az isteni világtervben, de természetesen nem mint rossznak,

nem elválasztva attól, a mit nagyban és egészben eszközöl, az emberiség haladásától . . . A rossz az emberiség drámájában a cselszövő, mely nélkül megállapodnék, mely nélkül cselekvény, előre való mozgás nem volna.« Ha mint az Istentől előre nem látott véletlent, mint oly valamit tekintjük, melyből, ha már egyszer megvolt, a lehető legjobbat kellett kihozni: ez a felfogás méltatlan Istenről való fogalmunkhoz és ellenkezik az isteni mindentudással. Ily módon — a mennyire megítélhetem — következtetett Goethe. Vajjon ez, mint első pillanatra látszanék, mentség-e a rosszzat tevőre nézve, ehhez a kérdéshez alig merek közeledni, mert messzire elvezetne közvetetlen célomtól. De ha Goethét helyesen értettem, határozott tagadással felelné reá. A rossz, mint tette, alkotó tevékenységre való serkentés eleme a haladásnak; mint önmaga iránt való engedékenységgel, mely csak lustaságot és szellemi tétlenséget hoz létre, lefelé törekszik és minden szellemi élet megszűnését idézi elő.¹⁾ E tekintetben némely mérgekhez hasonlítható, melyek bizonyos oldatokban felizgatják és ser-

---

¹⁾ »A rossz kovász, mely nélkül semmi mozgás sem volna a történetben. Ott úgy látszhatott, mintha ez veszélyes tétel volna, melyre a gonosztevő hivatkozhatnék. De ezzel a jelentéssel a rossz csak az áttekintőre nézve bír, ki azt nagyban mint ingert és emeltyűt s mindenekelőtt mint azt a látszólagos hatalmat ismeri föl, mely az által, hogy küzdeni kell ellene, létrehozza a jót; a ki az élet harcainak közepette állva útjában találja, igen fonákul cselekszik, ha ama tételre támaszkodva, hogy a rossz nélkülözhetetlen a világrendben, egyes esetekben azt megengedhetni, sőt megtehetni véli, mert akkor épen e nélkülözhetetlenség főokát mellőzi, tudniillik épen azt, hogy a rossz küzdelemre hív ki, hogy tehát saját lerombolásán dolgozik, ki a rosszra adja magát.« Vischer: Goethe's Faust, Neue Beiträge, 357. kk.

kentik az emberi szervezet életerőit és mint orvosságok hasznosak, holott higitatlan állapotban épen ellenkező hatásuk van és az állati élet rögtöni megszűnését okozzák. Ha tehát vannak anyagi dolgok, melyeknek e kettős hatásuk van az anyagi rendszerre, nem lehetnek-e szellemi működők is, melyek hasonló hatásokat gyakorolnak az erkölcsi rendszerre? A végkövetkeztetés, melyet ez előzményekből vonni lehetne, e szerint az volna, hogy a rossz lényegileg nem abszolút, hanem viszonylagos fogalom. Nagyon jól tudom, hogy e magyarázat tág ajtót nyit egész tömeg rokon kérdés előtt, melyek tulajdonképen az ethika tudományához tartoznak és nem tárgyalhatók egy aesthetikai műítéletben. Szándékom azonban csak az volt, hogy, a mennyire erőm engedte, kifejtsem a problémát, melyet a jelen dráma magában foglal; de nem hízelgek azzal magamnak, hogy meg is oldottam.

Tökéletesen megegyezik Mephistopheles negatív természetével, hogy a tüzet választotta ki, mint saját megfelelő elemét — az egyetlent melyben az élet semmi magva sem tenyészhet vagy maradhat meg. Továbbá egészen összhangban áll a fennebbi meghatározással, hogy minden jó-akaró tevékenységet gyűlöl s állandóan abban fárad, hogy Faustot a legzabolázatlanabb érzéki kicsapongásokra csábítsa, s így lassankint meggyöngítse értelmi erejét és álomba ringassa nemesebb »én«-jét. De hogy ezt logikailag érthetővé tegyük, szükségképen még egyszer szemügyre kell vennünk előzményeinket. A tagadó elv minden napi életünkben a korlátoltság alakjában lép eléink. Mint egyének lényünk és természetünk minden oldalán szoros határok, korlátok közt vagyunk; és Faust első vétke azon fáradozásban állt, hogy e korlátokat lerontsa, nem any-

nyira kifelé, embertársai iránt, mint inkább fölfelé, a Vég-
telen irányában. Hogy Goethe maga jó adag rokonszen-
vel birt hősének e titánsága iránt, világosan látható e köl-
temény egész folyamán. A mondában ebben áll Faust
főbűne és ez lesz elkárhozásának eszköze; Goethe azon-
ban Faust megmentésének eszközévé teszi. Minden bűn
eredetileg a korlátoltság ez öntudatából és áttörésének ter-
mészetes vágyából származik. Betörés ez szomszédunk er-
kölcsei vagy physikai területére, tagadása jogainak, kiterjesz-
tése határainknak és megsértése az övéinek. Lopás, házas-
ságtörés, gyilkosság mind könnyen sorolhatók e rovatba. A
hol a becsvágy, vetélkedés, versenyzés alakját ölti fel, ott
határaink kiterjesztésének e törekvése lényegileg nem ön-
zetlen és nemes ugyan, de mégis egyike a legerősebb in-
dító erőknek az emberi polgárosodásban, és oly eredmé-
nyeket hoz létre, melyek tagadhatatlanul jók. Hol azon-
ban e törekvés nem veszi számba a törvényt — a korláto-
kat, melyeket a társadalom saját védelmére állított fel —
ott rossznak, véteknek nevezzük. De legmélyebb gyöke-
rében csak kétféle kinyilatkoztatása ugyanazon elvnek.
Ez általános emberi ösztönt, szomszédunk területére át-
csapni, önzésnek nevezzük, és csak ez ösztönre való ál-
landó hivatkozással nyeri Mephistopheles ideiglenes győ-
zelmeit Faust fölött. Az ördög az Faustban, mely kész-
séggel felel a kívülről lévő ördögnek. Mephistopheles egy
szép nőt mutat neki: az önző szenvedély, mely csak saját
kielégítését kívánja, tekintet nélkül e nő jogaira, szeren-
cséjére és sorsára, mindkettőjüket romlásba dönti, és ez
első bűn a végzetes következmények egész sorát vonja
maga után.

Valahányszor Faust, mint az »Erdő és barlang«

jelenetben, ismét magasztos czélok szemléletéig emelkedik; valahányszor, mint Margit szobájában, gyöngéd megindulás vesz rajta erőt, mindig ott terem Mephistopheles irgalmatlan cynismusával, »hideg ördög-öklével« és lerombolja a rövid életű illuziót. Éles, rávasz, világi esze oly plausibilis, a józan ész oly tagadhatatlanul részén van, hogy szavazás esetén a szomszédság minden jóra való embere vele tartana. Itt van továbbá benső ösztönünk, mely a kisértő szavára mint visszhang felel s arra serkent, hogy a helyzetet hidegvérű és nem érzelő szempontból fogjuk fel, mely megóv a nemeslelkűség minden túlzása ellen, a miből csak a nevetségesség átkát vagy szánakozó vállvonítást nyernénk. Épen e tulajdonságban, mint a józan emberi ész személyesítése, a legveszélyesebb Mephisto. És mily csodálatraméltó éles belátást tanúsít a költő részéről, hogy ez ügyes, sokoldalú, változékony démon szívének legbenső redőibe pillantott, és kényszerítette, hogy levesse sokféle álarczát. Ha csak egy elvont eszme megtestesülése volna, mily élettelmes és szervesen következetes! Mily élénken és világosan merül fel a képzelem előtt élesmetszésű, sötétbőrű, színtelen arczulata, gúnyos mosolyával!

Van egy természetes tisztelet-érzés, mely elriaszt attól, hogy az élő művészi alkotást felboncsoljuk és az elemző késnek alá vessük; a kritikusok, igaz, nagyon hajlandók e lélektani vivisectióra. De daczára Bucklenek és Tainenek, mindig marad valami félig csodás a nagy ember és műve körül, a mit az elemzés semmi tömege sem képes megfejteni vagy lerombolni. Goethe különben sok újjmutatást adott önéletírásában a bírálóknak, melyekből ezek nem mulasztották el a lehető legnagyobb hasznót húzni. Így czéloz arra is, hogy, ha nem is egészen Merck barát-

ját vette mintául Mephistopheleshez, legalább ennek néhány legfeltűnőbb jellemvonását tőle kölcsönözte. Merck (1741—91.) azon időben, midőn Goethe vele megismerkedett, hadi tanácsos és hadi pénztárnok volt Darmstadtban, sokoldalú műveltséggel bírt, névszerint jól ismerte az újkori irodalmat, s óvatos és ügyes üzletember volt. Csalódott remények és várankozások keserűvé tették a világ ellen, s szabadon szokta bocsátani cynismusát és semmit sem kimélt, a mi az embernek drága, akár szent, akár profán volt. Legszembetűnőbb jellemvonása, úgy látszik, bizonyos végzetes hozzáférhetetlenség volt az illuziókkal szemben. Irodalmi munkáit, melyekből Goethe saját vallomása szerint még többet bírt, a kiméletlen, maró élezczel fűszerezett rombolási düh tette figyelemreméltókká. Oly bőséges termékenységu szellemre nézve, mint Goethe, kiméletlen kritikája inkább egészséges serkentés és sarkantyúzás lehetett, mint nyomasztó és gátoló, és bizonyára a félig eltévesztett érdeklődés, melyet Merck ifjú barátjának munkái iránt mutatott, nagyon buzdítólag hatott reá. Riemer beszéli, hogy »Götz von Berlichingen« nyomtatási költségeinek egy részét Merck viselte, a mi eléggé bizonyítja, hogy e jómódú emberből, minden elkeseredettsége mellett, nem hiányzott a bőkezűség és baráti odaadás. Merck és Goethe kinyomtatott levelezéséből látható, hogy ez nem volt az egyetlen eset, midőn amaz, ámbár a maga zordon módján, az ifjabb költő őszinte és jóakaratu barátjának mutatkozott. De, mint Goethe megjegyzi róla, sajátságos dualismus volt természetében, és mint sok más, bizonyos elégtételt talált abban, ha zordonabb oldalát fordíthatta a világ felé. Könnyen látható ebből, hogy Goethe, az ily jellemnek csak negativ vonásait emelvén ki

s mellőzve emberséges és jóakaró oldalát, megfelelő külső formát talált, melybe a merész tagadó szellem lelkét ihlesse. De Goethének, mint Schmidt Julián és Kreyszig már megjegyezték, alig volt Merck mintájára szüksége, mert ugyanazon dualismus volt benne is, csak azzal a különbséggel, hogy benne a fölfelé törekvő eszményi Faust-természet túlsúlyban volt s lényének alapját képezte, míg a Mephistopheles-féle tagadó irány csak mint kijózanító, türtőztető reflexio érvényesült s megóvta őt a kicsapongásoktól, melyekben titánsága különben elárúlta volna magát. Csaknem minden munkájában világosan kiemelve és kifejezve találjuk e lélektani ellentétet a hideg gyakorlati ész és az egetostromló eszményiség közt; így Antonióban és Tassóban, Wernerben és Meisterben, sőt még hozzátehetném, Weiszingenben és Götzben is, hol saját jellemét lényeges alkatrészeire bontja és mindkét sarkpontját megmutatja. E jellemek mind Faust és Mephistopheles különfélekép módosult típusát tüntetik föl.

Az altató vagy szendergő dalnak jelentését, melylyel e jelenet véget ér, Bayard Taylor kitűnő Faust-fordításában oly világosan megmagyarázta, hogy legjobbnak tartjuk ezt idézni:

„Faust alig veszi észre (ámbar Mephisto jól tudja), hogy csaknem kétségbeeső türelmetlenségének egy része a physikai élvezetek nélkülözéséből származik; e szolgáló szellemek első feladata tehát abból áll, hogy határozatlan ködképek sorozatát vonják végig megbűvölt szeme előtt, — derengő képeket, tele édes, phantastikus s azért annál veszélyesebb csábítással. A képek határozatlanok, elmosódottak, mint a félálom; nem nyújtanak semmi pozitívet, melyen Faust lelke megakadna vagy mely őt meglepethné;

de mégis hagynak hátra valami benyomást, mely lassankint alakká dolgozza ki magát. A szilaj, kísértetes, lánczkép egybefonódó dallam visszhangja lelkében visszamarad, és föltehetjük, hogy nincs öntudata ennek befolyásáról, még akkor sem, midőn a következő jelenetben Mephistophelesre kiált:

A testiség mélyébe szállva,
Oltsunk hát vágyat forró vágyba.

A kis kabbalisztikus mesterfogás a pentagrammával, mely Mephistophelest gátolja a kimenetelben, maradványa Goethe mystikus tanulmányainak Lavater és Klettenberg kisasszony társaságában, melyekről oly kimerítően ír ön-életrajzában. Természetesen csak egy része a mondaszerű kárpitozásnak, mely a dráma bölcsészi célját kellemesen beburkolja és az érzékekre nézve megfoghatóvá teszi, de különben csak igen csekély jelentése van; s hasonló módon Mephisto elmenekülését egy patkányfog segélyével, a költő saját kifejezése szerint, szintén csak egy darab »drámai esztelenségnek« lehet nevezni.

V.

A második párbeszéd Faust és Mephistopheles közt tovább fejleszti a tételt, mely a megnyitó monológban a központi gondolatot képezi, például:

Lemondjatok! lemondjatok!
Ez az a szakadatlan nóta,
Mely mindnyájunk fülébe zúg,
Melyet végünkig kezdet óta
Rekedtté minden óra bűg.

Faust életbölcészete lényegében eudaemonisztikus; legfőbb célja a boldogság, s boldogság alatt az élvezetet, gyönyört, személyes jó érzést érti. Nem kell tehát csodálni, hogy bölcészeti és tudományos tanulmányaiban oly kevés elégtételt talált. Ha, mint ő maga képzei, mély, éles lelki ösztön hajtotta volna az igazság felé, úgy nem egyedül az elérhetetlen végcélzt tekinti, hanem minden lépés az úton meghozná neki saját csalhatatlan gyönyörűségét. E tekintetben Wagner a maga szűkkeblű, lankadatlanul fáradozó pedanteriájával sokkal bölcsebb, mint ő.¹⁾ Az áldásokról, melyek valamely korlátolt hatáskörben való tudatos hasz-

---

¹⁾ Kreyszig, Vorlesungen stb. 49. 1.

nosságból származnak, Faustnak eddig nincs fogalma. Saját tehetségeit és képességeit nem másokra való hasznosságukért becsüli, hanem csak azon kielégítésért és örömért, melyet neki magának hozhatnak; és mivel nem jutott osztályrészökül, hogy megszerezzék neki a boldogságot, mely után oly epedve vágyik, elveti azokat, mint értéktelenekeket. Ellenkezik természetével, hogy magát, mint a milliónyi munkások egyikét, egy nagy egyetemes célnak, mely most még látkörén kívül fekszik, alárendelje. Még belátásának mélysége is végzetes boldogságára nézve, mert megfosztja az illuziótól, melyből alapjában véve e világi boldogságunk legnagyobb része származik. Értelmi láthatárának roppant terjedelme képessé teszi, hogy önmagát és saját műveit megközelítőleg igazi arányukban lássa az egyetemes világlethez képest, és ez reá nézve másik forrása a nyomornak. Ha kevésbbé nagyszerű tehetségekkel volna felruházva, kétségkívül boldogabb ember volna. Szellemének elemző iránya arra csábítja, hogy már előre felbonczoljon és széttagoljon minden élvezetet, mely reá várhat, és ha meggyőződött ürességéről, eldobja.

Iszonynyal ébredek hajnal felé,
Keserves könnyel, hogy köszöntsem
Az új napot, mely nem töltendi bé
Egy vágyamat, de egyetlent sem;
Mely kedvemet kelőben is
Megrögzött gáncscsal elriasztja,
S teremő lelkem a lét száz hamis
Torzképeivel megakasztja.

Azt kellene tehát következtetnünk, hogy Faust, mivel minden földi élvezet hiúságáról és értéktelenségéről

meg van győződve, azokat inkább kerüli, mint kívánja; de itt egy új elem lép föl, melynek magasztos nagysága megneemesíti a szilaj életpályát, melynek át készül magát adni. Mióta tapasztalása megtanította, hogy az emberiség czélját a szellemi tevékenység útján nem érheti el, magasztos ékesszólással teljes szenvedélyes kitöréssel megátkozza mind ama csalfa jelenségeket, melyeknek üzésében s a rájuk való törekvésben eddig elpazarolta erejét:

Átok a gőgös véleményre,
Melyet magára költ az ész,
Átok rád külszín kába fénye,
Melyen az érzék legelész!
Átok reád is, álmainkat
Kijátszó hírnév, hosszú lét!
Átok rá, mi uralva bíztat,
Mint hitves, gyermek, ház, cseléd;
Átok a kincsre, melylyel Mammon
Merész vállalkozásra szít,
S henye gyönyörre duzzadt álmon
Csábító vánkost igazít;
És átok rád is, mámor ikre,
Tüzes bor, mézes szerelem!
Átok reményre, átok hitre,
S rád átkok átka, türelem!

Az átok, mint észrevehetjük, nemcsak a becsvágyat, türelmet, reményt, a múlt bálványait foglalja magában, hanem a világi kincseket, érzéki élvezeteket, a legfőbb szerelmi kéjt is, tehát éppen azokat a dolgokat, melyek kedvéért Faust a következő pillanatban egységre lép Me-

phistóval. Nem várja, hogy boldoggá fogják tenni. Mily nyereséget remél hát húzni ez üzletből? »Égő fáradozása« a szellemi kutatásban csak arra szolgált, hogy megismeresse vele a végzetes korlátokat, melyek minden oldalról körülfogják; nem volt képes minőségileg földi helyzete fölé emelni magát, nem férhetett közel az abszolút istenhez. Most elhatározza magát, hogy a teljes emberi életbe rohan, összegyűjti keblében a faj összes tapasztalását, — saját énjét mennyiségileg az emberiség énjévé tágítja ki. Mivel — daczára ereje büszke öntudatának — nem lehet istenné, elhatározza, hogy a tipikus ember lesz. Ez a nagy, titáni gondolat tökéletesen méltó ama természethez, melynek még hibái is nagyszerűebbek, mint csekélyebb emberek erényei.

Hisz mondom: itt örömről nincs a szó.
A mámort üzöm én, a fájó kéjfulánkot,
Szerelmes gyűlölest, üdítő bosszúságot.
Keblemben, hol kihalt a tudvágy vésze,
Hasson be minden földi fájdalom,
S mi az emberlét ősi osztályrésze,
Benső valómban élni akarom;
Lelkessel mélyit és csúcsát elérni,
Szívemre búját, örömét tetézni,
S valómat így kitárva az övére,
Mint ő maga, rommá zúzódni végre.

Nyilvánvalóan látszik itt az illúzió teljes hiánya. Az élet legalacsonyabb és legmagasabb formáját: a szívfájdalmat, a gyűlöletet, a bosszúságot, — mindent, mi az embert emberré teszi, — legbensőbb lényében akarja tapasztalni. Ily

nemes, óriási természetű lelket az érzéki élvezet minden fókán csupán magáért az élvezetért keresztül vezetni, — azon boldogság keresésében, melyet a tudomány nem adhatott meg neki — annyi volna, mint lealázni; és Goethe, teljes öntudatával az általa alkotott typusnak, képtelen volt, valami ily művésztelent és az emberi érzéssel ellenkezőt tenni. Ő maga nem volt kéjencz, ámbár kikutatta az »érzékiiség mélységeit.« Vischer többször említett munkájában idéz egy helyet Goethe-nek Lavaterhez írt leveléből¹⁾ és ezzel bebizonyítja, hogy a költő, mint rendesen, saját tapasztalásának kincséből merített: »Tartson a meddig akar« — írja Goethe — »teljes szívemből élveztem a világnak egy minta darabkáját. Bosszúság, remény, szeretet, munka, szükség, kaland, unalom, gyűlölet, bárgyúságok, bolondság, öröm, várt és váratlan, lapos és mély, mint a koczka esik; ünnepekkel, tánczokkal, csengőkkel, selyemmel és cziczomával felruházva — pompás egy gazdaság... (Csaknem szóról szóra így hangzik — teszi hozzá Vischer — a drámában). És Goethe így fejezi be levelét: »És mind e mellett, kedves testvér, Istennek hála, magamban és végcéljaimban egész boldog voltam. Nincsenek egyéb vágyaim, mint a melyeket szép vándorlépésben magam elé jönni látok.«

Mephisto intését, hogy az efféle, mindent átölelő, tapasztalás egyéni korlátoltságával összeférhetetlen, Faust ez uralkodói felkiáltással vágja ketté:

De én akarom!

¹⁾ Nem szabad itt figyelmen kívül hagyni a jelentékeny tényt, hogy e levél 1771-ből, az első weimari szilaj évek idejéből való, tehát oly időből, midőn még Faust egyetlen egy jelenete sem volt leírva.

A mint az ember alkotva van, tapasztalását a vérmérséklet korlátozza és határolja, s az érzelmek egyik sorozata kizárja a másikat. Másképp tükröződik az élet az epés vérmérsékletben, másképp a nyálkás vérmérséklet számára, s mind a két érzésnek összeolvadása és egybeállítása az egyéniség tagadása vagy inkább a magasabb egységbe — a típusba — való fölemelése volna. Hogy egy egyszerű magyarázó példát hozzunk fel: a domború tükörben más alakot vesz föl a környező táj, s mást a homorúban, s domborúság és homorúság egymást kölcsönösen kizárja. Erre czéloz Mephisto felelete, midőn félig humorisztikusan azt a tanácsot adja Faustnak, hogy költővel szövetkezzék, a ki képzelmében egyesíteni tud minden lehető tulajdonságot:

Oroszlán bátorságát,
Gímszarvas gyorsaságát,
Az olasz vér tűzárját,
Az éjszak megbirását.
Ő lássa nyitját annak is,
Mint légy nagylelkű és hamis,
S tüzes erővel, ifjúként
Hogyan szeress plánum szerént.
Ily úrra volnék magam is kíváncsi;
Úgy hívnám: Mikrokozmos bácsi.

A démon azonban, a nélkül, hogy lehetetlent ígérne, ravaszul ért hozzá, hogy Faustot természetének leggyöngébb oldalán ragadja meg, és felhívása kész válaszra talál. Az érzékiség örömeit és élvezeteit rajzolja előtte (melyeket Faust, ki még nem mondott le titáni czéljairól, nem önma-

gokért kíván) és arra inti, hagyjon fel minden speculativ ostobaságával és ugorják »egyenesen a világba«, markoljon a tele emberéletbe:

Hidd el, az ily speculativ bohó
Mind állat, melyet egy manó
Kopár síkon hurczol körben körül,
Míg tőszomszédban zsíros gyep terül.

Mielőtt azonban mindkettőt tovább kísérjük balvégzetű pályájokon, vessünk még egy rövid pillantást szerződésök föltételeire. Ezek valamivel bonyodalmasabbak, mint a monda egyszerű egyessége, hol az ördög huszonnégy évre Faustnak minden kívánsága teljesülését igéri, azon föltétel alatt, hogy ez idő leteltével testestül-lelkestül az övé lesz. Goethe hőse heves kedvetlenségének közepette elég óvatos, hogy ne fogadjon el oly meggondolatlan fogadást, mint a monda és a bábjáték Faustja, mert kijelenti:

Mikor heverő ágyra dülök,
Az nap, legyen, megsemmisülök.
Ha valaha belém hízelged,
Hogy van magamban örömem,
Ha kéjjel szedsz rá, az lehellet
Legyen végső lehelletem!
És ennek állok.

Mephistopheles.

Áll.

F a u s t.

Kezem!

Ha szólok majd a tünde perczhez:

Maradj! oly szép vagy énnekem!

Akkor mindjárt bilincsre verhetsz,

Elhullok akkor szívesen.

Nyilvánvaló, hogy az értelem ez: Ha minden magasabb törekvést elnyomhatsz bennem, úgy, hogy abszolút kielégítést találjak az örömekben és élvezetekben, melyekkel kinálsz, s megszűnjem más, mint a pillanat gyönyöre után epedni, akkor, és csak akkor vagyok a tied! Ez, egészben véve — nem tekintve a veszélyeket, melyeknek Faust Mephistóval való érintkezése által kiteszi magát — oly üzletnek látszik, melyet meglehetősen nyugalommal és bizalommal meg lehet kötni. Ha az isteni szikra lelkében annyira kialudnék, hogy merő állati léttel megelégednék (mert az élvezetek, melyekkel Mephisto kínálja, csak érzékiek), akkor, épen ezen ténynél fogva, az ördög áldozata lenne. Mephisto félreismerhetetlenül azt hiszi, hogy meg tudja tenni e romboló munkát, s az Úrral tett fogadására emlékezve, mohón megragadja az alkalmat. A mint a tanítvány föllépése előtti rövid magánbeszéde mutatja, nagyon jól tudja, hogy Faust akkori törekvése fölfelé irányul és tőle eltér:

Csak vesd te meg az észet s tudást,

Az embererő java részit;

Csak higgy kápráztató varázst,

Mit ármány hazug lelke készít:

S enyém is vagy föltét nekül.
Neki oly elme jutott részeül,
Mely féke-oldva mind előre tör.

.....
És telhetetlenségiben
Ételt, italt ajkától tűnni lát,
S nem lesz soha üdülten része benne.
S ha el nem adja is az ördögnek magát,
A milyen ember, mégis tönkre menne.

A »hazugság szellemének« álnok végcélja itt merészen le van leplezve abszolút illúzió-hiányában. Ő maga egészen jól ismeri ama csábítások alacsony voltát és értéktelenségét, melyekkel Faustot elvonni reméli »ősforrásától«, s azt is tudja, hogy, ha megengedné Faustnak tovább haladni az igazság után való jelenlegi heves törekvésében, ez, daczára minden tévedésének és hiányának, végre mégis megtalálná a helyes utat és mindenkorra kívül maradna ellenségének hatáskörén.

Szükséges az egész drámán keresztül szem előtt tartanunk a szerződés föltételeit. Faust részéről a föltétel: szilaj vadászat az »abszolút élvezet« után, a tökéletes boldogság azon pillanata után, melynek oda kiálthatná:

»Maradj, oly szép vagy énnekem!«

A következő jelenetek az Auerbach-pinczében, a szerelmi epizódok Margittal, a Walpurgis-éj stb. mind csak az érzéki örömök különféle phasisait tüntetik fel, melyekkel Mephistophelesnek a szerződés következtében meg kell ismertetnie Faustot; de mindnyájan elégtelenek a boldog-

ságnak azt a mértékét hozni létre, mely egyedül képes kielégíteni Faust titáni természetét. És ha aztán végre, a költemény második részében, beköszönt az édes vágygyal várt pillanat, akkor látni fogjuk, mint kerül a kísértő saját hálójába, és mint teljesül az Úr jövendölése, hogy »jó embernek jó utat sugalmas ösztöne mutat.«

A következő jelenet, hol Mephistopheles Faust tanári öltönyében a gyanútlan akadémiai újonczot tanítja, daczára maró szatirájának oly könnyen érthető, hogy legfőlebb futólagos magyarázatot kíván. A tapasztalatlan ifjú, ki épen most szabadult el anyja kötényétől, és az átöltözött ördög hideg, mérges ironiája, — mily utánozhatatlan ellentét! A tisztán dogmatikus társalgás mögött az élő félelem eleme lappang, mely a jelenetnek drámai életet ad. Nevetünk ugyan, de titkos félelemmel borzadunk össze, mint gyermekkorunkban, hallva az ártatlan kérdéseket, melyeket a mesebeli kis gyermek a nagyanya ágyában fekvő farkashoz intéz. Mily hasonlíthatatlanul van rajzolva a gyanútlan bizalom, melylyel a szegény fiú a legtisztább bölcsesség ihletének veszi a kísértő ravasz tanácsát!

Az undort bennem növeled még.

Oh, boldog az, ki itt tanul!

Az akadémiai oktatás módszereinek szatiráját illetőleg Mephistopheles félreismerhetetlenül Goethe saját nézeteit fejezi ki. Onéletrajzából egész sereg helyet lehetne bizonyítékul idézni, hogy a logikáról, metaphysikáról, jogtudományról való nézetei nem igen ellenkeztek azokkal, melyeket itt az ördög szájába ad. Mephistophelesnek egészben véve, a józan ész álláspontjáról, igaza is van, és a

közönség többsége, a »négy fakultás« kivételével, igazat adna mondásának:

Szürke minden elmélet, barátom,
De zöld az élet arany fája.

De nemsokára megelégli Mephisto az iskolamestert játszani, s hogy képletesen fejezzük ki magunkat, kinyújtja a mesebeli karmokat és lólábat a professori talár alól. Az orvostudományról értekezve hirtelen leveti tudós modorát, és a világban jártas ironia hangján ravaszúl felkölti hallgatójában az érzéki ösztönt, úgy ajánlván neki az orvosi hivatást, mint eszközt érzéki vágyainak kielégítésére. A mag, melyet az ifjú tanítvány keblébe ültetett, gazdag aratóst hoz, a mint a költemény második részében látni fogjuk.

Faust és Mephisto most együtt útra kelnek, hogy előbb »a kicsiny, aztán a nagy világot« lássák. Az érzéki élvezet első phasisa, melybe Faustot vezeti, a dorbézolás Auerbach pinczéjében, hol Mephistopheles, mint a mondában, a vidám ivók és Bramarbasok társaságát apró meszterfogásaival először mulattatja, aztán megijeszti. Faust e mellett a magas műveltségű ember magatartását mutatja, alig titkolhatja el lenézését, undorát s az egész jelenet alatt alig nyitja fel száját. Az ittas bolondok balga és otromba tréfái undorral töltik el s minden törekvése arra irányul, hogy kiszabaduljon e körből. A csábítások, melyek ily olcsók s nemesebb természetétől idegenek, nem tesznek rá megnyerő és behizelgő benyomást. Az érzékiség, e közönséges társaságban, nem ingerli és nem veszélyes rá nézve. Kisérője ellenben egészen elemében van; de látja, hogy kísérlete, a mennyiben Faustra céloz, dugába dől, s

azért eltávozik, hogy hasznosabb tevékenység jeleneteit keresse föl.

Mielőtt ez útra indultak, Faust már panaszkodott, hogy hosszú szakála mellett minden könnyűség és kellem hiányozni fog mozdulataiból. Mint tudós, ki egész életét magányos tanuló szobájában töltötte, nem ismeri az emberek viseletét és modorát s nem könnyen alkalmazkodik a megváltozott életmódhoz. Oly kicsinynek érzi magát más emberekkel szemben és oly könnyen zavarba jő. Faustnak e félnaiv vallomásában kedves, bájos realizisztikus vonás van. A férfiú, ki merészen feltört a lét legmagasabb problémáihoz, ki érzi bensejében az Isten hangját és erejét s a végtelenség félelmetlen szemléletéig emelkedett, zavarba jön és félénk lesz oly emberek jelenlétében, kik tehetségre és szellemi nagyságra nézve mélyen alatta állnak. A világfi nyugodt biztosságát és a »könnyed modor«, előkelő csiszoltságát, mely csak a jó társasággal való hosszas érintkezés által szerezhető meg, nem akarja és nem tudja utánozni. E vonás mint jellemrajz sokkal ékesszólóbb és szemléltetőbb hatású, mint a híres monológok minden dacza és szenvedélye. Bizonyos titkos hajlammal tölt el az öreg tudós iránt, tapasztalva, hogy minden lelki nagysága mellett egy uracs rá meresztett szeme kihozhatja sodrából.

Hogy Faustot tudós zárkózottságának kedvezőtlen eredményeitől megszabadítsa, Mephistopheles a boszorkánykonyhába vezeti, hol varázsitalt készítenek, mely jó harmincz évvel meg fogja könnyíteni. Hogy az érzékiség csábítása vonzóvá legyen rá nézve, vérének elrestült lükte-tését szükségképen fel kell serkenteni s szenvedélyeinek erejét újra kell éltetni, szóval ismét fiatallá tenni. Mint az előbbi jelenetben, Faustot itt is ismét a kabbalisztikus

ostobaság riasztja vissza, melyben Mephisto kéjeleg, és észszerűbb módon kívánja elvesztett ifjúságát visszanyerni. De Mephisto gúnyos tanácsa: »azonnal állj ki a mezőre, kapálni, ásni nyakrafőre; fűszertelen maradjon ételed« — nincs így, s azért ellenkezve beleegyeznek, hogy a boszorkány művészetével tegyen kísérletet.

Nehéz e jelenetet a nélkül magyarázni, hogy ismétlésébe ne essünk annak, a mit előbb már jó sokszor elmondhattak. Minden hüvelknyi tér fedve van már épen úgy fontos kritikákkal, mint nagyon meddő konjekturákkal. Ha valami jó gondolatunk akad, alapos vizsgálat után gyakran rájövünk, hogy valami német kommentátor már régen kimondta azt előttünk. E fentartással és nem tartva igényt az eredetiségre, ¹⁾ meg fogom kísérteni, oly világos-

¹⁾ Goethe Eckermannal tartott beszélgetésében világosan kimondja nézetét az író abbéli jogáról, hogy másnak eszméit átvegye. Az ő rangjabeli költőre nézve álláspontja teljesen következetes és elfogadható; de a kisebb jelentőségű költőre nézve veszedelmes volna őt utánozni. A beszélgetés tárgya Byron állítólagos plagiumai voltak, és Goethe így szólt: »Önmagát sem vonhatja ki saját nemzetének hasonló esztelen támadásai alól; erősebben kellett volna ellenök nyilatkoznia. A mi létezik, az az enyém! kellett volna mondania; és akár az életből, akár könyvből vette, az mindegy, s csak az a kérdés, jól használta-e! Walter Scottnak szüksége volt Egmontom egy jelenetére és joga volt hozzá, és mivel okosan tette, dicséretet érdemel. Így Mignonom jellemét is utánozza egy regényében, de vajjon épen oly bölcseséggel-e, az más kérdés. Lord Byron átváltozott ördöge Mephisto folytatása, és ez jól van! Ha az eredetiség szigora miatt kikerülte volna, rosszabbúl kellett volna csinálnia. Így az én Mephistophelesem egy dalt énekel Shaksperetől, és miért ne tenné? Miért vegyek fáradságot egy újnak kitalálására, mikor a Shakspereé épen jó és azt mondja, a mit kell? Ha tehát Faustomnak expositiója hasonlít Hióbéhoz, az is jól van, s azért inkább dicséretet, mint megrovást érdemlek.« Eckermann: Gespräche mit Goethe. I. 133.

ságba állítani e jelenet értelmét, a mint csak megengedi számos homályos czélzása. Goethe, Falk közlése szerint, nagyon jól mulatott kommentátorainak éleselműsége fölött, és aggkorának vidám magaslatáról, midőn már rég kinőtt életének góth és regényes korszakából, meglehetősen kereken »dramatiko-humorisztikus ostobaságnak« nevezte a boszorkánykonyhai jelenet zavaros és homályos allegóriáit. Az a tény, hogy e jelenetet a római Borghese-villában, az örök város falain kívül írta, hol az éjszak zürzavaros csodavilága rendkívül határozatlannak és jelentéktelennek (»izetlennak«, mint egyik kedvencz kifejezésével mondani szokta) tűnhetett föl előtte, kétségkívül annyiban fontos, a mennyiben megmagyarázza a forma és kifejezés sajátos szörnyűségeit, melyektől hemzseg. Egészen természetes, hogy Goethe, szemben az épen művészeti újjászületését ünneplő ókori művészet nyugodt kellemével és méltóságával, türelmetlenséget és elégedetlenséget érzett a góth képzelem durva, phantastikus alkotásai iránt, és nagyon valószínű, mint Bayard Taylor véli, hogy e csomó izetlen ötlettel burleszket akart írni a boszorkányhit gépezetéről és az irodalomban való alkalmazásáról. De ha semmi jobb célra sem szolgálna, bevezetése a Faustba alig volna ajánlható. Weisze és Kreyszig felállítottak egy elméletet, mely a boszorkánykonyha jelenetének létjogosultságát és jelenlétét, mint a dráma nélkülözhetetlen tényezőjét, igen éleselműjű módon magyarázza és indokolja, s mely azonfelül teljesen megegyezik Goethe szokásaival a művészi alkotásban. A két nevezett tudós nézete szerint Faust az erkölcsi lankadtság és kétségbeesés pillanatában kötötte szerződését Mephistophelessel. De oly férfiúnál, kinek jelleme alapjában nemes volt s ki magasztos

gondolatok tiszta légkörében mozgott és lélekezett, lehetetlen a rögtöni szellemi lealjasodás. Az egyetlen tény, mely bukását képezi, nem alacsonyítja le mindenkorra. Könnyebbé teheti a második engedékenységet, de még mindig nem könnyűvé. A finomúlt izlés-irányok és szokások, melyek a magasztos czéloknak szentelt hosszú élet eredményei, ismét érvényesülni fognak és fölemelkednek körülötte, mint védő bástyák a támadó kísértések ellen. Láttuk, mily határozott idegenkedést tanúsított eddig Faust az érzékiség ama formái ellen, melyekkel Mephistopheles elcsábítani igyekezett; miután azonban magához vette a varázsitalt, többé (kivéve talán az »Erdő és barlang«-jelenetet) semmi nyomát sem fedezzük föl benne a pedáns szemérmességnek, finom érzésű modornak vagy akár a lelkiismereti aggálynak; már a legközelebbi jelenetben egészen valami tapasztalt roué vagy kéjencz módjára kiált fel Margit megpillantásakor:

Te, azt a lányt kerítsd kezemre!

S midőn Mephistopheles azzal áll elő, hogy nincs hatalma ily tiszta lélek fölött, léhán így folytatja:

Nagytiszteletű praeceptorom,
Nekem itt föl ne emlegesse
A törvény paragrafusát;
S egy szó, mint száz: ha még ma este
Nem lesz enyém szép, ifjú teste,
Éjfélkor voltam a komád.

Még az ördög is megbotráncozni látszik e hirtelen nyers kívánságon s egyelőre ki akar térni kötelezett-

sége elől. Azt véli, Faust úgy beszél, akár egy »francz muszjé«.

E látszólagos következetlenségen Faust jellemében, akartak segíteni a nevezett kommentátorok, midőn a boszorkánykonyha jelenetének egész terjedelmében, s különösen a varázsitalnak, symbolikus jelentést tulajdonítottak, mintha tudniillik különféle érzéki kicsapongások hosszú sorát jelképeznék, melyeket nem lehetett egyenkint fölvenni a drámába a nélkül, hogy ez megfelelő határain túl feleslegesen ki ne terjedjen. Tudvalevőleg Goethe Faust második részében hasonló módszert alkalmazott; midőn ugyanis az emberi életet összességében akarta feltüntetni, mint magyarázatát és bemutatását a különböző nevelési folyamatoknak, melyeken Faustnak át kellett mennie: megelégedett különféle allegóriai maszkok bevezetésével s így egyetlen egy jelenetben jelképezte azt, a mi különben a drámát *in infinitum* kiterjesztette volna. A drámai költemény megálapított korlátai a kikerülhetetlen alternativa elé állítják, hogy vagy felhagyjon tervével vagy e némileg drámaiatlan módszert fogadja el.

Vischer, ki nem hajlandó elfogadni a jelenetnek e symbolikus tolmácsolását, megrója Goethét, hogy hősét oly hirtelen merész hetyke rouévá változtatja, s látszólag nincs is egyéb választásunk.

Mennyi symbolikus jelentés van megtestesítve a majmok csodásan homályos rímeiben, ez valószínűleg mindenkorra megfejtetlen kérdés marad. Vajjon a verejtékkel és vérrel összeragasztott korona a fenyegető francia forradalmat jósolja meg, vajjon a boszorkány-egyszeregy a szent Háromság tanának vagy a tudomány homályos terminológiájának szatirája, vajjon a kockákról és nyereségről való

fecsegés és a homályos politikai czélzások a társadalmat képviselik, melyben Faust mindazon alacsony érzéki élvezeteket elnyeri, melyeket Mephistopheles készletben tart számára, — ezek mind oly sejtelmek, melyeknek elfogadása vagy elvetése a jelenet mindegyik olvasójának tetszésétől függ. A kommentátor hivatala egészben inkább abban áll, hogy fejtegethető kérdések felállítására buzdítson s gondolkozásra serkentsen, mintsem hogy önkényes ítélettel döntsön fölöttük.

Az eszményien szép nőalak, melyet Faust a varázstükörben megpillant, hasonló célra szolgál, mint az ifjító varázsital, — tudniillik physikai erélyének fölébresztésére vagy fölélesztésére az által, hogy egyszerre hat érzéki és aesthetikai ösztönére. Magában Goethében — mint minden irata s névszerint római elegiái bizonyítják — volt valami a görögök tiszteletéből az emberi alak szépsége iránt, s az élvezet, melyet ennek tanulmányozásából merített, tisztán aesthetikai természetű volt. Nem valószínű tehát, hogy Faust elragadtatásának a szép jelenség megpillantásakor, csak közönséges érzéki származást akar adni. Inkább valami naiv és ártatlan van az érett tudós elragadtatott nyilatkozataiban, kit a női alak szépsége egészen új fölfedezés világításában lep meg:

Ha bátorkodom közelébe,
Csak ködön át tekinthetem.
Oh asszonyember mintaképe!
Való-e hát? A nő ily szép-e?
Hát minden üdvestől a menny
Egy testbe szállt, mely ott pihen?
S való, hogy ez a földön éljen?

Ez újabb bájos vonást csatol a hős arczatához. Minden mély tanulmánya mellett eddig ártatlan tudatlanságban maradt a lét egyik legnyilvánvalóbb ténye felől. Mintha látnók a költő vidám, elégedett mosolyát, midőn a délvidék buján érzéki életének közepette e szép és gyöngéd jellemvonást szötte éjszaki tudósának arczképébe.

VI.

Hogy a boszorkány varázsitalának élvezése — akár allegorikai értelmében vesszük, akár nem — a szó betű szerinti értelmében is tolmácsolható, azon tényből tűnik ki, hogy Faust ezentúl nem többé a hosszú szakállú és középkorú tanár, hanem fiatal ember, az ifjúság külsejével és szenvedélyes erőteljességével. Az érzéki kicsapongások sorozata, még ha, mint láttuk, a dráma lélektani logikája követeli is, inkább arra való, hogy aláássa a kéjencz erejét, mint hogy megifjítsa. És mégis, ha a varázsital tényének mindkét, betűszerinti és jelképes jelentését elfogadjuk, valódi ellentétre — a mint hajlandó vagyok hinni — nem akadunk, mert a költő a bűvészethez folyamodik s a jelenetet ez által egyszer mindenkorra kívül helyezi a természeti törvényeken. Az erőt, melyet Faust tanulmányokra szentelt élete, valamint a neki tulajdonított kicsapongások által elvesztett, a varázsital ismét visszaadja és helyreállítja, és most kész a duzzadó életerő ittasító érzésében és öntudatában (mint Mephisto kifejezi), »Helenát látni minden nőben.« Ennek kell megmagyaráznia a csaknem baromi hirtelenséget, melylyel ő, ki különben oly szemérmes volt, Margit elé lép a székesegyház lépcsőjén, valamint azt a határozott kívánságát, hogy Mephistopheles »kerítse kezére e leányt.«

A régi vagy új drámai költészet egy alakja sem tett a nép képzelő erejére oly benyomást, mint e szőke, tiszta, bizalmas leány, kinek rövid, tragikus történetében oly erő, oly pathos van, mintha képét maga a végzet kérlelhetetlen újja rajzolta volna. A munka (ha nem profanatio, ily valami szervesen tökéletesről és önkéntesről mint munkáról beszélni) a természet legvalódibb művészetének nagyszerű egyszerűségével bír. Mint maga a költő, született, nem készült. Érzése az első jelenetekben oly szándéktalan és előre nem gondolt, mint a madarak első tavaszi kísérlete a csi-csergésben, és később, midőn a szerelem fölébreszti teljesebb és mélyebb hangjait, meg van benne a fülemilének egész elragadtatása, szenvedélye és elegikus fájdalma. És mindemellett Margit nem a nőiség eszménye, a mivé sok kritikus akarta tenni; arra a föltevésre sincs semmi alap, mintha a költő nemének tipikus tragédiájává szándékozott volna tenni életét. A teljes (mindkét részt magában foglaló) drámában Fausthoz való viszonya talán inkább epizódszerűnek látszik, mintsem természetes érzésünk kész volna megengedni; soha sem kellemes, valamely egyén feláldozására úgy gondolni, mint a másik egyén tökéletesbülésére. És mégis oly folyamat ez, melyet a természet folytonosan használ; csaknem közhely azt állítani, hogy tékozolja az egyéneket, de gyöngéden gondoskodik a típusról. És Faust, mint láttuk, a faj képviselője. Margit életének szelíd, gyöngéde folyamát ellenállhatatlan erő ragadja a gazdagabb, mélyebb, viharosabb lét örvényébe és áramlatába, és terjedelme sokkal kisebb, saját áramlata sokkal gyengébb, hogysem érvényesüljön az erők vad és erőszakos zúrzavarában, mely a nagyobb és tágabb életet még mindig tovább ragadja határozott célja felé.

Épen nem összeegyeztethetlen azzal, a mit Margit jellemének szerves tökéletességéről és teljességéről mondtam, hogy e jellem Goethe kezében egészen a dráma céljának van alárendelve. Faustnak meg kell ismernie a rosszat; nemcsak mint elméletet, hanem mint tevékeny erőt, saját tapasztalásában. Abbeli törekvésében, hogy saját lényében kutassa az emberiség általános tapasztalását, bűnében is osztozkodnia kell. Fenéig ki kell ürítenie az élet kelyhét. Csak egy sebezhető pontja van, és itt töri Mephistopheles az első rést Faust erkölcsi jellemének bástyáján. Faustnak emberi szenvedélyei vannak, s kivált most, hirtelen megifjodása után, mohón vágyik a démon sugallatának bensejében szót fogadni. Többé nem merő ködszerű, bölcsészeti kívánság foglalkoztatja, hanem a test heves, vad vágyai. Margitot tehát úgy kellett rajzolni, hogy bukásának logikai valószínűsége legyen. Ártatlansága az öntudatos erényé, mely jó távol van a rossz nem ismerésétől. Önszemrehányásai a kútnál való beszélgetés után, ámbár lelkiismereti furdalásaitól természetesen túlozva, mégis azt bizonyítják, hogy erényes volt, először, mert tudta, hogy a bűn rossz, és másodszor, mert a társadalom elítéli.

Hogy tudtam én szapulni hősen,
Ha megbotlott egy ismerősem!
Hogy járt a más bűne felett
A nyelvem, hogyha megeredt!
Hogy feketítém feketébbé
S nem feketéltem még eléggé,
S fenn voltam, s égnek hálát adtam —
S most magam is bűnben maradtam.

A fürge, hetyke, harczra kész, éles nyelv, melylyel az őt durván megszólító idegennek felel, szintén egyik jellemvonása a »tisztességes és tiszteletreméltó« közép-osztálynak, melynek képviselőjéül akarta a költő kétség kívül feltüntetni. Föl lehetne ugyan hozni, hogy a tisztesség, melyre az osztály oly sokat ad, talán sokkal jobb védelem a kisértés ellen, mint a tudatlanság ártatlansága; de az a tény, hogy nem abszolút védelem, elég volt a költő céljára. Különben különös figyelmet érdemel, hogy Goethe fiatalkori hajlamának első tárgya, az a frankfurti Margit, ki mintául szolgált Faust Margitjának, s kiről oly bájos rajzot nyújt önéletírásában, a társadalom ugyanazon rétegéhez tartozott; s habár jegyesének, Lillinek ifjabb emlékezete gazdagította és élénkítette is az arczképet, azért a csendes, egyszerű frankfurti Margit vonásai még mindig tisztán fölismerhetők a tökéletesített képen.

Alig hiszem, hogy az egyszerű leány valamikép kevésbbé bájos és szeretetreméltó lesz, ha eszményi trónjáról a valóság színvonalára állítjuk. Képének meleg emberi színei erősebben szólnak részvétemhez, mint bárminő dicsőítő vagy az eszményi elvontság vértelen tökéletessége. Naiv hiúsága, kedves fecsegése a síró, kiabáló hugocska miatt, ki megzavarta éjjeli nyugalmát, és anyjáról, ki mindenben oly kimért s a házi dolgokban oly szigorú volt, sőt még ártatlan büszkesége is tiszteletreméltóságára — mindezek egészséges emberi vonások, melyek az észre nézve megfoghatóvá, a szívre becsessé teszik. Valóban úgy látszik, mintha valami emberi kéz szívélyes szorítását, emberi lélekzet meleg lehelletét éreznők benne. E Margit jellemében nem volt semmi nagyszerű vagy hősies, de másrészről volt valami megnyerő, kedves, gyermeketeg és ter-

mészetes, midőn Fausttal való első találkozásáról visszatérve befonja és felkötí haját, s mintegy önkénytelenül így szól:

Sokért nem adnám, hogyha tudnám,
Ki volt ma az az úr az utcán!
A formája olyan derék,
Bizonyynyal úri nemzetség:
Szeméből is kinéztem ott —
Hiszen azért bátorzkodott.

Homályos, szűk körű létének pathosa annál megindítóbb lesz, mert neki nincsenek, mint Faustnak, szellemi segélyforrásai, melyekből bölcsészi vigasztalást meríthet; nem emelkedhetik a speculatio magaslatára; nincs semmi fogalma az egyetemes világtörvényekről, melyek sorsát intézik. Vonaglik és küzd, hiába, mint bármely szegény néma teremtmény, melynek egyetlen méltósága a tűrési képességben áll. A névtelen, észre nem vett tragédia ez az »átlag-emberiség« nagy tömegének sorsában, melyet a költő itt e tipikus életben egyetlen egy góczpontba foglalt össze, a mint Faust ki is mondja a börtönjelenetben:

Rég elfelejtett borzadály lel engem;
A lét egész siralma sír szívemben.

De visszatérve szövegünkhöz: miután Margit távozott, Faust és Mephistopheles hálósobájába lépnek és becses ékszerekkel tele tokot tesznek szekrényébe. Faust félig öntudatlanul mélyen meghatva érzi magát a tisztaság, rend és elégedettség légkörétől, mely a kis szobában uralkodik, egy bőrszékre veti magát és úgy beszél hozzá,

hogy a legérzelmesebb szeretőhöz méltó volna. Maga elé képzei a kedvest, »pozsgás gyermekképpel, ki itt csókolá meg kis Jézusáért karácsonéjjel az űk fonnyadt kezét«; tiszteletteljes kézzel emeli föl az ágy függönyét és folytatja:

Itt nyugodott a gyermek keble,
És szűz titkából mind üdébbre
Itt ért e nőnek istenképe!

S te Faust! ide mi vezetett?
Mi mélyen érzem fájni szívemet!
Itt vagy! Mi bánt? Hiszen te akarád!
Nyomorú Faust! Nem ismerek reád.

A tiszta és gyöngéd szerelem hatalma, mely oly végtelenül távol áll a merő érzéki vonzalomtól, érvényesül első ízben nála. Mephistonak nincs részvéte ez érzés számára, mert annyira túl fekszik látkörén, hogy nem tudja felfogni. Azért szokott ironiájához folyamodik és saját szemében nevetségessé teszi a szerelmest; a professzor bizonyára nem aludt még ki benne — úgymond — mert:

Ő néz olyképen,
Mikép ha praelegálna épen;
S szürkén előtte állana
A fizika és metafizika.

Vissza kell emlékeznünk arra, a mit a következő többi jelenet is eléggé kimutat, hogy Faust ezentúl nem csupán érzéki vágyának kielégítésére törekszik. Tévedéseit és botlásait, sőt némileg bűnének egy részét is kien-

geszteli a tény, hogy erős természetének minden viharos erejét felköltötte a mély, legyőzhetetlen szerelem. Ez érzés új volta zavarttá teszi; vakon és tévedezve vergődik és tántorog tovább s egyik tévedésből mindegyre még rosszabb tévedésbe esik. Érzelmének e folytonos lázongásában többé nincs öntudatával előbbi kívánságának és szándékának, hogy saját keblében kutassa az emberiség örömét, bánatát és bűnét; saját elfeledett szándékát oly módon valósítja meg, melyet soha sem sejtett. De azt is fontolóra kell itt vennünk, hogy egy csupán gyöngén szemlélődő természet nem tévedhetne úgy, mint Faust téved; a hidegen előre meggondolt terv aljassá és kétszeresen gyűlöletessé tenné ballépését. Ez a meleg, mindent átölelő emberi érzés azonban még Faust bűnének is megadja azt az üde, gazdag hevülést, mely alatt mindenütt érezzük a teljes, erős szívverést. Nem vonhatjuk el magunkat a benyomás alól, hogy némiképen, ha nem is természete legjobb és legnemesebb részének eredménye, mégis szervesen összefügg vele. Faust vétkezik, nem okosan és előrelátással, hanem forróvérű életerővel és erőteljességgel, melytől egészen nem tagadhatjuk meg részvétünket. Leggonoszabb tetteiben, például Bálint megölésében és Margit rábeszélésében, hogy anyjának beadja az álomitalt, csak félig felelős, mert mindkét esetben Mephistopheles játsza a kiválóbb szerepet, és kivált az utóbbi esetben biztosra vehetjük, hogy Faust nem ismerte a méreg halálos erejét. De így is még mindig súlyos marad a bűne.

A következő jelenetekben gyorsan halad a cselekmény; Margit ájtatos anyja az egyháznak ajándékozza a rejtélyes ékszeres tokot; pap után küldött, mint Mephisto mondja, és:

Aztán mint csak fapolturát
Lánczot, gyűrűt — besöpri hát,
Meg se köszöni, épen mint —
Ha kosár dió volna mind,
És tartja őket égmalasztón,
És szörnyen épült a két asszony.

És a kenetes ünnepélyességű tanács, melyet a pap
bucsuzásúl ad, valóban pompás; egyszerre tudjuk, hogy a
főtisztelendő úrnak kettős tokája és tisztességes hasa
volt; de humora sem hiányzik, s szinte halljuk, mint nevet
magában, mihelyt becsukódik mögötte az ajtó:

Ez hamar érti el a tréfát,
Nagyon örül a szép köveknek,
És mond: ezek az igaz elvek;
Az győz, ki küzd hatalmasan.
Az egyháznak jó gyomra van,
Országokat is nyelt le noha,
Még sem zabált meg gyomra soha.
Ebül gyült jószágot, ha kell,
Csupán az egyház bírhat el.

De midőn a második ékszeres tok épen oly meg-
magyarázhatatlan módon jelen meg, Margit enged Mártha
szomszédasszony rábeszélésének és megtartja. Erre követ-
kezik Mephisto kis cselének gyors kifejlődése, melylyel
Faustot és a leánykát összehozza s végre a légyott
Mártha asszony kertjében. Őszinte, gyermeteg csevegéssel
rajzolja Margit a szerelmes Faust előtt mindennapi apró
kötelességeit és gondjait, s ez komoly, szerelmeshez méltó

odaadással és áhitattal hallgatja, mintha szavai a legmélyebb bölcseséget foglalnék magokban. Saját otthonülő tapasztalásának szempontjából minden csodálatosnak és szépnek tűnik föl előtte. Margit korlátolt eszmeköre, szerény véleménye saját értékéről s még nyelvének iskolázatlansága és helytelensége is bájos és üdítő újdonság világitásában lepi meg. Soha sem sejtette, hogy ily egyszerű, mesterkéletlen, kétségektől és törekvésektől érintetlen leány lehetséges volna oly világban, mely annyi bonyolult problémát foglal magában. Azért szerelmi vallomása nem is késik sokáig s a leány védtelen, lány szíve könnyen megadja magát. Ekkor következik az első csók s a viszontlátás ígérete. Mily bájos, mily kedvesen naiv Margit rövid magánbeszéde Faust távozása után:

Én Istenem, egy ilyen férfi
 Mi sok, sok mindent tud beszélni!
 Csak hallgatom én szégyenszemmel,
 És erősítem igen s nemmel.
 Beh árva vagyok és tudatlan,
 Nem foghatom meg, mit lel rajtam.

Miután Faust befejezte dicstelen hódítását, ismét visszavonul magasztos és csendes elmélkedésének várába, vagy mint Mephistopheles mondaná, ismét fölébred benne a professzor. Homályosan érzi, hogy viszonya soha sem hozna állandó boldogságot Margitra, azért habozik, mielőtt befejezné megrontását. Ha most visszavonul tőle, míg szerelme még nem egyéb gyöngéd leányos érzésnél, csakhamar visszatér élete a maga síma, egyenes útjára; találkozásuk és a légyott emléke lassankint elhomályosul s

idővel feledésbe merül. »A benne levő Istent — mondja Kreyszig — még nem győzte le az állat.«¹⁾ Lényének magva még romlatlan. A lelkiismeret szavát még nem némította el a szenvedély hangja; jobb természete ismét újult erővel érvényesül.

A kifejezés magas és emelkedett erélyének s az értelem mélységének tekintetében az »Erdő és barlang« jelenet páratlanul áll az egész drámában. Faust a föld szelleméhez fohászkodik, mely, mint mondja, mindent megadott neki, a miért kérte. A természet, mely előbb elszigetelt és talányos jelenségekkel tele vadon benyomását tette reá, most leleplezve áll előtte nagyszerű egységében és egészében.²⁾ Most »mélységébe pillanthat, mint jó barát-nak szíve fenekére.« Megismerte minden élő teremtmény-

¹⁾ Vorlesungen, 97. l.

²⁾ Soret (a sachsen-weimari trónörökös akkori nevelője), Eckermann és Goethe beszélgetéseiben érdekesen rajzolja a látogatást, melyet a természetbúvár és anatom d'Alton (1803—1854) Goethénél tett. Az előttünk álló jelenetre nézve különösen becses a következő: »Goethe, ki abbeli törekvéseiben, hogy a természetet kutassa, szívesen átölelné a mindenséget, hátrányban van minden egyes jelentékeny természetbúvárt illetőleg, ki egész életét egy részletes iránynak szenteli. Ez végtelen sokaságú részletek fölött uralkodik, míg Goethe inkább az egyetemes nagy törvények szemléletében él. Innen van, hogy Goethe, ki mindig valami nagy synthesisnek van nyomában, de az egyes tények ismeretének hiánya miatt hiányzik sejtelmeinek megerősítése, nagy kedvvel ragad és tart meg minden összeköttetést jelentékeny természetbúvárokkal. Mert nálok megtalálja azt, mi nála hiányzik; nálok megtalálja annak kiegészítését, a mi nála hézagos maradt. Néhány év múlva nyolczvan esztendős lesz, de a kutatással és tapasztalással soha sem fog jóllakni. Egyik irányában sem kész és bevégezett; mindig tovább és tovább akar haladni! mindig tanulni, mindig tanulni!« (Eckermann, Gespräche mit Goethe. III. 58.).

nek haladó fejlődését, »az élők nagy sorát«, és »kitűnnek vérei csöndes bokorból, vízből, levegőből.« Vajjon szerelme világosította és erősítette meg oly hirtelen látó erejét, vagy az érzéki benyomások hosszú sora, melyen Mephistopheles keresztülvezette, nehéz eldönteni. Mindenesetre magasabb szellemi természete ez egész idő alatt nem lehetett oly tétlen, mint látszhatnék, ha tapasztalása ily kitűnő leczkét adott neki. Annak föltevése sem esztelen következtetés, hogy az érzéki élvezetekben töltött élete a minden élő lényvel való rokonság öntudatát élesítette benne és így feltárhatta előtte az élő és élettelen természettel való saját szerves összefüggését. Nem emelkedett-e maga a költő sokféle élettapasztalatából a világegyetem amaz általános törvényeinek magas áttekintéséhez, melyek a lét látszólag elszigetelt és elkülönzött tényeinek alapját teszik és azokat kormányozzák? Az erkölcsi, valamint a physikai mindenségben egyaránt alkalmazható e szabály. A munkás empirismus, elkülönítve az emberrel született költői intuitiótól, természetesen soha sem fog e nagyszerű eredményre vezetni; de Faustban, valamint Goethében, szerencsésen egyesítve volt e két fő feltétel.

Faust eddig még nem oldotta meg a lét talányát, még azon értelemben sem, melyben, Goethe szerint, képes a megoldásra. A látszólag önmagától értetődő és nyilvánvaló tétel, »hogy embernek nem jutott tökélyes«, ez eget ostromló Prometheusra nézve nehéz fáradtsággal nyert okulást képvisel, melyet vakon elfogadni nem akar, annál kevésbbé engedelmesen alája vetni magát. Ha pályája kezdetén könnyen és készségesen elfogadja ez alaptételt, mint a minden törekvéstől ment átlag-ember, úgy szükség-telen lett volna a szenvedés, harc és bűn hosszú iskolája,

melyen át kellett mennie; ellenben soha sem érte volna el lényének azt a tökéletes kifejlődését, melyre csak e keserű, egész lényét átható fegyelem által juthatott. A jelen állapotban különösen jelentős az alapelv elfogadása, mert azt mutatja, hogy megtanulta törekvését a valóban elérhetőnek észszerű határai közé szorítani. Most már nem fogja többé a végtelennel és a végtelen után való küzdésre pazarolni. De az ösvény, melyen az ember teljes erkölcsi és értelmi természetét elérheti, egyelőre csak homályosan dereng szeme előtt. Lényegileg még az eudaemonismus tanítványa, ki a személyes jólétet keresi: egész gondolkodásának és cselekvésének végcélja csak ő maga, saját boldogsága. Még nem tanulta meg, hogy a legfőbb boldogság mindig eltűnik az elől, ki makacsul keresi. »Ön szíve mély csodás rejtelseinek« fölfedezése csak természetlen ismeretnek látszik előtte, míg ez egész erőteljességet önző célok elérésére irányozza.

Mondám, hogy Faust a föld szelleméhez intézi monológját. Ha elfogadjuk Vischer meghatározását, hogy e szellem »a természeti élet személyesítése nagyszerű összességében«, tökéletesen következetes, hogy Faust neki köszöni e mély belátást a természet szerves egységébe. Hogy a »magasztos lény« megszólítás Istenre vonatkoznék, mint Hartung és mások állították, alig hihető, először, mert az egész drámában sehol sincs annak bizonyítéka, hogy Faust ismerné Mephisto fogadását az Úrral, és másodszor, mert az előbbi hypothesis kielégítőbben magyarázza meg Faust ismeretét a természet titkairól. Az utóbbi elmélet elfogadása azonban igen szembeötlő ellenmondást hord magában: a dráma mostani alakjában az Úr, és nem a föld szelleme az, ki Faustnak tudta nélkül

Mephistot adja társul. Weisz ¹⁾ és utána Vischer úgy kerülük ki e nehézséget, hogy fölteszik a dráma más régibb és félretett tervének létezését, melynek számos nyomát vélik feltalálni e jelenetben, a mint előttünk van. Azt sejtik továbbá, hogy ez előbbi terv szerint a föld szel-leme küldte Mephistot Fausthoz. Hiányzik terünk, hogy részletesen ismételjük a gondosan kidolgozott bizonyítást, de ha szemügyre vesszük a tényt, hogy a mennyei előjáték csak 1797-ben készült (tehát két évvel a Faust-töredék megjelenése után) és így valóban későbbi gondolat volt, úgy e föltevés épen nem látszik merésznek vagy jogosulat-lannak. Mindenki, a ki figyelemmel kísérte a dráma kelet-kezését és növekedését Goethének Merckkel, Zelterrel és Schillerrel ²⁾ való levelezéseiben, s megfigyelte a heves és

¹⁾ Kritik u. Erläuterung d. Goethe'schen Faust. Leipzig, 1837.

²⁾ A következő vonás Goethének Schillerhez írt leveléből (Wei-mar, 1797. június 22-én) annyiban érdekes, a mennyiben megmutatja, mily határozatlan volt még Goethe terve Faust folytatására nézve. midőn barátjának serkentő rokonszenve rábirta, hogy újra a dráma kidolgozásához fogjon. »Mivel nagyon szükséges, hogy mostani nyug-talan állapotomban valami dolgot adjak magamnak, elhatároztam, Faustomba fogni, s azt, ha nem is befejezni, legalább jóval előbbre vinni, a mennyiben azt, a mi ki van nyomtatva, ismét felbontom, és azzal, a mi már készen vagy kigondolva van, nagy tömeggé egyesí-tem, és így a terv kivitelét, a mi tulajdonkép csak egy eszme, jobban előkészítem. Most ez eszmét s feltüntetését ismét elővettem s meg-lehetősen tisztában vagyok magammal. De most azt óhajtanám, lenne szíves a dolgot egy álmatlan éjszakán átgondolni, a követeléseket, melyeket az egész iránt tesz, elém terjesztetni, s így saját álmaimat, mint valódi próféta, nekem elbeszélni és megfejtetni. Mivel e költe-mény különböző részei, tekintettel a hangulatra, különböző módon tárgyalhatók, ha csak az egész szellemének és hangjának aláren-delik magokat, mivel különben az egész munka subjectiv: egyes

állhatatlan futólagosságot, melylyel a költő új leleményeket választott, elvetett s a már meglévő anyaghoz alkalmazott, s a ki továbbá emlékszik Goethe gyakori csüggedésére s végül azon kijelentésére, hogy e költeménynek »egyszer mindenkorra töredéknek kell maradnia«, — az meg fogja engedni, hogy Weisz föltevésében félannyi megvetés sem foglaltatik a költő műve iránt, mint a menyeyt ez maga elégszer mutatott drámája iránt. Midőn például találomra egy csomó maró, személyeskedő xeniát, melyeket Schiller nem mert fölvenni »Musenalmanach«-jába, dobott a *Faust* közepébe, »Walpurgiséji álom«, vagy »Oberon és Titania arany menyegzője« cím alatt: azt tanúsította, hogy bármi mélyen ismeri a művészetet, mégsem mindig a leglelkiismeretesebb művész. Másrészt szerte a mystificationokat és öröme telt benne, ha a kritiku-

pillanatokban dolgozhatom rajta s így most is képes vagyok valamit nyújtani.«

Schiller válaszában (Jena, 1797. jún. 23.) a maga szokott komolyságával, meglehetősen beható módon fejtegeti a költemény tervét és célját s a következő megjegyzéssel végzi: »Az emberi természet kettős voltát s a meghiusult kísérletet, az isteninek és anyagnak az emberben való egyesítésére, nem veszjtjük szem elől; s mivel a mese a rikitóba és alakatlanba megy át és kell átmennie, azért nem akarunk megállapodni a tárgynál, hanem tőle eszmékhez kívánunk vezetetni. Szóval a Faust iránti követelések egyszerre bölcsésziek és költőiek, és ön fordulhat a mint akar, a tárgy természete a bölcsészti tárgyalásra fogja önt kényszeríteni, és a képzelő erő kénytelen lesz egy észbeli eszme szolgálatába adni magát.«

Goethe a következő napról kelt válaszában megköszöni Schillernek műve iránt mutatott részvétét s e jelentős megjegyzéssel fejezi be: »Egyelőre csak a nagy kigondolt és félig kidolgozott tömegeket igyekszem befejezni, s azzal, a mi ki van nyomtatva, összeállítani, és addig hajtani, míg a kör magától kimerül.«

soknak valami kemény diót adhatott feltörni. Így egy ízben a következőleg nyilatkozott Eckermann előtt: »Jönnék az emberek és kérdik, mily eszmét akartam megvalósítani Faustomban. Mintha azt én magam is tudnám és megtaníthatnám reá őket!«

Megjegyeztem már, hogy a töredékben e jelenet a »Kútnál« való jelenet után áll, midőn Faust tényleg befejezte már Margit megrontását. E helyváltoztatás oka magától szemünkbe tűnik: Faust szünetel és fontol a tény előtt; fölteszi, hogy visszavonul, míg idő van rá. Mert ha Goethe csak a tény után adná szájába e nagy fellengzések s mondatna vele köszönetet a »magasztos lény«-nek, hogy mindent megadott neki, a miért kérte: ez már csaknem ördögi volna; s a nézőnek nehezen esnék ily embertelen vonás után még valami részvéttel kísérfi Faust pályáját. A gondos és figyelmes olvasó különben több helyen fog oly jelentést és értelmet találni, mely nem egyezik meg a jelenetek megváltoztatott céljával. Így e sorokban:

Serényen éleszt ő mohó tüzet
Szivemben ama tündér nő után,
Így lelkem vágyból élvbe tántorog,
S az élvezetben vágy után halok —

bizonyára arra céloznak, hogy Faust viszonya Margittal már nem volt többé plátói, s épen ez — a mint hinni hajlandó vagyok — volt a látszat, melyet a költő ki akart kerülni. Mi más okból tette volna e jelenetet előbbi helyéről a mostanira? Mephistopheles feleleteiben hasonlókép ta-

lálhatók efféle czélzások, melyeket csak nehezen lehet elmagyarázni.

A kísértő még soha sem álarcozta le magát oly tökéletesen, mint a most következő rövid jelenetben. Először kigúnyolja Faustot pedáns szokásai miatt, aztán panaszkodik saját fáradalmai miatt, melyeket Faust szolgálatában magára vett és végre cynismusa, súlyosbítva a megnevezetlen mozdulat által, a nyilvánvaló trágárságot érinti. De Faust magasztosabb hangulatában érzéketlen marad az érzékiségére való hivatkozással szemben. Csak miután Mephisto Faust részvételére hivatkozva ravaszul a leggyöngédebb húrt üti meg lényében Margit hangulatának rajzolásával, csak akkor enged ellenkezve Faust:

Magát ő szörnyen únja ám,
Elnézdegél a fellegek után,
Mint ereszkednek a város falára.
S »lennék madárka!« így sir a danája
Naponta, este, éjfél tájba;
Olykor vidám, de nagy bús sokszor,
Aztán piros a szeme olykor,
Majd meg nyugodtabb színre szembe,
De mindig szörnyű szerelembe.

Az a kép, hogyan nézi kedvese könnyes szemmel a távozó felhőket, rögtön mélyen behatol Faust vágó szívébe, s haragos felkiáltásában: »Kigyó! kigyó!« már benn van a vallomás, hogy legyőzetett. Különben veresége, ha nem is nemes, de nem is közönséges. Utolsó felsikoltása a sors ellen, melynek szemére hányja saját gyöngeségét, s

heves önvádjai a romlás gondolatára, melyet előidézett,
épen úgy emberek, mint a szerelmeshez valók:

Öt kelle, békéjét fölgyújtanom,
Neked, pokol, ily prédát nyújtanom!
Segíts át, ördög, a kétség közén,
Ha lenni kell, legyen meg rögtön;
Roskadjon az ő végzete fölém,
Míg őt magammal pusztulásba döntöm.

VII.

A legtöbb kommentátor Faust úgynevezett hitvallását egyhangúlag Goethe saját vallási meggyőződése megtestesült és rendszeres feltüntetésének tekinti, és kétség kívül azon időben, midőn e jelenet készült, Faust ama hitvallása meglehetősen szabatossággal Goethe saját meggyőződését fejezte ki. De Goethe másrészt épen nem volt az, ki valami hitvallást, a szó rendesen használt értelmében, megkisérlett volna leírni. Sokkal nagyobb tisztelettel volt az igazság iránt, hogysem valamely frázis szűk határai közé kívánta volna szorítani, melyből idővel szűkségkép ki kellett volna nőnie. Azt mondta volna: az abszolút igazságot ember nem kutathatja ki, szavak nem fejezhetik ki s azért a hitvallás csak merő alanyi kifejezése annak, a mit egyes ember vagy nagyobb közösség vagy testület bizonyos időben hitt.

Valami rendkívüli báj és gyöngédség van Margit aggodalmában Faust lelki üdvössége miatt, s határozottan és döntőleg (ha ugyan még szükség volt valami bizonyítékra) kimutatja hozzá való szerelmének tisztaságát és teljes önzetlenségét:

Mondd meg, hogy állasz a vallás ügyében?
Szívbéli jó egy ember vagy, de félek,
Hogy nem sokat törődöl véle.

Margit biztos hitének szűk határai közt, pozitív, határozottan megállapított dogmaival nem képes felfogni kedvese gondolkozásmódjának nagyszívű és messzeható egyetemességét. Oly hit, mint az övé, természeténél fogva nélkülöz minden részvétet a kétség iránt; és szerencse, hogy így van. Oly Isten, kit nem lehet kifejezni vagy megvallani, vagy akár megtagadni, rá nézve nem lehetne Isten. Nem tudna megfelelni személyes igényeinek és siket lenne kérelmei és imái iránt. Azért Faust magasztos szavalása hidegen hagyja; minden nagyon szép és jó, de mégis van egy bibéje — nem kereszténység. Faust nem megy gyónni és nem tiszteli a szentségeket, melyek rá nézve a jámbor hit biztos ismertető jelei.

Első pillanatra úgy látszhatnék, mintha Faust vallása, a mint a meghatározhatatlan meghatározására való kísérletében nyilatkozik, tisztán aesthetikai volna és az ethikai elemet egészen kihagyná, melyre Margit pozitív hite különös súlyt fektet. Lehet, hogy a költő szándéka volt előidézni-e látszatot; Faust hitvallásával talán csak átmeneti állapotot akart lelki életében jelezni, melyet idővel agg korának vidámabb bölcsesége pótolna, midőn boldogságát csak az önzetlen tettben keresi, az embertársainak jólétéért való jóakaró, gondoskodó munkában. De egészben véve még sem nélkülözi annyira ez aesthetikai vallás az erkölcsi elemet, mint a hagyományos kereszténység doctrinairjei félni látszanak. Ha az ember a *contemplatio* oly magaslatára jut, föléje emelkedik alsóbb rendű természetének s nem oly könnyen érhetik el a közönséges, aljas szenvedélyek, melyek lelkének alsóbb, mélyebb tájain laknak. Emerson szokott mesteri kifejezésével ugyane meggyőződést fejezi ki: »Hiszem, hogy az értelmi erő és er-

kölcsi érzés egyetértőek és hogy a bölcsészet, ámbár kiirtja a felöltöztetett vázakat, természetes zabolát vet a bűnre és sarkpontot ad a léleknek. Azt hiszem, mentől bölcsőbb az ember, annál bámulatosabbnak találja a természetes és erkölcsi megegyezést és annál abszolútabb bizalomra emelkedik.« Ez semmikép sem foglalja magában, hogy a tudós, a ki, mint Faust, jobban szemügyre veszi az igazságot a tömegnél, képtelen volna vétkezni, ha rendesen lényének magaslatán tartózkodik is. A kísértés hangja hozzá is elér, habár ritkább időközökben. A bölcsészet épen oly kevésbé abszolút oltalomlevél a tévedés ellen, mint a pozitív vallás. De, mint már említém, nem szabad elfeledni, hogy Faust esetében Mephistopheles csak a szerelmére, részvétére, emberi érzelmére — tehát nemesebb indulataira — való hivatkozással nyeri vissza Faust fölötti uralmát, melyet az előbbi jelenetben majdnem elveszített.

Kitűnő vonás Margit jellemzésében ösztönszerű idegenkedése Mephistophelestől, és mily kedves naivitással adja ezt tudtúl!

Zaklatja véremet, ha látom.
Szeretem a felebarátom ;
De a hogy rád vágyom szivemből,
Oly titkos borzongás lel ettől,
S gaznak nézem azonfelül !
Isten bocsássa meg, ha ok nekül.

És mily bájos, nyelvtanellenes bensőséggel kéri kedvesét, váljék el társától ! Jelenléte, úgymond, összeszorítja

bensejét; lehet látni, hogy semmi iránt sincs részvéttel,
egy lelket sem szerethet:

S ez rajtam oly erőt veszén,
Hogy a mint jön, már olyat érzek,
Mikéntha már nem szeretnék.
Nem tudnék tőle imádkozni sem;
S ez rágódik a szívemen.
Te is úgy érzed, Henrik — nem?

Faust béna és félig humorisztikus ellenvetései: »Hadd éljen ily csodabogár is«, és: »Csak ellenszenv«, homloku-
kon viselik helytelenségök bélyegét s azonfelül benső ké-
nyelmetlenségét is elárulják. Nem tudja világosan meg-
magyarázni magának és azért csak aggódva igyekszik a
beszélgetést másfelé terelni. Ez egyszerű, iskolázatlan
leány, ki nyelvtanellenesen beszél és kedvesét kéri, ne
csókolja meg kezét, mert az »oly csúnya, oly durva«, a
legfinomabb szellemi érzékekkel van felruházva, melyek
képesse teszik, hogy ösztönszerűleg érezze minden hozzá
közeledő férfi erkölcsi légkörét. Így már akkor, midőn
Faust és Mephistopheles először lépett távollétében szo-
bájába, visszatértekor azonnal valami idegen, vele nem
rokon befolyást érez. Hirtelen leirhatatlan félelem lepi
meg, felnyitja az ablakot:

Oly terhes, fülledt a lég itt benn;
Pedig ma ott künn meleg sincsen.
Hogy is vagyok — nem t'om mi a';
Csak jönne már anyám haza.
Hideg borzongás szállt belém —
Bolond félős lány vagyok én!

Minden érzékeny szervezetű férfi vagy nő fogja tudni, mik ezen önkénytelen idegenkedések; sőt Goethe, kinek rendkívül finom észlelő tehetsége volt, annyira ment, hogy hitt a »szellemi kipárolgás létezésében, mely — függetlenül a külső érzékektől — benyomásokat közölhet.¹⁾

A következő jelenetek rohamos gyorsasággal és drámai élénkséggel rajzolják Faust és Margit gyorsan romlásba vezető pályáját; de mindegyik jelenet értelme oly világos, hogy a magyarázat itt egészen fölösleges. Lidivel való beszélgetése a kútnál teljesen Margit elé állítja bal-lépésének szörnyűségét a világ szemében, s azért a fájdalmas szűz szent képéhez siet, hogy szíve rejtett aggodalmát kiöntse előtte. Az imádság sorainak szakadozott, ingadozó mozgása élő kifejezést ad a kétségbeesett leány könnyektől elfojtott hangjának, midőn ahhoz kiált segítségért, ki maga is érezte a bánat keserűségét, midőn karddal szívében nézett föl megölt fiára:

Ki tudja,
Mint fúrja
A kín velőmet keresztül!
Szegény szívem hogy mit eped,
Miért remeg, mitől reped,
Te vagy tudója annak egyedül.

A hol járok, a hol vagyok,
Úgy fáj, oly sajogva sajog,
Itt a szívem alatt!

---

¹⁾ Bayard Taylor Faust-fordítása. I. 286.

S otthon ha vagyok megint,
Sírok, sírok, sírva mind,
A szívem meghasad!

És az egyszerű virágokkal, melyeket a kegykép előtti edényekbe helyez, kiengesztelni reméli az istenséget, melyet szerelmével megsértett. Az oly sorokban, mint ez: »Mint fúrja a kín velőmet keresztül!« egészséges, nem ingadozó, szilárdul elhatározott erő nyilvánul, mely nem vesz időt a szavak kicsiszolására, hanem merészen, és nem törődve semmi kritikai aggálylyal, a legerősebb és legkifejezőbb mondást ragadja meg. És épen ezen közvetlenségben, ez egyenességben, a művészet e látszólagos nem ismerésében éri el a művészet teljes magaslatát. Mily kápráztató, szembeötlő ellentétet tüntet föl a nyelv drámánk második részének klasszikus simaságú kifinomításával és kicsiszolásával szemben.

A következő jelenetben Margit bátyja, Bálint, húgának ablaka alatt találja éjjel Faustot, megtámadja és elesik Faust különben itt önvédelemből cselekszik, csak védekezésre szorítkozik, és Bálint megölése sem nem előre goncolt, sem nem kiszámított. Csak Mephistopheles varázseréje, melylyel a támadó karját megbénítja, ad Faust döfésének halálos erőt. De ez mégis gyilkos a törvény és saját elkiismerete előtt és menekülnie kell, mert a verekedés rajja fölébreszti a szomszédságot. Margit, Mártha és egész néptömeg gyűl össze a haldokló katona körül, ki hangosan hirdeti testvére szégyenét és utolsó lehelletével megátkozza.

Egy új alak bevezetése és gondos jellemzése, ki csak azért lé, föl, hogy meghaljon s halálával a drámába új

motivumot szőjjön, mint Düntzer ¹⁾ és mások kifejtették, művészi szempontból megróható lehet. De a mint a dráma most áll, a Bálint halála által nyújtott motivumot nehezen lehetne nélkülözni. Hogy Faust egy időre elhagyja Margitot, a mit különben nem lehetne menteni, annak most legálább elegendő oka van. Saját élete forog veszélyben, s az önfentartás ösztöne kívánja, hogy futásban keressen menekülést. Így ismeretlen marad előtte Margit fogsága és elítéltetése; de rögtön visszatér megmentésére, mihelyt hírt vesz róla. Bálint jelleme, e valódi typusa a bátor, őszint, pattogó és hetvenkedő középkori katonának, Goethe legjobb korszakának egész kecses, realisztikus erejével van rajzolva. Nem maga a testvér ballépése vagy bűne gerjeszti fel haragját, mert valószínűleg neki is, mint legtöbb bajtársának, jó csomó bűn nyomja a lelkét. Rövid magánbeszédében egy pillanatra sem veszti el önmagát szene elől. Nagyra volt szép hugával és dicsekedett szépségével és jóságával. Most már nem dicsekedhetik többé vele:

Találós szóval, szemkacsintván
 Reám pirítson minden hitvány;
 Mint késedelmes adós üljek,
 Minden történet-szóra hüljek,
 S ha összeverném mind rakásra,
 Mégsem hagyhatnám hazugságba!

Csak azt veszi rossz néven, hogy Margit bukása visszahat az ő jó hírére, s e tisztán önző érzékenység adja

---

¹⁾ Düntzer: Goethe's Faust. Leipzig, 1857.

szájába a szívtelen szavakat, melyekkel mintegy szíven találja hűgát, midőn haldokolva fekszik ajtaja előtt.

A székesegyházi jelenet félelmes hevessége és feszültsége (melylyel az 1790-ki töredék végződik) előkészíti az olvasó kedélyét az örülségre, mely a boldogtalan leányt a fenyegető romlással eléri. Vajjon a gonosz szellem, mely mögötte áll s kérlelhetetlen szavát a karének hangjaiba vegyíti, Mephistopheles-e vagy Sátán valamely kisebb küldötte, az itt csekély jelentőségű. Hiszen tulajdonképen csak saját lelkiismeretének hangja, mely hallhatólag cseng fülében, borzalommal tölti el, megzavarja gondolatait s teljesen megháborítja szegény, félig zavarodott agyvelejét. Az örülség első rettentő sejtelméi és hírnökei ezek, még borzalmasabbak az okozott félelemben, mint maga a betegség, melyek most megrohanják és kísértetes rémgondolatait a kétség, lelkiismereti gyötrellem és vad kétségbeesés viharában körülhajszolják:

Jaj! jaj!

Nem eresztenek azok a gondolatok!

Kasúl-keresztül járnak bennem,

Mind ellenemre.

Elborúlok!

Szorít a fal!

Megfojt az oszlop!

Ledől a boltozat!

Levegőt!

A Requiem komoly régi gregoriánus énekének beszövése, a megsemmisítést és utolsó ítéletet hirdető kér-

lelhetetlen hangjával, oly mesteri vonás, mely a jelenet ,
tragikus hatását kiszámíthatatlanúl emeli:

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus?

VIII.

Emlékezhetünk, hogy Faust, valahányszor valami érzéki kicsapongás jelenetében vett részt, határozottan színleletlen és titkolatlan undort tanúsított. Auerbach pinczéjében vonakodott részt venni a lármás deákok dorbézolásában, s a boszorkánykonyhában visszariadt műveltebb és finomabb természete a szemre és fülre undorító jelenetektől, melyekben társa annyi gyönyörűséget talált. Azóta nagy változásnak kellett vele történnie: állandó érintkezése Mephistophelessel és a bűnök, melyeket félig önkénytelenül elkövetett, lassankint a rosszhoz szoktatták. Itt a Walpurgisjelenetében látjuk először részt venni Mephisto élvezeteiben, a boszorkány-szombat kábító tombolásába rohanni és oly kihágásokat művelni, melyeket legbensőbb lényében magának is meg kell vetnie. És mégis alig hihetem (mint Kreyszig¹⁾ teszi), hogy Goethének szándéka volt, a lelkiismereti furdalások e látszólagos hiányával Faust részéről az ördög ama tervébe való készséges beleegyezést tüntetni fel, melylyel az erkölcsi lealjasítását czélozta. Egy bűn nem jelent mindig erkölcsi romlottságot. A tiltott gyönyör izgatott, heves elvetése után az ember jobb természete nagyon is hajlandó ismét

---

¹⁾ Vorlesungen über Goethe's Faust. 106. 1.

érvényesülni, és míg e visszahatás tart, soha sincs bezárva az üdvösség kapuja; de a hol a tény csak természetes gyümölcse a romlott lelki állapotnak, ott a lélek elvesztette már visszahatási képességét, s ösztönszerű, logikai kifejezését találja a gonosz tettben. De hogy Faustnál nem így van, eléggé bizonyítják a következő jelenetek, és Goethe Margit kísértetes megjelenésével, nyaka körül a véres gyűrűvel, mely Faustot zajos vigasságának közepette hirtelen kijózanítja, a kísértetes lelkiismereti gyötrelmet akarta jelképezni, mely szüntelenül üldözi s melyet hasztalan akart elnémitni a boszorkánytáncz kábító zajában. Csak a lelkiismeret intő szavát igyekszik elcsitítani, a viharos emlékeket elfojtani, melyek nem engednek neki nyugalmat, sem pihenést, sem békét. Mephistonak nagyon kedve ellen van ama szörnyű jelenés; minden éleselműségét felhasználja, hogy elvonja róla Faust figyelmét, s azt mondja, hogy ez Medusa, a görög bűvésznő, kit Perseus hajdan megölt; veszedelmes reá nézni, mert látása kővé változtatja a nézőt; de Faustot nem lehet ily módon lecsillapítani:

Való, hogy ez halottnak szeme párja,
Mit kedves kéz nem zárt le még.
Ez a kebel, mit Margit nékem tára,
Az édes test, melyet én élvezék.

A jelenet eleje Faustot és Mephistophelest tűnteti fel, a mint fáradságosan kúsznak fel a Harzhegység meredek szakadékein át a Blocksberg ormára, hol a boszorkányok az ős német monda szerint Walpurgis éjszakáján, ápril 30-ról május 1-re, esztendei gyülekezetöket tartják. Faust el van ragadtatva a táj pompájától, melyet üde, teljes,

erélyes versekben magasztal. A tavasz mozogni kezd a fáknban s ő is érzi magán a tavasz vidító hatását. Kisérőjét, kinek tagadó természete semmi gyönyörűséget sem talál az ébredő élet jeleiben és nyomaiban, még »csak téli szellet járja át«, s hó és zuzmara után vágyódik. Az éj mindegyre sötétebb lesz; a hold utolsó negyedében áll s csak kevés világot ad:

Mily búsan hozza, nézd, késő sugárát
A vereslő hold csonka kereke.

Mephisto egy lidérczet hív s megparancsolja neki, hogy világítson előttök, azon fenyegetéssel, hogy különben »elfűjja lobogós kis lelkét«, ha nem akar szép egyenesen haladni. Magasabbra és mindig magasabbra hágnak; a fák és sziklák különös fantasztikus alakokat öltenek, a mint a homályos hold csillámában elhaladnak mellettök.

Míg a hosszú sziklaorrok:
Egyik szippan, másik hortyog.

Egyedül a kuvik »Uhú! Suhú!« kiáltása és a magányos bibicz hosszú, panaszos sikoltása szakítja meg itt-ott az éj csendjét! puffadt hasú, hosszú lábú gyíkok siklanak át nesztelenül a bokrok közt, és a roppant fagyökerek vonagló kígyók gyanánt nyújtják ki görbe, görcsös karjaikat, mintha meg akarnák fogni a vándort. Így emelkedik fokozatos crescendoban a helyzet borzalmassága, a mint magasabbra jutnak; a hangulat, a vad vidék által jelképezve, egyre kísértetiesebb és nyugtalanabb lesz. Éjfélkor hatalmas vihar támad, melyen a boszorkányok a föld

minden zugából a Blocksbergre nyargalnak. Faust személyben forog, hogy a mélységbe zuhan, s Mephisto azt tanácsolja neki, »fogja meg jól a szikla bordáját.« Az ágak recsegésén, a ledőlő fák dörgésén, a vihar szilaj sivítésén keresztül felhangzik a boszorkánykar »dühös varázsdala.« A boszorkányok, félboszorkányok s a felülről, alúlról és a távolból jövő hangok most következő váltakozó kardalai elburkolt szatirák, melyek a szerző személyes és irodalmi vitáira tett éles célzásoktól hemzsegnek, s valamennyien mulékony jellegűek s e halhatatlan műben helyet foglalni teljesen méltatlanok. Legfőlebb Goethe idejében és saját kortársaira nézve lehettek teljesen érthetők; ma azonban a korszak irodalomtörténetének legalaposabb tanulmánya sem fejtheti meg értelmöket és teljes jelentésöket. De ha nem is tartjuk helyén valónak, így megörökíteni e szegény jelentéktelen embereket, kikre ma már senki sem emlékeznék, ha nem lett volna szerencséjük felkölteni Goethe nemtetszését: mindazáltal meg kell adnunk, hogy e karok ingerkedő célzásaikkal s a bölcsesség és bolondság zűrzavaros keverékével megfelelnek e jelenetben céljoknak és épen azt a hatást idézik elő, melyet a költő célzott. Hiszen világos és logikailag összefüggő nyilatkozatokat nem várhatunk a közönséges, őrzöngő csöcseléktől, mely az érzéki izgatottság deliriumában száguld tova!

A német kommentátorok részben már megoldották azt a feladatot, hogy a szárazföldet és vizet, a mulékonyt és maradandót elválaszszák egymástól e Walpurgisjé költői chaosában; de mindez éleselméjű talányok itt csak alárendelt jelentésűek s megoldásuk épen nem szükséges arra, hogy a drámát, mint egészet, megértsük. A kinek érdekében áll megtudni, mily személyeket vagy fogalmakat

jelképez a Baubo, a Proktofantazmista stb., az egy csomó érdekes magyarázatot fog találni Bayard Taylor angol Faust-fordításának jegyzeteiben és Düntzer terjedelmes, kimerítő kommentárjában, hol a szöveg legcsekélyebb czélzása roppantúl nagyító kritikai mikroszkop alá van vetve és megvizsgálva.

Mialatt Faust lélekzet nélkül rohan tova a boszorkányok és boszorkánymesterek zajgó, kiabáló hadával, elszakad kísérlőjétől, ki utoljára maga is megsokalja a kábító zajt és zűrzavart. Felszólítja Faustot, hogy maradjon szorosan mellette, s oldalt egy kis társasághoz vezeti, elégedetlen reactionáriusokhoz, a kik arisztokratikus elzárkózottságban, különválva a közönséges boszorkányfajtól, a tűz körül ülnek. Faust, a mint válaszából látszik, azt remélte, hogy a rossznak e szilaj tombolásában némely talány s névszerint magának a rossznak problémája megfejtésére fog lelteni; ellenkezve enged s ismételten kifejezi kívánságát, hogy a többiekkel az oromra hágjon:

Én ott fenn szívesebben járnék.
Fényt látok ott s füstoszlopot,
Ott gyűjti seregét a Sátán;
Nem egy talány fejlőd meg ott.

A szöveg világos tanúsága szerint Goethének szükségképen be kellett látnia, mily tökéletes ellenmondás van Mephistopheles azon ötletében, hogy Faustot a Blocksbergre vigye, megmutassa neki a boszorkány-szombatot s aztán az utolsó pillanatban félre vezesse és megakadályozza, hogy többi hívének kicsapongásaiban részt vegyen. Világos az is, hogy valami határozott okának

kellett lennie e sajátságos eljárásra, habár találgatás útján nehéz is nyomára jutni. Talán a rossz lényegét mint a haladás elemét, mint az emberi polgárosodás serkentő tényezőjét akarta jelezni a tolongó rohanás által, melylyel a boszorkányok a hegyorom felé törnek. Mephistopheles, mint a tagadás szelleme, ez alakjában nem barátja a rossznak s távol kívánja tőle tartani áldozatát. Többre becsüli a renyhe társaságot, melyet a haladásnak hódoló század maga mögött hagyott, azt a clique-t, mely poshadó öntet-szésében önmagáért ápolja érzéki jólétét, a nélkül, hogy a polgári tevékenység küzdelmébe vegyülne. Félreismerhetetlenül erre czéloznak az elbocsátott miniszter, a kiszolgált tábornok, a király kegyét vesztett parvenu, a nem kedvelt könyvíró szegényes, gyöngé vádjai és panaszai. Mindnyájan a régi jó időt dicsérik és saját balsorsukat az új nemzedék szemtelenségének tulajdonítják, mely a valódi értéket nem akarja többé elismerni. Itt a meztelen ifjú boszorkányok és az érzékiség eltompult tanítványai közt, hol semmi egészséges becsvágy nem ébreszti fel többé az emberi tetterő szunnyadó maradékát, itt van Mephisto megfelelő elemében s ide hívja meg Faustot, hogy befejezze romlását. És Faust elfogadja a meghívást; de míg szilaj tánczban tova lebeg a fiatal boszorkánynyal, fölmerül előtte az iszonyatos jelenés, melyről már szóltunk, és elmegy a kedve minden további élvezettől:

Nem látsz, Mephisto, ottan
Egy szép halvány leányt, távolban, elhagyottan?
Magát úgy húzza csak odébb,
Mint a ki lábán békót mozdít.

Valóban, rémlik olyankép,
Hogy a jó Margithoz hasonlít.

Az ingadozó járás és az egyetlen piros fonálka nyaka körül, »oly keskeny, mint egy késnek háta«, természetesen bekövetkező elítéltetésének jövőndölése.

Nagy kár, hogy Goethe nem követteti Fausttal nagylelkű elhatározását, a szeretett lány megmentésére sietni, hanem kényszeríti leülni és egy csapat szatirikus epigrammára hallgatni, melyek cselekvését nem befolyásolják és sorsát semmiképen sem érintik. Az epigrammák ugyan elég jók a magok nemében és alkalmat nyújtanak a költőnek irodalmi ellenségein végig verni, de nincsenek semmi szerves összefüggésben a drámával, s azon a helyen, melyet most elfoglalnak, csak arra szolgálnak, hogy a cselekményt szükségtelenül elnyújtsák. Az olvasó, mint maga Faust, félelemtől és aggodalomtól remeg Margit sorsa miatt és épen nincs oly hangulatban, hogy merő irodalmi szórakozásra vagy a költő személyes viszályainak rajzára figyeljen.

A mely pillanatban elhagyja a Blocksberget, elmúlik Faust életében az erkölcsi válság. Ismét a fölfelé vezető ösvényre lép és Mephistophelesnek fölötte való hatalma ettől fogva folytonosan csökken. Ha sikerült is az ördögnek bűnbe és nyomorba dönteni őt, de mégsem volt képes lényének legbenső magvát megrontani. Faust lelkiismerete még mindig ébren van, s a nagylelkűség és nemesség még mindig érvényesül benne. Elfutott Margittól, talán nem is ismerve helyzetét, csak azért, hogy megmentse saját életét; most, mihelyt megtudja szerencsétlenségét — hogy t. i. megőrült, megölte gyermeköket, sokáig bolyongott a világban s végre börtönbe került, — most többé nem akar az

okosság önző szavára hallgatni, hanem hozzá kíván jutni. Mephistopheles hiába igyekszik megzabolázni nemes hevét, hiába emlékezteti, hogy vér tapad kezéhez, hogy a meggyilkolt nyugvóhelye fölött bosszúló szellemek lebegnek és a visszatérő gyilkosra lesnek. Faust esengő és halálfélelemmel teljes könyörgésére jéghideg nyugalommal feleli: »Nem ő az első.« Neki, a ki az idők kezdetétől fogva annyi millió emberéletet látott hajótörést szenvedni és elkerülhetetlen pusztulásba sülyedni, gyöngének és megfoghatatlannak látszik e szilaj kétségbeesés egyetlen jelentéktelen élet elhullása fölött. »Mit csatlakozol hozzánk, ha lépni nem tudsz velünk?« kérdi Fausttól; — »mit röpülnél, ha szédülékeny a fejed?« A szorongatott halandó csak szidalmakkal és hiú átkokkal tud felelni. A föld szelleméhez folyamodik, ki arra méltatta, hogy megjelenjen előtte s ki szívét-lelkét ismeri (ismét egy nyoma az első, félretett tervnek), és könyörög hozzá, változtassa át Mephistot ismét eredeti ebformájába, melyben először csatlakozott az ártatlan vándorhoz; könyörög a »nagy dicső szellemhez«, szabadítsa meg őt »e czinkostól, ki kárnak örvend és romlason kéjeleg.«

Nem lehet tagadni, hogy világi szempontból az igazságosság némi látszata van Mephistopheles kicsinylő szemrehányásaiban, és valószínűleg Faustban is megvan ennek határozatlan érzése, mely őt a harag és kétségbeesés e heves kitöréseire bírja. A háló, melybe nyitott szemmel ugrott, összehúzódott körülötte és most képtelen kiszabadulni belőle. Igaz, hogy akkor, midőn a város kapuja előtt sétált Wagnerrel, madárszárnyakat kívánt magának, hogy mindig a nap után törhessen; és felszólította a lelkeket, »melyek ég s föld között sürgőben, lebegőben« vannak,

vigyék el őt »új színes lét felé.« A szellemek egyike engedelmeskedett e felhívásnak, és Faust most hatalmában van. Türelmetlenül illeszkedett a közönséges halandók keskeny sorsába, epedve vágyott átrepülni az életen, élvezni édeségeit s osztozni fájdalmaiban és fáradalmaiban is, de nem tartá méltónak a kötelességek által lekötteni magát, melyek az embereknek egymás között való viszonyaiból származnak. »Elátkozta azt, mi birtokként hízeleg nekünk, mint nő és gyermek, mint cseléd és eke.« Hogy tehát — így okoskodik Mephistopheles — lehetséges legyen ez az út, mely után Faust oly lángolón vágyott, mindenekelőtt szükséges leráznia magáról azt a gyöngeséget, hogy emberi indulatai legyenek; le kell mondania ezentúl minden részvétről és minden szeretetről, mert ez érzések a szűk hatáskörhöz lánczolnák, melyet büszke lelke megvetett. E következtetés bizonyára elég tetszetősen hangzik, de alapjában véve ennek is megvan a maga bibéje, mint Margit kedvesének hitvallásáról mondta. A jobb és erkölcsi szempontból egészségesebb következtetés az volna: Ha kívánságod teljesülte mind annak feláldozását magával hozza, a mi benned a legjobb és legnemesebb, úgy a kívánság maga hamis és jogosulatlan. Ha Faust maga nem jut rögtön e következtetésre, ez csak onnan származik, mivel szelleme sokkal mélyebben elmerült bánatában, hogysem valami logikai következtetést vonhatna cselekvésének, viseletének eredményéből. A költemény második része azonban bizonyítja, hogy ez összes bűn, e szenvedések és kétségbeesés tanítása nem ment kárba nála. A jelen pillanatban csak arra képes, hogy fuladásig tele szívét szenvedélyes szemrehányásokban öntse ki; társának kegyetlen részvétlensége felizgatja, fellázítja és jó menségül szolgál számára, hogy

reá hárítsa a felelősség terhét mind ama boldogtalanságért, mely őt és kedvesét érte. És ez bizonyára egészen lehetséges s a jelen esetben menthető. Mit törődik ő a hideg észszel és logikával, sőt mit törődik magával az étellel, ha kedvese az emberi igazságszolgáltatás érzéketlen kezébe jutott s már másnap reggel végrehajtják rajta az ítéletet? Midőn tehát az ördög látja, hogy többé nem tarthatja vissza, és azonfelül tudja, hogy, ha nem enged, szerződésök többé nem kötelező: vonakodva beleegyeznek, hogy Margitot börtönébe vigye s ezt közös bűnök következményeitől megmentse.

E jelenet prózai alakja (»Borús nap. Mezőség«) feltűnő s aligha kedvező ellentétben áll a többi dráma csodálatosan rhythmikus tökéletességével. Kisértetbe jövünk helyesnek tartani Bayard Taylor sejtését, hogy Goethe e jelenetet mostani alakjában csak azért mondta tollba Riemernek az 1803-ik év egy reggelén, mivel már különböző sikertelen kísérleteket tett a dráma többi részével metrikus összhangba hozni. A *Paralipomenák*ban még különféle tervek találhatók a Walpurgis- és a börtönjelenet között levő hézag betöltésére; de valamennyit elvetette, valószínűleg, mert Goethe érezte, hogy a cselekvény gyors fejlődése vége felé a legnagyobb fontosságú, még ha egy kis áldozatot is kíván a valószínűség rovására. A merő külső valószínűséget Goethe különben is mindig alárendeltnek és csekély jelentőségűnek tekintette és királyi módon túltette magát az aristotelesi egységeken. Ha számot kellett volna adnia az időről, mely a Walpurgis- (a szöveg szerint két nappal Bálint megölése után) és a végjelenet közt elmúlt, kénytelen lett volna Margitot még tovább elvonni szemünk elől, s az érdekesség *crescendója* és a mozgás

accelerandója, melyek a dráma főkéllékei és alaptörvényei közé tartoznak, elveszett volna. Margit gyermeket szült és megölte; megszökött és sokáig bolyongott koldulva; elfogták, törvény elé állították és halálra ítélték, — mind ezek oly fontos események, melyek alig történhettek meg kevesebb idő, mint egy hónap alatt. Faust más részről, megremélve a kisértetes jelenéstől, s bánattól és lelkiismereti furdalástól nyugtalanítva, elsiet a Blocksbergről s miután Mephistophelestől megtudta, hogy Margit élete veszélyben van, elhatározza megmentését. Természetesen azt kell ebből következtetnünk, hogy heves fájdalommal semmi halasztást sem tűrhet, és hogy rögtön útra kel szándékának teljesítésére, s Mephisto bűvös lovaival az út nem lehetett hosszú. Ebből könnyű belátni, hogy itt az idő tekintetében ríktó ellenmondás van, és minden olvasónak, ha csak valami új megoldást nem talál, úgy a hogy számot kell vetnie a jelenlegi alakkal. A dráma különben is már magában véve mindig hivatkozás a képzelő erőre; nem lehet a tér és idő szigorú logikájával mérni. Így Faust cselekvénye az első részben a megnyitó monológától a végjelenetig egy évnél több időt vesz igénybe, míg a színpadon három vagy négy órára terjed; és mégis teljes a néző illúziója, és képzelme nem botránkozik meg a látszólagos valószínűtlenségeken. A képzelő erőnek, mely a színházban oly magasan áll az idő törvényei fölött, az előbb kimutatott ellenmondás miatt sem kell zavarba jönnie.

A most következő hat rímtelen soros jelenet Faustot és Mephistot tünteti fel, a mint fekete bűvös lovaikon végig száguldanak a levegőn. Elhaladnak a »Hollókő«, a »vesztő szikla« mellett, a hol a régi német hagyomány szerint a boszorkányok összegyűlnek valamely bűn véres

büntetésének előestéjén. Faust látja, mily különös mozdulatokat tesznek az emelkedett vesztőhely körül, és borzongva kérdi, mit művelnek? Minden rémség és borzalom, melylyel a középkor babonás képzelő ereje körülvette a Hollókövet, erőt vesz rajta, s tovább siet, hogy még ideje legyen elragadni a bakótól áldozatát. A párbeszéd tömör rövidsége élénk fogalmat ad az olvasónak sietségökről és a hirtelenségről, melylyel a borzasztó jelenés feltűnik előttük és ismét elenyészik.

Végre elérik a börtönt; Mephisto mély álomba sülyesztí a porkolábot, megszerzi a kulcsokat és Faustnak adja. A jelenet kezdő sorai rögtön megütik az alaphangot:

Rég elfelejtett borzadály lel engem;

A lét egész siralma sír szívemben.

Elérte a czélt, mely után vágyott, magára vette nemének minden örömét és fájdalmát. De mennyire különbözik a túrés és aggodás igazi valósága a merő elméleti előérzéstől vagy elképzeléstől a bölcsész agyában. Mit ért el könnyelmű gonosz kísérleteivel, melyeket az emberi indulatokkal tett, mit ért el abbéli igyekezetével, hogy az egész faj egyetemes tapasztalását önmagában foglalja össze? Az egyetlen életet, mely kedves volt előtte, tönkretette. Való, hogy nyert egy érzést, melyet leleményes képzelme nem várt és nem sejtett, mert ez értelemben soha sem tudta, mi az, egy emberélet megrontójának lenni. Bűnének rettentő öntudata a rácsos, zárt börtönajtó küszöbéhez szegzi lábát, mert belülről hallja a szegény örült leány dalát:

Anyám, a kurva,
Mért ölt meg engem?
Apám, a hunczut,
Megevett engem,
Kis húgom fa alatt
Elásta csontomat.
Igy lettem csapodár,
Erdei kis madár —
Hess! De magasra jár!

E félelmesen össze nem függő s ide nem illő ballada bizonyos borzongást hoz az olvasóra. Midőn most Faust kinyitja az ajtót s a börtönbe lép, Margit tévedésből a bakónak tartja; megragadja a halálborzongás; szalma-ágyába rejti arcát, lábaihoz veti magát és életéért könyörög:

Ha ember vagy, érezd gyötrelmemet!

És megragadó egyszerűséggel fog annak elbeszélésébe, mit Faust, fájdalom, nagyon jól tud:

Hisz még oly fiatal vagyok!
Oly fiatal még s el kell vesznem.
Szép is valék és az volt veszttem.
Itt volt hívem, most messze jár,
Koszorúm is volt, letépték már.
Ne fogj meg olyan mérgesen,
Nem bántottalak sohasem.
Ne hagyj hiába itt esengnem,
Hisz nem láttalak életemben!

Nincs egy szemrehányó, kárhoztató szava sem annak számára, a ki pedig oka volt nyomorúságának; hajdan közel volt, mondja, most távol van. Aztán zűrzavaros sorban következnek gondolatai menyekzőjéről, koszorújáról, melyet széttéptek, virágairól, melyeket szétszórtak, és gyermekéről, kiről azt hiszi, hogy egész éjjel dédelgette. Faust, a gyötrelemtől és keservtől lesújtva, nem képes többé ártatlan őrzöngéseit hallgatni, eléje veti magát és kiált:

A kedves térdel! Öt tekintsed!
Megoldja a nyomorbilincset!

De Margit mégsem ismer rá, hanem azt véli, a hóhér akar vele imádkozni, — melléje térdel és segítségért fordul a szentekhez; aztán a rémítő látományok, melyeket izgatott szelleme e börtöni magányban nagyra nevelt, míg megzavarták elméjét, most ismét fölmerülnek képzelme előtt:

Ni! E falak megett,
E küszöb alatt
A pokol riad.
S az ördög ádáz
Dühében lármáz
És döngedez.

Faust most elfelejti rettegésében az okosság minden megfontolását, hangosan nevéen szólítja, és a kedves ismert hang egy időre felébreszti szendergő elméjét. Örvendő izgatottsággal ugrik fel, a bilincsek, melyeket Faust kinyitott, lehullnak tagjairól, s megragadja őt forró öleléssel. S

kezének érintésére és az ismert hang csengésére eltűnik a pillanat tragikus valósága. Mint lehetne ott bánat, hol ő oly közel van hozzá? Élénk pillantással visszatekint múlt életök boldog jeleneteire s szeretettel időzik mindegyiköknél:

Itt az útca már előtttem,
Hol láttalak legelsőben —
S a kert, hol Mártával járunk,
S téged várunk.

Mily csodálatos bepillantást nyújtanak e sorok Margit gyermeketen bizalmas lelkébe! E teljes odaadás a pillanat indulatának, akár fájdalom, akár öröm az, jellemző előtttem a gyermekekre és egyszerű gyermeki lelkekre nézve; és a hirtelen átmenet a felindulás egyik végletéről a másik egészen ellenkezőre, hatalmasan megindítja a kedélyt nagyszerű egyszerűsége és pathosa által.

De Faust most nem képes boldogságra gondolni; nem időzhet Margit karjaiban, nem viszonzhatja gyöngéd édelgéseit; csak a veszélyre emlékeztetheti, mely mindkettőjüket fenyegeti, és menekülésre nógatja. Látszólagos hidegsége azonban keserű fájdalmat okoz Margitnak! Faust nem akarja őt többé megcsókolni; kitanúlt a csókból, holott előbb úgy csókolta, mintha meg akarná fojtani:

Oh jaj — hideg az ajkad —
Úgy hallgat.
Nem tudsz szeretni!
Szerelmedből
Ki vetkezett ki?

Mire Faust minden válasz helyett újból esengve kéri, hogy meneküljön.

Kövess. Jer, édes, a félelmet üzd el!
Öllelek százszor, ezerszeres tűzzel,
Csakhogy kövess: ezt kérem én csupán.

De a menekülés gondolata ismét fölébreszti bűnének öntudatát, melyet örömében elfeledett. A gyötrő látományok visszatérnek, gondolatai reménytelen zűrzavarral járnak össze-vissza, s értelme ismét elhomályosul és ködbe borul:

Add a kezed! — Nem álom! — Az!
Édes kezed. De nedves félig.
Törüld le, kérlek, mert úgy rémlik,
Vért látok itten.
Mit tettél? Oh nagy Isten!
Minek az a kard itt?
Hagyd hüvelyében!
Kérlek, kérlek szépen!

És a mint szelleme tovább időzik a fölmerülő képek-nél, víziója feszültebb és intenzívebb lesz s reménytelenül bolyong a legszilajabb agyrémek tengerén. Látja gyermekét a vízben vergődni, elsülyedni, újra fölmerülni, s hango-san felhívja Faustot, hogy mentse meg. De akkor éri el a borzalom és iszonyat legmagasabb magaslatát, midőn varázsszerű realiztíkus erélylyel anyja halálára emlékezik:

Csak ott ne mennénk el a hegynél!
Ott guggol anyám egy kövön;
A hideg rázza üstökön.
Ott guggol a kövön az édes anyám,
És biczeg a fejével.
Nem integet ám! Nem bólogat ám!
Csak nem bir a fejével.
De sokat aludt! Ébredni se tud!
Elaludt a szegény, de miértünk;
Beh boldog időket is éltünk!

Mily megragadó realizmus van az anya e képében, ki a kövön ül s mindegyre bólingat a fejével!

Mivel minden kérését és könyörgését hiábavalónak látja, végre elhatározza Faust, hogy Margitot erővel hurczolja el; de ez küzd ellene s a kétségbeesés erejével áll ellent. A lelkére szállt sötétség közepett még mindig megvan a határozatlan, de azért rendíthetetlen meggyőződés, hogy a reá váró büntetés csak vezeklés és kiengesztelődés elkövetett bűnéért. Nincs a földön több remény számára; minek meneküljön? Hiszen ismét megtalálnák s visszahurczolnák börtönébe. Az élet, melylyel Faust kínálja, rosszabb lenne a halálnál, mert miként maradhatna szerelemmel a férfi oldalán, a ki bűnének társa és oka volt? És aztán:

Oly sanyarú a koldus-élet,
Kivált ha bánt a lelkösméret!

Visszataszítva így a feléje nyújtott mentőkart, midőn önkéntes, de félig öntudatlan cselekedet által a vezeklést

választja, melyet — még korának kegyetlen büntető törvénye szerint is — csak félig érdemelt meg, halálát nem kívülről jövő megtorlással, hanem szabad és hősi önfeláldozással teszi. Ez önkéntes halál ily módon, örülségének és bűnének közepette, oly erkölcsi magaslatra emeli, hogy a dráma végén fölülről hangzó biztosítást megmentéséről mintegy saját abbeli meggyőződésünk természetes megerősítésének látjuk, hogy bűne soha sem ragadta meg lényének legbensőbb magvát, hogy szívében mindig jó és tiszta és ártatlan volt. De a tett, ha egyszer elkövettetett, tekintet nélkül az indító okokra, melyek előidézhatték, kérlelhetetlen ténynyé lesz, melyet nem lehet eltagadni, mellőzni, mely bűn a társadalom erkölcsi rendje ellen s melyet a társadalomnak, ha már fennáll, meg kell büntetnie. És gondolatainak minden tévelygései között folytonosan érvényesül a mélyen meggyökerezett öntudat, hogy számára nincs nyugalom, nincs béke a földön, ha képes volna is megmenekülni a földi igazságszolgáltatás karjától. Gyermeteg hitében azonfölül megvan a vigasz forrása, mely Fausttól megvan vonva; bizalommal adja át magát az Isten ítéletének s csak segítségért és vezetésért könyörög hozzá:

Tied vagyok, Atyám! Te védj meg engem!

Ti angyalok, mennyei seregek!

Borúljatok rám s védjetek!

Henrik! Én félek tőled.

Mephistopheles, ki belépett, hogy a szürkület közeledtére figyelmeztessen, kimondja rá a szigorú szót: »Fején az ítélet!« De angyali hang fölülről azt a biztosítást adja, hogy megvan mentve. Parancsoló hangon mondja most

Mephistopheles Faustnak, hogy kövesse, de mialatt eltűnik, még hallja Margitot, a mint belülről elhaló, aggódó hangon kiált: »Henrik! Henrik!« S ezzel bevégeződik a tragédia első része. A boldogtalan leány, kire most utolsó földi napja virad, még mindig tele van gyöngéd gondoskodással a férfi iránt, ki előidézte romlását, kit azonban változatlanul és szünet nélkül kell szeretnie. Részvéttel teljes aggódó kiáltása, mint Vischer oly találóan megjegyzi, mintegy a számtalan együttérző emberi szív hangjává táguul ki; jelképévé lesz a sok aggódó kérdésnek, melylyel a bűnnel terhelt férfiút roppant fontos hatáskörébe, új pályájára kísérik, mely előtte kitárul. Az angyalok éneke a második rész végén ez által kétszeresen igaz lesz, »hogya fölülről mindig kísérte őt a szeretet.«

MÁSODIK RÉSZ.

I.

Nem szándékozom a Faust második részének bárminő részletes fejtegetésébe bocsátkozni, hanem csak, a mennyire képes vagyok, amaz eszmék szerves összefüggését kívánom nagy vonásokban kimutatni, melyek álarczainak és homályos allegoriáinak zavaró tömege alatt lüktetnek és égneek.

Faust nem közönséges dráma, szerzője valószínűleg soha sem szánta színpadi előadásra, azért nem is lehet a drámai művészet közönséges szabályai szerint megítélni. Akárhányszor olvasom a Faustot, mindig azt a benyomást teszi rám, mintha épen ebben a pillanatban került volna ki alkotójának kezéből. Reám nézve örökké a kinyilatkoztatás egy neme fog maradni, kimeríthetetlen egyetemes leleplezés, mely minden új nemzedéknek új problémákat, a hatalmas és mély igazságok új készletét fogja nyújtani. A legmélyebb, legbensőbb értelemben *epitoméja*, kivonata és foglalatja, legnemesebb eredménye egy nagyszerű és nemes életnek. Hatalmas munka, mert szerzője hatalmas ember volt. Nem vonakodom kimondani, hogy ő volt az egész történelemből felmutatható legtökéletesebb példája

oly embernek, ki az értelmes férfiaság teljes érettségére jutott. És e teljes érett férfikort és a folyamatot, melyen elérhető, Goethe, a mennyiben egyáltalában kifejezhető, Faustban képletesen tüntette föl és szavakba öntötte, emberi nyelven fejezte ki. A ki hát Goethét csak saját szűkhatárú életének kicsinyes társadalmi mértékével képes megítélni, az hiába igyekszik Faustot megérteni, mert Goethe meleg, heves vére az, mely Faust ereiben folyik. A nagy embert csak nagyszerű, tág mértékkel lehet megítélni; a hegyet nem lehet rőfiel mérni, hanem barométerre van szükségünk. »Egész életének alapgondolata és mozgató ereje, — mondja Hettner ¹⁾ Goethéről — a teljes és egész emberi természet teljes és zavartalan kifejlése és tevékenysége utáni vágy volt, a tiszta és szabad emberiség eszménye a teljes, összhangzatos műveltség alapján.« S létének lehetőségei nagyszerűek és sokfélék voltak. Innen vannak a dráma óriási arányai, titáni ereje, jelentőségének és látkörének roppant nagysága, nagy és tágszívú eszményisége, csodálatos egyetemessége, mely az emberi életnek csaknem minden kigondolható helyzetét és rétegét közelebbről vagy távolabbról érinté. A német irodalomtörténetírók azért Faustot kedvvel nevezik *világepos*nak, s e név illik is rá. Goethe ifjúságának féktelen titánsága (melyet »Prometheus«-ában s »Götz von Berlichingen«-ben örökített meg), a fokozatos érési folyam, mely Olaszországból való visszatérése után megtanítá, hogy tetterejét és törekvéseit észszerűbb és elérhetőbb célokra irányozza, élet-hosszig tartó törekvése jobb és tökéletesebb érettség és férfiaság után, aggkorának messzetekintő és éleslátású

¹⁾ Hettner: Goethe und Schiller. 7. 1.

bölcsesége — mind ez átment élő, szerves elem gyanánt Faustjába. A dráma tehát, daczára töredékszerű külsejének, teljes szerves egység, épen azon fokban, a mint a szerző saját élete az volt. Neki magának azonban, mindaddig, míg életben volt, soha sem tűnhetett föl ilyennek, és azért saját ítélete, hogy mindenkorra töredéknek kell maradnia, épen oly természetesnek, mint jelentősnek látszik. Tekintsük a művet mai szempontunkból, úgy igen megfelelőnek látszik, hogy Goethe azt csak néhány hónappal halála előtt fejezte be s csak halála után engedte megjelenni. Hiszen Eckermann beszéli, hogy Goethe, midőn lepecsételték és félretették a csomagot, mely Faust második részének kéziratát tartalmazta, akkép nyilatkozott, hogy életét ezentúl ajándéknak kell tekintenie, mert valósággal csekély jelentőségű, a mit még nyújtani fog.

Különböző kommentátorok kétségbevonták Goethe állításának helyességét, hogy a költemény eszméje már azon pillanatban, midőn fölmerült előtte, a befejezett munkának, úgy a mint most előttünk áll, egyetemes látkörét és körvonalait öltötte magára. Nekem épen nem úgy látszik, hogy ez állítás nem érdemelne hitelt. Nincs is, a mennyire képes vagyok megítélni, Goethe egész terjedelmes levelezésében egyetlen egy hely sem, mely ellene szólna. A költemény többféle változáson ment át művészi hitvallásának változásával és a kivitel részleteit folytonos bírálat alá vetette; de alig látszik hihetőnek, hogy Faust második része csak utógondolat, későbbi ötlet, véletlen függelék lett volna, melyet Goethe csak azért csatolt első felfogásának élő testéhez, hogy bizonyos művészi meggyőződéseket, melyek Olaszországból való visszatérése óta erőt vettek rajta, forgalomba hozzon. Ily föltevés szükségképen oly kö-

vetkeztetésre vezetne, melyet bizonyára egy buzgó Goethe-olvasó sem fogadna el komolyan: hogy tudniillik szándéka volt Faustot átadni az ördögnek s összes nemes törekvéseinek erkölcsi romlásával vetni véget. Már azon időben, midőn a mennyei előjátékot írta (1797. körül), nem lehetett többé Goethe kétségben a felől, mily végsorsot fog adni hősének. Faust, mint láttuk, az egész emberi nem típusává volt kiválasztva, és Goethe részéről lehetetlen volt előre jelezni akarni, hogy az egész nemnek erkölcsi bukásban kell véget érnie. Sőt az Úr a nevezett jelenetben épen abbeli hitét fejezte ki, hogy Faust, megerősödve és megtisztúlva Mephistopheles kísértéseinek legyőzése által, magasabb szellemi álláspontra fog emelkedni. Mephisto így közvetve az eszköz lett, mely neki javára szolgált; ördög létére alkotnia kellett; de megnyeretni vele az Úrral tett fogadását, a szerző részéről oly fokú pessimismust tanúsított volna, mely méltó lehet egy Schopenhauerre vagy Hartmannra, de Goethe bölcsészetének szellemével és fogalmaival épen nem egyezik meg. Azonkívül — s ez egyenesen jelen célunk mellett bizonyít — az első rész egész meséjét és célzatát másképp kellett volna felállítani; Mephistopheles jellemét nem rajzolta volna oly végzetes korlátozásokkal és Faustnak szellemi fensőségét sok helyen nem tűntette volna ki oly szembeötlő módon.

Elfogadhatjuk tehát, hogy a második rész épen oly lényeges része az egész költeménynek, mint az első, mert különben az első rész vége, mely Faustot ellensége hatalmába adja, félrevezethetne, s Goethe életének nagyszívű, szabadelvű szellemével ellenmondásba jutna. Tehetünk ellenvetéseket többféle dolog ellen; egyes részleteket, mint többé vagy kevésbbé megfelelőket a mű általános céljá-

nak, megtámadhatunk és megbírálhatunk; de az eszme magában, látköre és hordereje szerint, oly roppant nagy, serkentő és jelentős tartalmában oly végtelen, hogy csak nagyszerű és csodálatosan kifejlődött szellemi erőből származhatott. Önkénytelenül azon gondolatra kell jutnom, hogy az is, a mit tévedésnek vagyunk hajlandók nézni, benső értékkel bír s megillető tisztelettel kell vele bánni, mert Goethe életében semmi sem jelentéktelen vagy értéktelen.

Emerson »Representative Men«-jeiben a következő hely fordul elő, mely egyenes vonatkozást tartalmaz Faust két részének egymáshoz való viszonyára: »Minden házban, minden leány vagy fiú szívében, a magasröptű szentnek lelkében megvan ez örvény az eszményi erő legnagyobb ígérete és a szegényes tapasztalás közt. A kiterjesztésre képes igazság segítségünkre jó. Az ember nagyobb általánosítások által segít magán.« Faust azt remélte, hogy áthidalja e mélységet s még mindig reméli. A pillanat után epedett, melyhez így szólhatna: »Maradj még, oly szép vagy«; azon pillanat után, midőn az eszményi törekvés és a valódi tapasztalás abszolút egygyé lesz. Azt kívánta, hogy saját egyéniségének különállása fölé emelkedjék, vagy (mint Vischer kifejezi), saját egyéni én-jét a világegyetem én-jévé terjeszsze ki. Alapjában véve a régi problémája ez a végtelen léleknek, mely sebesre dörzsöli magát véges, korlátolt testiségének börtönrácsain. E két szemben álló ellenséges hatalom közt semmi kiengesztelés sem lehetséges; a köznapi emberiség béna, igénytelen, minden törekvésről lemondó megadása nem kiengesztelődés, hanem kiegyezés. Faust lángszelleme képtelen volt a priori megadni magát a múlt tapasztalásának, mely azt tanítja, hogy a

bölcs embernek elfogadnia illik e kiegyezést s a lehető legjobban kihasználnia; reá nézve ez a probléma megkerülése, nem megoldása volt. Neki magának kell előbb fenékiig kiűritnie az emberi nyomor kelyhét, mielőtt tudhatja, hogyan ízlik; viharos, szenvedélyes életpályán önmagának kell az egész nem keserű tapasztalását ismételnie s leczkáját újból megtanúlnia. A leczke azonban mindig ugyanaz marad; a korlátlan boldogság pillanata épen oly távol van, mint valaha, s csak a fájdalom és megbánás maradnak életben. Mindennek daczára Faust most bölcsőbb, mint volt; saját lényének mélyében meg van győződve, hogy a véges és végtelen közt semmi vonatkozás, semmi viszony nem lehet; hogy a véges még szakadatlan fejlődés által sem nőhet végtelenné, hogy mindkettőt elválasztó fokok különítik el. De mivel öntudatával bir erejének, ez nem csüggeszti el; kénytelennek érzi ugyan magát elfogadni a kiegyezést, de el van határozva az előny legutolsó árnyékát is kicsikarni tőle, mely csak elérhető. Megtanulta, hogy törekvéseit az elérhetőre szorítsa, de el van határozva, minden erejének erélyes felhasználásával kitudni, mily sok és mily nagy érhető el az ember részére. Ez elhatározással lép most a tágabb életkörbe, melybe, kötött szerződésök szerint, Mephistophelesnek be kell őt vezetnie:

»Megnézzük a kis és a nagy világot.«

II.

A második rész megnyitó jelenete úgy tünteti föl Faustot, a mint virágos gyepen pihenve hasztalanul keresi az álmot. Sok év múlt el Margit halála óta, s az idő és természet gyógyító befolyásai, külsőleg egy csapat légies kis tündér által jelképezve, melyek körüllebegik s énekekkel álomba igyekeznek ringatni, némileg eltörölték, nem ugyan bűnének emlékezetét, hanem a hiábavaló bénító lelkiismereti furdalásokat, melyek oly sokáig kísértetek módjára üldözték. Gyönyörű táj veszi körül; a kora hajnal üde, erősítő levegője illeti arczát. A közeledő napkeltevel eltűnnek a szellemek; Faust fölserken s e szavakkal köszönti a kelő napot:

Az életér frissen ver és vidáman,
Köszöntve hajnal édes mosolyát.
Te, föld, állandó voltál éj karában
S ujulva szívod a lég illatát.
Körül veszsz már kéj varázsaképen,
Te műved, hogy erős szándok hat át,
Hogy törjek a tökély felé merészen.

Új légkört szívunk itt. A helyett, hogy a visszahozhatatlanul és változhatatlanul megtörtént fölött való ha-

szontalan és tétlen bankódásnak engedné át magát, Faust itt férfias elhatározástól ég, a lét legnemesebb és legmagasabb dolgai után törekedni. Érzí, hogy bűnének egyetlen hatásos vezeklése a jobb és nemesebb czéloknak való odaadásában áll; nem a bánat érzéseiben, hanem a tevékeny megbánásban:

Légy szilárd, ne késs, ha kétes
A tömeg, miként a sors,
A nemes mindenre képes,
Hogyha érett s tette gyors.

Az első rész gyászos tapasztalása megmutatta neki, hogy a boldogságot nem lehet feltalálni a szenvedély önző vágyainak való engedelmes odaadásban. Hol lehet hát a boldogságot találni? A legközelebbi következtetés, a legközelebbi »terjedelmesebb általánosítás« azt súgná neki, hogy a nemesebb ösztöneinknek való odaadásban, mindazon erőknél, melyekkel a természet felruházott, összhangzatos kifejlesztésében a boldogság magasabb ígérete fekszik. E következtetésre jut Faust is. Mint maga Goethe, új és kiterjedtebb életpályáját a művelődés törekvő ápolásával kezdi. Jelentékeny lépést tett előre: nem rabja többé érzéki természetének, hanem parancsolója. Még mindig eudaemonikus, de sokkal nemesebb fajta, mint előbb volt. Célja nem a legmagasabb ugyan, melyre az ember képes, de még mindig jó és méltó; szorosan és pontosan megfelel a fejlődés azon állapotának, melyet elért; de a mint gyakran — mondhatnám, mindig — történik az emberrel, ki lelkiismeretesen dolgozik saját kiképzésén és javításán, lassankint kinő önmagából, vegyes indoka megtisztul és

eudaemonizmus helyét ad az emberi nem jólétéért való magasztosabb, emelkedettebb, önzetlenebb lelkesedésnek.

Faust a közhasznú, jótekonv cselekvés tágabb köre után vágyik s Mephistopheles a császári udvarhoz vezeti. A legvadabb rendetlenség uralkodik mindenütt az egész birodalomban. Az ifjú, csak nem rég trónra jutott császár egyedül élvezeteinek él és nincsenek inyére a komoly országos ügyek. A kincstárnok, a korlátnok, a hadvezér és a birodalom többi főméltóságai föllépnek és illető hatásköreik reménytelen állapotát rajzolják: a kincstár üres, a zsoldosok fizetetlen serege szétmenni készül; a törvényszékek megvesztegethetők és megvásárolhatók; rablás, fosztogatás és mindennemű törvénytelenység nyíltan garázdálkodik — szóval az egész birodalom a teljes felbomlás állapotában van. Itt van Mephisto elemében s ügyesen felhasználja az egyetemes zűrzavart, hogy befolyását érvényesítse és éreztesse. Az udvari bolondot éppen most vitték el eszméletlen állapotban s ő ügyesen betolakszik megürült helyére. Az uralkodó rosszul titkolt türelmetlenséggel hallgatta minisztereinek hosszadalmas panaszait s most tréfásan e kérdéssel fordul az új udvari bolondhoz: »Szólj, tudsz vagy egy új bajt te is, bolond?« Mephisto illedelmesen azt feleli, hogy a császár felséges jelenlétében csak boldogságot érezhet, s a rákövetkező beszélgetésben alkalmat vesz segítséget ajánlani a pénzügyi szükség számára. Erre igen éleselméjű tervet fejt ki a papírpénz kibocsátására, s biztosítékul nyújtja mindama rejtett kincseket, melyek a középkor hite szerint a földben voltak elásva. E tervet örömmel elfogadják, s rövid, csalóka jólét következik rá, mely később, mint a negyedik felvonás mutatja, a birodalmat ismét újabb fejtelenségbe és zavarba dönti.

Felfuvalkodva, elbizakodva és elragadtatva a jólét és virágzás látszólagos visszatérésétől, a császár farsangi álorczás játékot rendel, mely allegorikai módon tüntesse föl a társadalom és a kormány állapotát. Az eddig tétlenül maradt Faust Plutus szerepét veszi át és jelképileg a valódi virágzást akarja feltüntetni, mely a renden és az ország segélyforrásainak fokozatos kifejlesztésén alapúl, ellentétben a csalárd színleges jóléttel és látszólagos gazdagsággal, melyet Mephistopheles vészes indítványa hozott létre. Felidézi a tűz romboló elemét, mely megjelen s kicsibe múlik, hogy a császárt és kíséretét el nem égeti. Goethe valószínűleg azt akarta ezzel jelezni, hogy Faust valódi államférfiúi tekintettel előre látja a pénzügyi terv elkerülhetetlen következményét, melynek hirtelen sikere elkápráztatta a könnyelmű uralkodót és tanácsosait.

Miután a császár bizonyítékát látta Faust hatalmának, azt kívánja tőle, hogy idézze fel a trójai Páris és Helena árnyait. Faust közli Mephistophelessel a császár parancsát és segítségét kéri, de az ördög kénytelen megvallani, hogy a pogány szellemek fölött semmi hatalma sincs. Mint a tagadás szellemének nincs semmi rokonszenve a régi görög műveltség életteljes eszményi szépsége iránt. A Walpurgisjé groteszk, szörnyűséges rémképei, az éjszaki képzelem szörnyeteg alkotásai közt otthon van, de uralma nem terjed ki az eszményi szépség területére. Hogy ama szellemeket földidézhesse, úgymond, Faustnak magának kell az »anyákhöz«, a természet titkos alkotó erőihez leszállnia, egyedül ott fogja elnyerni a varázserőt, melylyel Párist és Helenát a napvilágra hozhatja. Más szóval: az eszményi szépség iránti érzék nem olyan dolog, melyet hirtelen el lehet nyerni; csak a természet legsajátabb titkos törvé-

nyeinek meghitt ismerete által lehet hozzájuk jutni. A szépség rend, önkénytes egybehangzás a törvénnyel. Faustnak magának kell, Mephisto vezetése nélkül, a természet szívébe hatolnia s roppant alkotó működésének valóságos szemlélete által ama szépérzékét elnyernie, melylyel a szépség külső jelképeit fölidézzze. E tanácsot követve Faust leszáll a tájakra, hol az »anyák« laknak, s borostyánkoszorúsan és a halhatatlan árnyaktól kísérve tér vissza. De megittasulva az elragadtatástól és egészen magán kívül Helena szép alakjának csodálatos összhangjától, reá rohan, hogy karjaiba szorítsa, — erre borzasztó robbanás következik, a szellemek párában oszlanak szét és Faust eszméletlenül roskad a földre. A törvény megsértése, a szenvedély hirtelen kitörése soha sem vezethet az eszmény elérésére; csak fokozatos rendes növekedés, csak az ész és szív minden erejének összhangzatos kifejlesztése által lehet hozzá jutni.

Arra kell itt emlékeztetnünk, hogy e leszállás az »anyák«-hoz s épen úgy a többi jelképes cselekvény, melyek Faustnak tulajdoníttatnak, sokkal több időt vesznek igénybe, mintsem ez allegoria olvasásánál vagy színpadi előadásánál hajlandók volnánk föltenni, mert az értelmi és szellemi növekvés hosszú folyamait nem lehet drámailag feltüntetni. Az egyetlen út, melyen a költő, a drámai forma egyidejű megtartása mellett, érthetővé tehetette a néző előtt, abból állt, hogy allegoriát használt, és sok esztendő munkáját és tapasztalását egyetlen symbolikus cselekedetben vonta össze. És mégis e módszer inkább csak kisegítő volt, mint a feladat valódi megoldása, s Goethe maga, mint Schillerrel váltott levelezéséből kitűnik, teljes öntudatával birt a vele összekötött hátrányoknak. Különösen nehéz

szabadon és melegen kerengtetni a vért oly alakban, mely egy hideg és vértelen eszmének képviselője. Az egyszerű, becsületes régi Bunyan ebben jobban el tudta érni célját, mint a hatalmas klasszikus Goethe, kinél az allegoria ritkán több álarcznál, melyen keresztül tisztán hallható a szerző hangja. Ily módon Helena, ámbár mondják nekünk, hogy a szépség eszményét testesíti meg s ámbár hangja igen kellemesen lejt végig a csengő, teljes klasszikus trime-tereken, egy pillanatra sem ébreszti föl emberi részvétünköt és érdeklődésünket. Faust hirtelen szenvedélyes lángja megpillantásakor némileg rejtélyesnek látszik. Megvan benne, mint Lowell találóan megjegyzi, a nőiség minden bája, kivéve azt, hogy nem élő. Hasonlókép a gratiák, sirének, a homunculus, Euphorion és a többi alakok is, melyek csak azért jelennek meg, hogy ismét eltűnjenek, mihelyt betöltötték a szerző tanulságos célját, mind ezzel a testetlen szépséggel birnak, nincs rajtuk semmi emberi és földi, semmi földi illat, és nehéz munka a képzelő erőre nézve, valami tapintható és megérthető alakba öltöztetni őket. Még Mephistopheles is elveszít valamit a második részben sátáni életrevalóságából, allegorikai átalakulásokon megy keresztül és végül a hideg, ellenszenves ész merő személyesítésévé fajul. Úgy látszik, Goethe öntudattal vagy a nélkül oly szerepet tulajdonított neki, mely a görög tragédiák karának felel meg, mely a cselekvényt mintegy glossákkal kíséri s ezekben az eszményi néző indulatait tükrözi vissza, csak azzal a különbséggel, hogy Mephistopheles chorus-szerű nyilatkozataiban csupán Goethe saját nézeteinek visszhangját s nem az olvasó benyomásait kapjuk.

Schiller egy barátjához intézett levelében azt a meg-

jegyzést teszi Faustról, hogy alig képes keretet gondolni, mely elég nagy volna e roppant tartalom összefoglalására. Goethe elismerte ugyan a nehézséget, de mégis a drámai formát választotta, fentartva jogát, a kifejezést saját szabad módja szerint magyarázni. Mindig nagy megvetést tanúsított a dráma hagyományos követelményei iránt; reá nézve legnagyobb fontosságú volt mintát találni, melyben gondolkozó erejének dúsgazdag, sokféle szövetét úgy el-
 áraszthassa, hogy valami összefüggést és bizonyos művészi egységet adjon. Ennek eredménye didaktiko-allegorikus dráma, vagy, mint Kreyszig mondja, drámai hősköltemény volt. A cselekvény aristotelesi egységének helyére Goethe a cél, a tartalom egységét teszi; a második rész egymásra következő jeleneteinek nincs más logikai összefüggésök, mint az, melyet a didaktikus cél kölcsönöz nekik. Semmi személyes érdeket nem lehet egyik jelenetről a másikra átvinni, először, mert a jellemegek oly módon lépnek föl s tűnnek el ismét, mely a beavatatlan nézőnek igen önkényesnek látszhatik, és azután, mert sorsukat oly törvények irányozzák, melyek egészen különbözők a közönséges ha-
 landók életét szabályozó törvényektől. Homályos, orákulumszerű nyilatkozataik fáradságos magyarázatokat és felvilágosításokat kívánnak, és a kommentárra való folytonos utalás minden illuziót megzavar s a munka első olvasását inkább feladattá, mint élvezetté teszi. És mind-
 ennek daczára mily gazdag jutalmat nyer fáradságunk, mihelyt megtaláltuk a kulcsot, a vezérfonalat, mihelyt az egész nagyszerű terv a lélek előtt derengeni, megértése fölébredni kezd és a részletek fantasztikus bonyolódása a vezérmotivumnak magát alárendeli! A gondolatnak mily szépsége és teljessége, a bölcseségnek mily kincse van elrejtve

e talányos allegoriákban.¹⁾ E versek, a leghatalmasabb klasszikus mértékekben, a humanisztikus műveltség leg-tisztább lélekzetét lehellik.

»Faust második része — mondja Emerson — költészetbe ültetett irodalombölcsészet, oly férfiú műve, ki a történelmek, mythologiák, tudományok és nemzeti irodalmak mesterévé tette magát s a kinél ez országok mindegyike, tömegöknél fogva, bizonyos magasztos és költői jelleget öltött. Tisztelettel tekintünk a királyra; de ha véletlenül királyok gyűlésén volnánk, a szem szabadságokat engedne meg magának mindegyiköknek sajátságaira nézve. Nem vad, csodálatos dalok, hanem gondosan kidolgozott minták azok, melyekben a költő nyolczvan évi megfigyelés eredményét lerakta. E meggondolt és kritikai bölcsesség a költeményt még sajátosabban korának virágává teszi. Önmagát keltezi. Még mindig költő ő — büszkébb borostyánnal, mint bármely kortársa — és e nagyító üvegek alatt (mintha bőrének minden porusával látna) a hős erejével és kellemével pengeti a hárfát.«

---

¹⁾ James Russel Lowell, amerikai költő, »Among my books« című könyvében megjegyzést tesz Spenser allegoriáira, mely éppen úgy illik Goetheére is: »Az embert mindig Velenczére emlékezteti, mert nemcsak stylje velencei, hanem mint a csárnok ott egy elhagyott kolostor falai közt van felállítva, úgy az övé egy elhagyott allegoriában.«

III.

Miután Helenát már egyszer látta, Faust nem maradhat többé a császári udvarnál, melynek álorczás játécai, ünnepélyei és hiú élvezetei minden bájukat elvesztették reá nézve. Életének ettől fogva határozott célja van, többé nem csak a művelődés általános vágya, hanem épen úgy a világos öntudat: hol található a legmagasabb műveltség. E pillanattól kezdődik értelmi újjászületése. Elhatározza egész tetterejét azon egyetlen célra fordítani, hogy Helenát birtokába kerítse: — a másik symbolikus célzás, melynek szembeötlő a jelentése. Olaszországi utazása óta, hol a régi görög műveltség valódi jelentése feltárult előtte, Goethe összes erejét ugyanazon célra irányozta, hogy tudniillik az eszményi görög szellemet életébe és irataiba bekeblezze. Faustnak most ugyanazon útra kell lépnie, melyen ura haladt. Erre való tekintettel Mephistopheles kíséretében visszatér régi elhagyott tanulószobájába, hol hajdani famulusa, Wagner, távollétében mélyen beledolgozta magát a titkos tudományokba s nagy hírre tett szert. Faust most már a tapasztalás útján megtanulta az észt és tudományt, az »ember legfőbb erejét« becsülni; abbeli kívánsága, hogy a Helena által jelképezett célt elérje, arra kényszeríti, hogy visszatérjen a lassú és türelmes módszerekhez, melyeket hajdan lelkének égő titáni vágyában eldobott.

Mialatt tanulószobájának háttérében régi divatú ágyán alszik, Mephistopheles leveszi a falról a prémeszégélyű professzori talárt, mely sok éven át függött itt érintetlenül. Belébújik, míg a molyok és bogarak kirepülnek belőle és füle körül zúgnak, Faust székére ül s meg-rántja a csengetyűt, mely minden szunnyadó visszhangot felkölt a hosszú, magányos folyosókon. Wagner famulusa (mert Wagner most maga is professzor) reszketve lép be, hogy e szokatlan zavarás okozóját lássa. Mephisto abbeli kívánságára, hogy urával beszélhessen, azt feleli a famulus, hogy a professzor, valami igen fontos munkába mélyedve, hónapok óta laboratoriumába zárkózott és senkit sem fogad el; de azután Mephisto lekenyerezi Wagner tudományának és buzgóságának túlzó dicséretével, s fejét csóválva és nem adva határozott ígéretet, elmegy a látogatót bejelenteni.

Míg az ördög a famulus visszatértét várja, megjön a tanuló, kinek hosszú évekkel ezelőtt oly becses tanácsot adott; rohanva jó a folyosókon, régi tanárát meglátogatni. A fiatal ember azonban többé nem a félénk újoncz, kivel az első részben ismerkedtünk meg, hanem képzelgő bacca-laureus, tele követeléssel és önhittséggel, a ki gúnyolódik a tudomány, tapasztalás, erkölcs fölött és a vélt tanárnak szárazon szemébe mondja, hogy elbízott vén bolond, kinek valósággal nincs többé joga a létezésre:

Tapasztalás! Habtajték, pára,
A léleknek nem méltó társa,
Csak vallja be! A mit minden tudott,
Tudásra nem méltó unott.

Mephistopheles.

(Szünet után.)

Régóta sejtem én. Balga valék,
Most látom át, együgyű, buta rég.

Baccalaureus.

No örvendek rajt'. Józan ész van ebben.
Az első agg, kit eszesnek ismertem.

Mephistopheles.

A rejtek kincs aranyját keresém,
S a mit találtam, undok, szürke szén.

Baccalaureus.

No vallja csak be, hogy tar koponyája
Csak annyit ér, mint az, mely ott vigyorg reája.

Mephistopheles.

(Kedélyesen.)

Nem is tudod, milyen goromba vagy, barátom?

Baccalaureus.

Az udvariasság
Hazugság a mi német idiománkon.

Könnyű megérteni, hogy Mephistopheles lóvá teszi a szemtelen ficzkót, mindig nagyobb paradoxonokra csábítja s ezalatt titokban nevet rajta. Kétség kívül örül annak, mily tanulékony növendéket talált benne és mily gazdag aratást hozott tanítása.

Az egész jelenet nyilván szatira Fichte transzcendentális bölcsezetére, mely nem rég virágzott Jenában, heves pártoskodásra adott alkalmat a tanulók közt és a fakultást különféle vitákba, czivódásokba és fonákságokba keverte.

A tanuló távozása után Mephistopheles a laboratóriumba megy s itt találja Wagnert üstjei és lombikjai közt, fantasztikus alchymiai kutatásaival foglalkozva. Meglévén győződve a tudomány mindenhatóságáról, azt hiszi (mint névrokona, a würzburgi bölcész, Wagner János Jakab), hogy »a szervi vegytannak idővel sikerülnie kell szerves testeket hozni létre és jegeczítés által embereket alkotni.« E pillanatban aggódó feszültséggel, lélekzetvétel nélkül szemléli a lombikot, melyben keveréke fő, forr, gőzölög és különös alakokat ölt. Végre megjelen egy kis emberi lény, a Homunculus, mely — a mint következtetnünk kell — épen úgy Mephisto művészetének, mint Wagner kotyvalékának köszöni létét. E csodálatos kísértetes alak Faustot és Mephistot (ez utóbbit nagyon akarata ellenére) a klasszikus Walpurgiséjszakához vezeti, hol Faust további haladása a görög szépség eszménye felé jelképes kifejezést nyer.

Mit kell valósággal a Homunculusnak jelképeznie, azt a magyarázat soha sem fejtette meg kielégítőleg. Goethe válasza Eckermann kérdésére, e sajátóságos alkotást illetőleg, épen nem oldja meg a problémát. Düntzer szerint személyesítése Faust szakadatlan törekvésének az eszményi szépség után, és eltűnése a klasszikus Walpurgiséjszakán természetes kialvása a törekvésnek, miután célja el van érve. Akár helyes ez, akár nem, jelentős tény az, hogy Wagner fáradságos kutatásainak eredménye vezeti

Faustot ama tájra, hová minden vágya törekszik. A helyett, hogy további hosszú évekre ismét elővegye önálló kutatásait a természet titkaiban, módjában áll hasznot húzni az ismeretből, melyet rövidlátó, képzelem nélküli, száraz specialisták összehalmoztak, kik előtte pedáns lelki ismeretességgel dolgoztak, távolról sem sejtve a magasztos alkalmazásokat, melyekre saját kutatásuk eredményei szolgálhattak. Mint a kőfaragó valamely középkori székesegyház egyes részleteit gépies ügyességgel hozta összhangba a nagyszerű terv egészével, úgy ássák ki ez ismeretlen tudósok a természet egyes és kicsiny tényeit, nem is sejtve az épület nagyszerűségét, melyet lassankint emelnek. »Faust fogja learatni, a mit Wagner vetett«, mondja Kreyszig.¹⁾ A messzetekintő, képzelemgazdag, leleményes szellem néhány merész synthesis által nagyszerű szerves egységgé fogja összeállítani a tények egész chaosát, melyet ismeretlenebb elődjei rendelkezésére bocsátottak.

Goethének saját életében elégszer volt alkalma megerősítve látni Faust e tapasztalatának igazságát; és korának Wagnerei — részint mert képtelenek voltak ily nagykiterjedésű szellem alkatát felfogni, részint érezve tulajdonjogukat a tények iránt, melyeket fáradságos szorgalmuk napfényre hozott — épen oly rossz néven vették, hogy Goethe felhasználta azokat, mint az eredeti Wagnert elszomorító Homunculusának elszaladása Fausttal a klasszikus Walpurgiséjszakába.

Mephistopheles ezalatt lassankint egész hatalmát elvesztette Faust fölött, kinek jelen törekvései iránt sehogy sincs türelemmel. Csak azért követi Görögországba, mert a

---

¹⁾ Vorlesungen über Goethe's Faust. 202. 1.

szerződés Faust szolgálatára kötelezi, de minden lépésnél óvást tesz ellene: symbolikus célzás arra, hogy a rossz azon értelemben, mint mi vettük — mint legyőzni és elnyomni való dolgot — a legyőzésére való folytonos erőfeszítés előidézése által az ember legjobb akaraterőit fölébreszti és ily módon előmozdítja szellemi fejlődését. Mephistopheles határozott óvást tett e pogány álorczáskodásban való részvétel ellen, de meglepetésére rokon szellemeket talál a klasszikus Walpurgiséjen, melyeknek társaságában csaknem oly otthonosan érzi magát, mint éjszaki boszorkányai közt, mert a görög mythológiának is megvannak szörnyalakjai, griffjei, sphinxei, sirénjei, lamiái, s ezekhez csatlakozik, míg Faustot saját hajlamait engedi követni.

Az allegoria most tágabb, terjedelmesebb jelentést nyert és valósággal a görög művészet fejlődésének történetévé lesz. Miután elérték a pharsalusi mezőt, ama nagy ütközet helyét, melyben Caesar legyőzte Pompejust, légi útasaink közeledésökre futni látják a thessaliai boszorkányt, Erichtot. Görögország megpillantására kétszeres erővel ébred föl Faustban a vágy Helena után; úgy érzi, mintha szentelt földre lépne, s vidám és nyugodt határozottsággal kél útra, hogy a lelkét betöltő víziót fölkeresse. Korábbi góth férfikorának szenvedélyes forrongása elmúlt; a magasztos cél vidám öntudata physikai és szellemi erőinek és képességeinek szép egyensúlyát idézte benne elő, mely a mindegyre nemesebb lét-sphaerák felé állandó és rendes haladásban nyilvánul.

Figyelme először a görög mythologia durvább alkotásaira irányul, melyek Görögországnak a Kelettel való kora összeköttetésére céloznak. Ennek képviselője a griff, fantasztikus állati alak, az emberi szépség minden nyoma

nélkül. Aztán az egyiptomi sphinx jó, leányfejjel és mellel és állati testtel. A legközelebbi lépést a sirének jelképezik, a görög szellem első benszülött alkotása, melynek csábító énekében határozatlanul van kifejezve a szép utáni szendergő vágy, melynek alakja azonban még mindig szörny, félig ember, félig állat; úgyszintén a centaurus Chiron, az első, ki Faustnak kielégítő feleletet adhat Helena utáni kérdezősködésére; itt már világosan ki van mutatva a fejlődési folyam, mert az összetétel itt többé nem rút és az emberi tulajdonok már túlsúlyban vannak az állatiak fölött. Chiron a Peneioshoz kíséri Faustot, hol a folyamisten és a nymphák, a természet kellemes és költői személyesítései, fürdésre hívják fel folyójok hús hullámaiban. Most el van érve a tiszta emberiség foka. A centaurus itt Faust elbájoslt fülébe önti a történetet, hogyan vitte egykor hátán Helenát s ezzel a figyelőt újult tetterőre és hevesebb fáradozásra serkenti. Erre Faustot a bölcs Sibyllához, Mantóhoz viszi, ki nemesnek és nagyszerűnek ismeri el törekvését s megmutatja neki templomában Hades útját, hol Persephone segítségével közel juthat Helenához.

Elválva a napvilágtól, egészen eszményének kergetésébe merülve, Faust most a föld hatalmas szív- és érveéseit lesi, s ennek életerői erős áramlatokban ömlenek szét egész lényén. Így a természet nagy rejtett életének bizalmas ismerete által a szép tökéletes megértéséhez jut. Magának a mesternek tág és mély hite az, mely itt élénk lép; saját művészi újjászületésének eseményeit rajzolja, s akármit gondoljunk az allegoria részleteiről, roppant hordereje és jelentésének mélysége mindig tiszteletre fog gerjeszteni.

Faust most eltűnik a felvonás hátralevő részében.

Persephonével (a nagy rejtelmekkel a természet titkos háztartásában) való érintkezése nem tárul föl előttünk. Isist nem szabad leleplezni a tömeg szeme előtt.

A neptunisták és plutonisták symbolikus vitája a következő jelenetekben semmi egyenes befolyással nincs Faust sorsára s azért mellőzhető is. Goethe megragadta itt az alkalmat, hogy ártatlan módon bosszút álljon ellenségein, s a Nereidákat, Tritonokat, a bölcs Thalest s a többi mythologiai és történeti személyeket felhívja a maga állításának támogatására. A törvényben és rendezett fejlődésben való erős hite mellett Goethe szenvedélyes ellenségek volt azon természetbúvároknak, kik barátjával, Humboldt Sándorral, a tűznek, a földrengéseknek és tűzhányó hegyeknek tulajdonították a fő tevékenységet földszínünk alakulásánál. Távol azonban attól, hogy együgyűen elzárkóznék a biztos tények bizonyító ereje elől, mégis kész volt elismerni, hogy ez erőszakos és nézete szerint rendetlen jelenségek másodlagos, alárendelt vagy véletlen befolyást gyakoroltak az össz-eredményre; de a nyugodt és szép szabályosság, melylyel a víz csendben dolgozik a szikla és levegő átalakításán, hogy mindkettőt feloldja és a növényélet alapjává változtassa, reá nézve bensőbb megegyezésben látszott állni a természet lényegével, a mint ő ismerte és szerette, és nem tudta elviselni a gondolatot, hogy legjobb és legigazabb ösztönei iránt hűtlennek bizonyulna. Egy-egy alkalmi szenvedélyes kitörést ifjú korában kész volt menteni, de a szakadatlan ingerültség állapotát föltétlenül megbocsáthatatlannak tartotta. Reá nézve a leglényegesebb fontosságú kérdés volt ez s el volt határozva, hogy az utókor figyelmébe erőszakolja, még ha a mű szenvedne is általa, mely mindig leginkább szívéen feküdt.

Azért úgy nyilatkozott egyszer Müller kancellár előtt ¹⁾, hogy aesthetikai dolgokban mindenki igen jól gondolkozhatik és érezhet úgy, a mint akar, de a természettudományban a hamis és a képtelen pozitive elviselhetetlen; s barátjáról, Humboldtról ez alkalommal megjegyzé, hogy tulajdonkép soha sem volt magasabb módszere, hanem csak sok józan esze, sok buzgalma és kitartása. S néhány hónappal később, midőn haragja némileg lecsillapúlt, tréfásan ajánlatot tett barátnőjének, Szymanovska asszonynak, hogy körülbelül ily ajánló levelet ad neki a híres plutonistához: »Mivel ön azon természetbúvárokhoz tartozik, kik azt hiszik, minden vulkanikus tevékenység által jött létre, ezennel egy női vulkánt küldök önnek, mely mindent, a mi itt még megmaradt, tökéletesen el fog perzselni és égetni.«

E buzgó pártosságáért még csak jobban meg kell szeretnünk Goethét, s még látszólagos igazságtalansága is Humboldt ellen, alapjában véve jellemének csak egy igen szeretetreméltó vonását mutatja. A természet hosszú évek során legszebb titkait kitárta Goethe előtt és reája bízta; meghittje volt s ölébe tekinthetett, mint »barátjának keblébe.« Nem csoda hát, hogy rossz néven vett minden kísérletet, mely helytelenül magyarázhatta és módszereinek nagyszerű összhangját megzavarhatta.

---

¹⁾ Goethe's Unterhaltungen mit Kanzler Fr. v. Müller. Stuttgart, 1870. 56. l.

IV.

A második rész harmadik felvonása 1827-ben önálló kiadásban jelent meg e cím alatt: »Helená; classico-romanticus phantasmagoria«, s eredetileg nem volt arra szánva, hogy Faustba kebeleztessék. Daczára Goethe abbeli hitének, mint Zelter barátjához írt levelében kifejezi, hogy a második rész összes felvonásai már úgy össze vannak illesztve, hogy többé semmi hézagot sem mutatnak, a varrások és öltések, melyek »Helená-t a költemény többi részéhez fűzik, még mindig tisztán láthatók és szembeötlők, s az egész mű épen oly teljesnek s talán még árnyosabbnak látszanék, ha e késő kinövés elválasztatnék tőle vagy függetlenül folytatná lételét.

Az első jelenet Helenának Trójából való visszatérésével kezdődik. Menelaus őt és a fogoly ifjú trójai nők egy csapatát serege előtt küldte haza. Megparancsolta neki, hogy előkészületeket tegyen nagyszerű áldozati ünnepre, melyet akkor fognak megülni, ha a görög hősökkel Spartába érkezik; de elfeledte megmondani neki, honnan vegye az áldozati állatokat. Ez határozatlan sejtelemmel tölti el. Eszébe jut Iphigenia sorsa és attól fél, hogy férje, a ki már a tengeri út alatt alig pillantott rá és egy földérintő szót sem szólt hozzá, valami vészes tettet forral. Goethe itt valami régibb mythost használ fel, jórészen saját lele-

ményét csatolva hozzá, s Helenát nem mint a hűségét feledt hitvest, hanem a végzet büntelen áldozatát rajzolja. A mint a fogoly leányok karával váltott párbeszédéből kitűnik, Páris erővel ragadta el, mialatt Menelaus Cytherében időzött; az utóbbi azonban nyilván bűnösnek tartja és elhatározta, bosszút szomjazva mind azt a bajt megtorolni rajta, melyet akaratlanul a görögökre hozott.

Helena a palotába lép, de iszonyodva fut vissza Mephistopheles láttára, ki a tagadásra való hajlamánál fogva a klasszikus Walpurgisjé alatt egy Phorkyas (Gorgon) alakját, a női rútság eszményét öltötte magára. Most szóharcz következik a strophá, antistrophá és epodé antik versmértékében, melyben Mephisto a leányokat gyalázza s ezek visszaszidják. Erre Helenát támadja meg, eléje tárja minden bűnét s végre föllepeli előtte férje szándékát, hogy őt és ifjú társnőit Helena bűnéért engesztelésül feláldozza az isteneknek. Helena ebben saját sejtelmeinek megerősítését látja, hisz neki és szomorú sorsát siratja a pillanat indulatának való ama korlátlan odaadással, mely oly jellemző a régi görögökre nézve. Most azonban megváltoztatja taktikáját Mephisto vagy inkább Phorkyas, kinek megbízatása abból áll, hogy Helenát Faust elé vezesse; magasztalja mennyei szépségét s igyekszik megnyerni bizalmát. Elbeszéli neki, hogy egy hőcsapat, éjszaka kimmeri éjéből kivándorolva, birodalmat alapított Arkadia hegyei közt, vezérek pedig, »csinos, vitor, merész, alakra kellemes, milyen kevés görög, s értelmes ember is«, kész menedéket adni neki bosszús férje ellen; oda kell leányaival menekülnie, s ő szabadságra és biztosságra fogja vezetni. Helena, ámbár még mindig gyanakvó és aggódó, megrémül a trombiták távoli hangjától, mely,

mint véli, a görögök közeledését hirdeti, s nagy szükségben nincs más választása, mint elfogadni az éjszaki démon vezetését. A karral éjszak felé siet és Faust arkadiái várába ér. Öntudatával van annak, hogy az óvilág dicsősége elmúlt s hogy új nép között új jövő dereng előtte. A görög szépségeszme, a régi műveltség legnemesebb eredménye, ne vesszen el a görög államok, mint politikai szervezetek széthullásával. Az elenyészhetetlen emlékek, melyeket azok márványban, prózában és költeményben hátrahagytak, más nemzetek birtokába mentek át, midőn a görögök magok nem voltak többé képesek megőrizni, sem nagyszerűségeket megérteni. Isteni és hőszobraik derült plasztikus méltósága, templomaik csodálatosan tiszta s mégis oly képzeletdús összhangja és dallamos nyelvök rhythmikus kelleme és pompája nem vidéki tájszólással, hanem isteni nyelven beszél, melyet idővel érteni fog az egész polgárosult emberiség. Eközben Helena, e tökéletes megtestesülése neme legkiválóbb tulajdonságainak a szépség területén, elmenekülve Faustnál keresett jövőt, átment a góth nemzetek oltalmába, melyek megtanúlták értékét megérteni és megismerni s mindenkor tisztelettel és gyöngédséggel teljesen fogják ápolni.

Faust, középkori német lovag ünnepi díszében, derült és ünnepélyes fogadással üdvözli megérkezését. Mellette áll Lynceus, a vár toronyőre, bilincsre verve és halálra ítélve, mert Helena ragyogó szépségétől elvakúlva elfeledte kötelességét s elmulasztotta közeledését jelenteni. Faust kifejti előtte az őr bűnét s kezébe teszi életét; míg ő — nem szokva ily udvariassághoz és tisztelethez — csodálkozva hallgatja a fogoly védő beszédét és szívesen megbocsát neki. Itt és a következő jelenetekben éles ellentétbe

van állítva a nő állása a középkori germán népeknél, a hölgyszolgálat, a régi görögöknél elfoglalt állásukkal. Lynceusnak, valamint magának Faustnak lelkesült hódolásában a romantikus szerelem eszméje van feltüntetve, mely annyira különbözik a görögök vidám, gondatlan, megfontolatlan érzékiségétől. Maga Helena eleinte zavarba jő és képtelen megérteni e hódolást, mely csaknem fájdalmasan érinti. Lynceus elkábulása épen nincs gyönyörűségére, hanem száналommal tölti el épen úgy maga iránt, mint iránta. Sajnálja, hogy a végzet oly ellenállhatatlan bájjal ruházta fel, hogy még a félistenek és hősök is minden mást elfelednek jelenlétében s romlást hoznak magokra és másokra, csupán az ő birásáért. A számára készített trónon ülve maga mellé inti most Faustot s felajánlja neki kezét, mialatt a leányok kara saját érzéki szempontjából magyarázza e viseletet s ezzel öntudatlanul még jobban hangsúlyozza a szerelem antik és romantikus fogalmának ellentétét. Helena keblét különös gyönyörérzet lángja hevíti; szíve viszonzást dobog Faust szerelmi tüzére:

Magam közel, de mégis távol érzem,
S oly kéjjel mondom: itt vagyok, itt egészen.

F a u s t.

Alig lehellek, rezg, eláll szavam;
Ez álom! hely s idő elváltva van.

H e l e n a.

Lényem leéltnek s mégis újnak érzem,
Beléd szövődik, s hozzád hű egészen.

Jelentős dolog, hogy a romantikumnak ez összekötése a görög eszménynyel Arkádiában, tehát görög talajon történik. A romantikus művésznek, ha helyesen értem a költőt, vissza kell térnie Homer és Aeschylus egészséges hitéhez s a természetet valódi értéke szerint becsülnie, ha oda akar emelkedni, hogy a legmagasabbat nyújtsa, a mire a góth szellem képes. Meg kell ismernünk a különbséget a természet és szegénylősség közt, meg kell értenünk, hogy az emberi test szép és hogy a szellemiség jól összefér az egészséggel és erővel s physikai természetünk teljes kifejlődésével. Csak ha irodalmi művészeink épen úgy, mint a plasztikusok, ismét magokévá tették e régi tant, csak akkor lesznek képesek valamit nyújtani, a mit egyáltalában össze lehet hasonlítani a régi világ mesterműveivel. A szellemi belátás erősségének és mélységének, melyben a góthok ereje fekszik, egyesülnie kell a görögök plasztikai érzékével és az érzéki világ egészséges értékesítésével, s ez egyesülésből új művészet fog születni, mely a két faj legnemesebb tulajdonságait összeköti.

E symbolikus egyesülés eredményét jelképileg Euphorionban, Faust és Helena szárnyas fiában vezeti elénk. Ez a modern költői művészet geniusa, legbefejezettebb alakjában, a romantikus szenvedély, a klasszikus szépség tökéletességébe és teljességébe öltöztetve. Lanttal kezében énekelve emelkedik fel a földről, és a szülők félelemmel telve hallgatnak idegenszerű, teljes, szívhez szóló hangjaira. Goethe tudvalevőleg Byron életét akarta ez alakban feltüntetni, azon költőét, kit az újabbak közt minden más fölött csodált és becsült. A hogy Euphorion a kar leányait kergeti, kiknek szívei azonnal hozzá vonzódnak, Byron ifjúságának szenvedélyes kicsapongásaira emlékeztet. És

a mint Arkadia vadon erdeiben szikláról sziklára kúszik, éneke egyre szilajabb bensőséggel és hévvel hangzik, de alakja azoknak, a kik aggódva lesik alulról repülését, mindig kisebbnek látszik; és midőn végre eléri a Peloponnesos legmagasabb csúcsát, honnan a görögök egész szép országán áttekinthet, lángoló szent vágy lelkesíti az emberi szabadságért, s harczról és diadalról és a hősök dicsőségéről énekel:

Nem, nem mint gyermek tüntem én fel,
Egy ifjú jó s fegyverben áll!
Társulva hős-, szabad- s merészszel,
Már lelke mélyén teltre száll.
Most el!
E hely
Dicsőség útját tárja fel.....
S a tengeren mint dörg, halljátok?
És visszadörg völgy és halom,
S porban, habban, had hadra vágott,
Dől, zúdul s kél kín, fájdalom.
És szabály:
Vér s halál,
Harczban ez köztudalom.

A légbe rohan, ruhái egy pillanatig fentartják, de nemsokára szép ifjú omlik a szülők lábai elé.

Félreérthetetlen célzás van itt Lord Byronnak a görög szabadság iránti lelkesültségére, tevékeny közreműködésére a görög fölkelés vezérei közt és Missolonghiban történt hirtelen halálára; de hogy e felfogást kétszeresen biztossá tegye, Goethe színpadi utasítás gyanánt zárjel-

ben még hozzácsatolja: »a holtban ismerős alakot vélünk látni; a porhüvely azonban rögtön eltűnik, a dicsfény pedig, mint üstökös, égre száll föl.«

Helena az árnyak országába követi fiát; Faust átölelve vissza igyekszik tartani, de karjai közt elenyészni látja, úgy, hogy csak ruhája és fátyla marad nála. De ezek, mint Phorkyas-Mephistopheles megmagyarázza, már magokban véve megbecsülhetetlenek és ezekhez kell ragaszkodnia:

Tartsd erősen, a mi ebből megmaradt.
De a ruhát el ne bocsásd. A démonok
Czibálni kezdik im a csücskit és
Az alvilágba vinnék. Tartsd keményen!
Nincs benne bár az elveszett istennő,
De isteni ez. Vedd hasznát e magas,
Becsülhetetlen kegynek és emelkedj,
A köznapiság fölé ragad ez magasra,
Az aetherig, a meddig csak kibírod.

Mit jelent mindez, nem lehet félreismerni. A görög műveltség valóban éltető szelleme, melyet Faust (mint maga Goethe) ismét meghódított, nem sokáig maradhatott meg nála. Csak alkotó korszakának leglelkesültebb pillanataiban, midőn »Actaeonhoz hasonlóan a természet meztelen kellemét nézte«, hatolhatott mélyére teljes jelentésének; de a félig átlátszó fátyolt, melyen átsillog a lélek, és a ruhát, mely beburkolja bár, mégis kitarja a test szépségét, azaz a nemes klasszikus formát, mely a régi görögök szobrászatában és irodalmában reánk maradt, ezeket még mindig megtarthatjuk és új alakulásokra használhat-

juk, beléjük lehellve a modern germán műveltség új szellemét. Mily komoly hangsúlylyal hív fel itt minket Goethe, hogy saját életének nagy hagyatékát, a nemes klasszikus formát megőrizzük és ápoljuk. Ha nem is maga az istennő többé, — úgymond — de mégis isteni. Kitartó tanulmánya, a birására való szakadatlan törekvés fölülemelte őt a kicsinyes, nyomorúságos reactionárius korszakon, melyben élt, és mindenkit, a ki méltóan törekszik birására, magasztosabb, nemesebb légkörbe fog emelni.

Alig hiszem, hogy Goethének itt szándéka volt az antik klasszikus forma föltétlen utánzását ajánlani, mint Winkelmanntevé. Mint élő eredménye oly műveltségnek, mely visszahozhatatlanul elmúlt, többé soha sem hozható életre; vagy csak annyira hasonlítna mintájához, mint a szorgalmasan másolt viaszvirág a mező élő virágához. De a viaszvirág az ügyesség és nem a művészet terméke. Helena ruhájában, melyet Goethe visszahódított, még mindig van valami szelleméből, mely mint valami kísértetes illat rajta csügg és körülengi; mint valamely becses ereklýje a múltnak, szép történetet beszél a lélekról, mely egykor benne lakott, és a mennyiben képesek vagyunk a szellemnek e röpke lehelletét felfogni, csak annyiban lehetünk biztosak, ha az alakot ismét létrehozni és újjáéltetni igyekszünk.

V.

Faust a természetben való mély és szeretetteljes elmerülésben keresett menedéket szenvedélyeinek uralma s ama búbánat ellen, melyet bűnének öntudata hozott reá. A természet keblén pihenve gyógyulást talált sebeire és segítségével megnyílt előtte a szépség országa. De aesthetikai élvezetei nem adtak neki tartós kielégítést; rajta kívül nem volt egyéb czéljok, és az eszmény, melynek birtokában abszolút boldogságot remélt találni, elfutott előle. A munkás, tevékeny emberre nézve, férfierejének teljességében, a széppel való foglalkozás nem végcél, hanem csak nevelési, művelési folyam, átmeneti állapot, mely természetszerűleg önmagán túl tovább utal. Hogy aesthetikai nevelésének eredményét hasznossá tegye, Faustnak ismét természetes honi talajába kell visszakerülnie, hol a terjedelmesebb hatáskör, mely után most vágyódik, ki fog előtte tárulni. Találólág jelképezi ezt az a tény, hogy Helena ruhája átfogja, beburkolja, mint a felhő, és német hazájába viszi. A nagy emberi család tagjának érzi magát és arra vágyik, hogy a tapasztalás hatalmas készletét, melyet múltja szerzett számára, szenvedő embertársai sorsának javítására fordítsa. A mint előbb az érzéki világból az aesthetikai világba emelkedett, úgy emelkedik most ebből az erkölcsi érzés és tevékenység világába. Vegyes indokai

megtisztultak; mint emberi lény öntudatával kezd birni erkölcsi értékének és felelősségének, — s ez a másik nagy lépés szellemi és értelmi újjászületésének ösvényén.

Könnyen be lehet látni, mily állandóan kiemelte a költő, hogy Faust mindegyik átmeneti állapota valami nemesebbnek és jobbnak magvát és ígéretét hordozta magában. »Homályos vágyában« félig öntudatlanul mindig a helyes út után tapogatózott és azt mindig megtalálta. A tan, melyet Goethe Faustnak e szakadatlan és csoda nélküli fölfelé növésével be akart vésni, oly szembetűnő, hogy nincs szüksége magyarázatra.

A felhő egyik német hegyormon teszi le Faustot, azután eloszlik és egy női kép alakját veszi föl, mely feltűnőleg hasonlít a nemrég elvesztetthez. A mint így a felhőt fölfelé lebegni és mindegyre határozatlanabbá válni látja, úgy szól hozzá, mint ifjúsága örömeinek megtestesüléséhez, melyektől most végbúcsút kell vennie. Komolyabb gondok és fádalmak várnak most reá, s nyugodtan és férfias elhatározottsággal fordul a jövő felé, jöllehet nem a nélkül, hogy némileg ne sajnálkozzék és bánkódjék annak elvesztése fölött, a mi egykor oly drága volt neki s a mi még az emlékezésben is oly szépnek látszik.

Faust jelenlegi emelkedett hangulata nem tetszik Mephistophelesnek. Érzi, hogy áldozata ki kezd nőni hatalmáért alól s azért ügyesen lépre akarja csalni a politikai hatalom és világi hír feltűntetésével; magas állami rang, úgymond, kedvező alkalmat fog neki nyújtani, hogy érzéki jólétet élvezzen. És mivel nem sikerül Faustot ily kilátásokkal elcsábítania, türelmetlenül megjegyzi a kisértő, hogy Faust magasztos törekvései és vágyó érzelmei valósággal örültséggé fajulnak s a hold felé törekszenek, mert e föl-

dön bizonyára soha sem lesznek valósíthatók, mire Faust, saját erejének magasztos öntudatában, ezt a választ adja :

Korántsem ! Ezen földi kör
Terén nagy tette hely kerül még.
Lásd egy csodamű sikerültét,
Erőm van hozzá s tenni tör.

Ez a »csodamű«, melyre egész akarat- és tetterejét akarja fordítani, azzal a nagyszerűséggel bir, mely egészen megfelel Faust mostani erkölcsi és értelmi alkatának. Az óczeánt, azt a beláthatatlan, roppant, terméketlen területet, mely mindig megrövidíti a termékeny földet és területére tör, akarja megfékezni és alávetni ; korlátot akar vetni hatalmának, hátrálásra kényszeríteni s elragadni tőle a talajt, melyet a hullámok szilaj csapkodása sivataggá és terméketlenné tesz :

Ez az, mi kétségbeejt és leverő :
Czél- s fékevesztett elemi erő.

. . . . .
Az égi kéjt elérnem lelkem éget ;
Zsarnok tengertől mentni partvidéket.
E part határitól, mely nedvét iszsza,
E vitztükört magába nyomni vissza.

Nyilvánvaló, hogy a költő Faust jóltevő működésének részletes feltűntetése helyett egyetlen egy cselekvést választ ki, mely általános horderejére és célzatára nézve jelképes. Kétségkívül úgy kell értenünk, hogy Faust, Goethe saját szellemétől lelkesítve, föllép a rendetlen és forradalmi ele-

mek ellen úgy az erkölcsi, mint a physikai világban és minden jogosult eszközzel az egészséges fejlődési folyamat mozdítja elő, mely által az ember mindig biztosan, de lassan halad előre a jobb társadalmi állapot felé.

Faust világosan felismeri, hogy e nagyszerű terv megvalósítására részt kell vennie a nemzet politikai életében, hogy fontos állást kell elfoglalnia s hatalmas befolyással birnia, nem önmagáért, hanem hogy eszköze legyen a jóra. Erre való tekintettel félig ellenkezve elfogadja Mephisto tanácsát, hogy a háborúba avatkozzék, mely épen most dühöng a jogszerű császár és egy trónkövetelő közt, kinek zászlaja alá lázadó alattvalók gyűltek és ügyéhez csatlakoztak. A háború, mint romboló tevékenység, mint az egészséges és rendezett növekedésnek erőszakos magzavarása és félbeszakítása, ellenére van, de mindennek daczára Faust felajánlja magát, hogy a jogszerű uralkodót, akármily értéktelen volna, támogatni fogja azon hatalmának visszaszerzésében, melylyel eddig oly csúfosan visszaélt.

Vischer azon nézetten van (melyet valószínűleg sokan fognak vele osztani), hogy a dráma második része még sokkal hatásosabb lett volna, ha Goethe az egész szellemi lényével összefüggő idegenkedést, melylyel a politika ellen viseltetett, egy pillanatra elveti és hősének megengedi, hogy a viszály érdemét illetőleg valami független következtetésre jusson s aztán azon párthoz álljon, melynek győzelmét és hatalmát logjobbnak és legüdvösebbnek tartja az ország javára nézve. Mint tisztán látó és nemesen gondolkodó hazafi, lelkesedéstől égve az iránt, mit jogosnak tart, és telve lángoló odaadással a jogos ügy előmozdítására, Faust ekkor méltóbb hatáskört találna

jótevény működésére, sokkal jelentékenyebb szerepet játszanék és befolyását, mint a nemzet jóltevője, még nagyobb kiterjedésben éreztetné. Észre kellett vennie, hogy a gyöngye, élvezetvágyó császár, kinek jelentéktelenségét tökéletesen belátta, soha, még a legitimitás üres látszatával és pompájával sem fog nagy és önzetlen uralkodó méltóságáig emelkedni. »Örökös szamarak«, mint I. Napoleon a Bourbonokat nevezte, még »Isten kegyelméből« sem rejthetik el füleiket a császári oroszlánbőr alatt, sem nem utánozhatják a sivatag királyának hangját és viseletét. Goethe, mint a következők mutatják, daczára monarchikus rokonszenveinek, nem engedte át magát semmi csalódásnak ez uralkodó értéktelenségének szükségszerű következményei iránt. Mihelyt győzelmet arattak a trónkövetelő fölött, inkább Mephisto bűvésze, mint Faust stratégiai bölcsesége által, a császár közvetlenül ismét előbbi gyöngeségébe, érzéktelenségébe és renyhességébe süllyed. Szellemi semmisége és jelentéktelensége azonban annál nagyobb hatalmat ad fölötte Faustnak és képessé teszi, hogy saját nagyszerű terveit a beavatkozástól való félelem nélkül hajthassa végre. Mint egy szabad és boldog nép valódi, habár nem formászerű uralkodójának, Faustnak el kell érnie az emberi lét legfőbb lehetőségét, s bölcs és békés alkotó tevékenységben kifejtienie ama roppant benső gazdagságot, melyet hosszú aesthetikai és erkölcsi tanulókora alatt öntudatlanul összehalmozott magában.

Szolgálatainak jutalmául Faust a birodalom partja fölötti főuralmat kívánja és nyeri el.

VI.

És ismét hosszú idő telt el. Faust, ki most már elérte teljes mértékét az ember részeül jutott éveknek, végrehajtotta a föld javítására szóló tervét: visszanyomta az óceánt a parttól, csatornákat ásott a kereskedelem és utazások könnyítésére és a birodalmat megnyitotta a külföldi kereskedelem előtt. A mint Goethe maga mondta Ecker-mannak, Faustot most mintegy százévesnek gondolja; de ezt talán nem kell betű szerint venni; anyagi ereje még töretlen és értelme még mindig óriási terveket forral a birodalom segélyforrásainak kifejlesztésére.

Az ötödik felvonás első jelenetében a költő egy öreg házaspárt vezet elénk, Philemont és Baucist, a kik közel a parthoz dombon álló házikóval és darabka szántófölddel bírnak. E domb birása nagyon szívéen fekszik Faustnak, s ismételten rá akarta beszélni az embereket, hogy birtokukat adják el neki vagy cseréljék ki egy más helyen fekvő kíváncsabb tulajdonnal; de makacsul vonakodnak ajánlatait meghallgatni vagy elfogadni. Otthonjok, a hol oly boldogan töltötték hosszú éltöket, nagyon drága nekik; nem tudnak rá állni, hogy elváljanak tőle. Egy vándor, ki hosszú távollét után visszatér e vidékre, kunyhójokba lép s ez előtt tárják ki szívöket s kifejezik sajnálatukat és méltatlankodásukat a sok újítás és újdivatú fogalom fölött,

melyeket az idegen földesúr ez egykor oly békés vidékre hozott. A régi határjelzőket, melyek a szemnek ismerősek és kedvesek és becsesek voltak, eltávolította és szétrombolta, gátakat emelt és csatornákat ásott s mindent fejtetőre állított. És minden gazdagsága és hatalma mellett mégsem elégedett, hanem arra gondol, hogy a két öreget is megfoszsza kis birtokától. Az asszony babonás félelemmel viseltetik Faust iránt; tüzeket látott a part hosszában égni és meg van győződve, hogy csodáinak végrehajtására emberáldozatot mutat be az idegen isteneknek. A férj fölül áll ily babonás nézeteken és szelíden kineveti neje fecsegését; de Baucis megmarad hite mellett, hogy Faust boszorkánymester, és vonakodik az észszerű okoskodásra hallgatni. A jó öregek a szomszéd kápolnába mennek az idegen vándorral, hová a vecsernyei harang esti ájtatosságra hívja őket, mert bármint változnak az idők, bizni akarnak a régi istenben.

Ez érdemes öreg párban Goethe a társadalom derék, tiszteletre méltó konzervatív elemét akarta feltűntetni, mely érzellemmel harczol a tények ellen és makacsul vonakodik meggyőződni az események világos logikája által. A rombolásra szánt régi mindig oly szépnek látszik; ifjúságunk legkedvesebb emlékei össze vannak vele szőve, és az újnak, melynek helyére kell lépnie, hideg és bizonytalan tekintete van. A merész újító, ki az időtől szentesített és tisztos intézményeket megtámadja, melyeket a múlt reánk hagyott, személyes ellenséggé lesz, kinek céljai önzők és a község békéjére nézve veszélyesek. Semmi büntetés sem lehet számára elég szigorú. A konzervatív osztály soha sem szolgáltathat neki igazságot, és még a jót is, melyet létesít, jogtalan eszközökkel kell végrehajtania. Saját meg-

hitt és kényelmes szögletünk a házi tűzhely mellett sokkal közelebb van hozzánk és drágább, mint a nagy társadalom jóléte; merészen kételkedve a folyam erejében, mely a világot sietve előre hajtja, azzal hízelgünk magunknak, hogy megállíthatjuk az árt, és ez irgalmatlanul elönt és tova ragad a házi tűzhelylyel, kényelemmel s minden egyébbel egyetemben. Pedig nem volt rossz a szándékunk; mint Philemon és Baucis, derék emberek voltunk, kik csak azt a jogot kívántuk, hogy saját szűk elégedett rejtekünkben tovább éljünk, érintetlenül az idő változásaitól.

Ez eljárást, bármily kegyetlennek és (felületes szemlélet mellett) az egyes iránt igazságtalannak látszik, folytonosan ismétli a történelem. Ez a törvény, melynél fogva az emberiség nagy teste folytonosan megújúl; minden holt és elhasznált anyag kiválik belőle s új és életrevaló szövegek lépnek helyére. A haladás útja — a mint e közhelylyel mondani lehetne — ártatlan áldozatok holttesteivel van fődve, kik inkább bíztak az érzésben, mint az igazságban és kiknek egyetlen hibájok abban állt, hogy tulajdonkép már régen halottak voltak.

Nem kétkedem, hogy Faust csak symbolikus tulajdonságában, mint az emberi nem képviselője, ad parancsot a következő jelenetben, hogy Philemont és Baucist kiűzzék ősi birtokukból; és óvakodnunk kell, nehogy ebből következtetést vonjunk személyes jellemére. A szöveg gondos megfontolása inkább e symbolikus magyarázatnak kedvez. Faust szívesen kimélte volna az öreg párt; de nagy tervének végrehajtására lényeges, hogy őrtornyot építsen e halmon, hol most a hársaktól árnyékolt kunyhó és a kápolna, csilingelő harangjával, állnak (mindettő az egyéni kényelem és érzés jelképe). Mephistopheles, kit ren-

delete végrehajtásával megbíz, saját módja szerint értelmezi ezt s felégeti a kunyhót és kápolnát; Philemon és Baucis oktanul ellenszegültek s a tűz láttára ijedtökben szörnyet haltak.

Hajlandó vagyok hinni, hogy ennek is mélyebb jelentése van. A fölfedező nem veszi észre eleinte forradalmi erejét az igazságnak, melyet kifejlesztett; a társadalmi reformátor nem ismeri fel világosan és egész kiterjedése és hordereje szerint az események kérlelhetetlen logikáját, melyeket először a lelke égő vágyában kidolgozott jóakaró terv hozott mozgásba. Faust bizonyára azzal vigasztalta magát, hogy Philemon és Baucis idő folytán még meg fogják köszönni, hogy akaratuk ellenére gazdagabb és nagyobb jószágra helyezte át, hol végső napjaikat jólétben és kényelemben tölthetik. Mihelyt megtudja halálukat, megátkozza az erőszakos tettet, melyért elhárít magáról minden felelősséget. És mégis, ámbár szándéktalanul, ő volt romlásuk oka.

A mint Faust éjfélkor palotája erkélyén áll s bűnbánattal és fájdalommal néz a tűz felé, mely a füstölgő romok közül még gyöngén föl-föllobog, négy kísértetes szürke asszonyt lát maga felé lebegni — a Gondot, a Szükséget, az Inséget és a Vétket. Visszavonul a palotába és bezárja maga mögött az ajtót, de a Gond belopózik a kulcslyukon. A többiek folytonosan a hatalmas ember lakása körül járkálnak, de nem találnak bejárást. Különösen jelentős, hogy Goethe kizárja itt a Vétket. Mint merő egyén, ki felebarátja jogába avatkozott, Faust nem menthető; de mint az emberi nem képviselője félig öntudatlan megbízottja egy magasabb hatalomnak, végrehajtója egy kérlelhetetlen törvénynek, és mint ilyent a

költő büntelennek jelentheti ki. De a Gond kísérője minden halandónak, akár magasan áll, akár alacsonyan; Fausthoz jó, hogy testvére, a halál előtt elkészítse az utat. Faust hiába igyekszik lerázni magáról; nyugodt, tiszta eszével el akarja üzni, de végül vereséget kell szenvednie. A Gond szemeibe lehell és vaksággal veri meg, más szóval, halandó ember s akaratának és elhatározottságának minden erejével sem képes ellenállni a physikai felbomlás közeledtének. Szellemi tevékenységének legnagyobb megfeszítése fölemésztette testi erejét, mint a láng a gyertyát. Mindennek daczára bátorsága még töretlen; egy nagy vállalat, mely régóta szíven fekszik, nem enged neki nyugtot, előre kell hatolnia, míg idő van rá. Rövid visszapillantást vetve életére, csak egyetlen egy okot talál valódi sajnálkozásra, azt tudniillik, hogy nem bízva a természet lassú és egészséges eljárásában, a varázslat segítségéhez fordúlt, elátkozta a világot és természetfölötti hatalmakkal szövetkezett. Most mint hosszú életének megkoronázó glóriája áll előtte a tiszta és szabad emberiség eszménye:

Természet! ha mint férfi állanék
Csak éléd — úgy lenni méltó volna még!

Az elérhetetlen utáni titánszerű epedő vágygyal, az emberi sors szűk volta iránti türelmetlen megvetéssel, a természet korlátain átszökni vágyó szilaj törekvéssel lépett pályájára. A mit hajdan oly csekélyre becsült, az most eszményi értéket és szépséget öltött szemében. Embernek, férfiúnak lenni, e pillanatban több előtte, mint istennek lenni. Mióta világosabban és határozottabban kezdett lelkének biztos tájain élni, az emberi boldogság és emberi

fejlődés lehetőségei végtelenekül és határtalanokul tűnnek föl előtte. A világ képezhető és hajlítható eszköz lett kezében, mely készséggel idomúl hatalmas gondolatai iránt való engedelmisségében. Jóakaró érdeklődése az emberiség iránt a lágyszívű, mélylelkű boldogság új eszményét állította föl előtte, mely új dicsfényt vetett a létre, s mely nem többé a kielégített szenvedélyek sekélyes és pihegő élvezete, hanem nyugodt és magasztos öröm, mely lendületbe hozza a legmélyebb emberi húrokat és idegeket lényében. E hangulatban csaknem hajlandó, a jövő világot értéktelennek és jelentéktelennek tartani:

A föld körét eléggé ismerem,
S a látás túlra . . . ködös ideleenn.
Bolond, ki túlvilág felé kacsingat,
Felhők fölött képzelve társainkat!
Álljon a lábán s tekintsen körül itt;
Ez a világ a deréknek szóra nyílik,
Mért tévelyegne az örökkévalóba?
Mit ő megismer: létezik valóba'.

E férfias és elhatározott életbölcészlet elúzi a gondot. De Mephistopheles, ki tudja, hogy a végnek nem sokára jönnie kell, egy csapat Lemurt hív segítségül, pokoli kísérteteket, melyek győzelmök előérzetében épen palotájának ablaka alatt ássák Faust sírját. Az öreg úr hallja a kapazörgést, eszébe jut nagy munkája és az ajtófélfán tapogatózva kilép palotájából, hogy parancsokat osszon. Egy terjedelmes mocsáros lapály dögvésses párával fertőzteti meg a szomszédság levegőjét és messze földet lakatlanná tesz. E mocsárt kiszárítani régi vágya volt Faust-

nak; lelkében már látja a jólétet és tenyészetet, mely nem-sokára fel fog virágozni ott, hol most sivár elhagyottság és terméketlenség tanyáz. Sokkal inkább elfoglalva czél-jával, hogysem figyelembe venné testi gyöngeségét, szabad utat enged képzelmenek; a jövő feltárul előtte, az elbájoló képek egymást követik és mind e víziók prófétai sejtelem-ben mutatják neki az áldásos eredményeket, melyeket fáradsága és munkája fog teremni, nem önmagának, ha-nem a még meg sem született nemzedékeknek. Szabad népet lát szabad országban, nem renyhe, jóllakott biztosságban, hanem veszélyektől környezve, melyek az emberek legjobb akarat- és tetterejét fölébresztik s ezeket tevékenyekké és éberekké teszik:

Ha millióknak tért nyitok, habár
Kétes, de tenni tért nyujt a határ,
Hol zöld a föld, s mindnyája, ember s nyája
Legújabb földön jólétét találja,
S a domb szilárd alapján lel lakot,
Melyet merészen munkás nép lakott.
Emitt belül egy éden látható már,
Kívül a töltés széleig habzó ár, —
S a mint betörni vágyik, sánczunk nyalja,
A tört rést zárja véne, fiatalja.
Igen! egész lényem e célra vágyott!
A bölcseségnek záradéka ez legyen:
Az érdemel csak éltet, szabadságot,
Ki azt naponta meghódítani kénytelen.
S így töltse itt, a míg vész körzi őt,
A gyermek, férfi s agg a létidőt.

Ily nyüzsgést vágyik látni még szemem,
Szabad földön, hol szabad nép legyen.

S a pillanathoz így szólhatnék:

»Oly szép vagy, oh maradj tehát!«

Úgy létem nyoma fönmarad még

S el nem enyészik ezredéven át.

Ily égi kéjnek előérzetében,

Oh legdicsőbb percz, most élvezlek épen.

Kimondta a végzetes szót; a szerződés nem ugyan szelleme, de betűje szerint teljesült; Faust holtan a földre roskad, a Lemurok felfogják és halandó részét oltalmába adják az anyaföldnek, melyet Faust mindig annyira szeretett. Betű, szó szerint Mephistopheles megnyerte fogadását, míg valójában elvesztette. A helyett, hogy Faust hatalmas lelkét leigázza, ez igazta le Mephistophelest. A legfőbb boldogság pillanatát nem az ő hozzájárulásával, hanem az ő daczára érte el, nem az érzéki vágy kielégítésével, hanem tiszta, magasztos örömmel az áldások fölött, melyek Faust embertársainak önzetlen tevékenységéből osztályrészül fognak jutni. Eudaemonikusból, az önző boldogság-hajhászból észrevétlen fokozatok útján az lett, a mit Herbert Spencer »altruistának« nevez, tudniillik nagylelkű munkása a közjónak. Ez a faj legnemesebb typusa, a mint Goethe felfogta, kinek szellemi élettörténete fejlődésének egymásra következő stádiumaiban élénk van állítva. A következtetés elkerülhetetlenül az, hogy az ember, Goethe szerint, képes felülről jövő csodás beavatkozás nélkül saját megváltását és üdvösségét létrehozni.

A végjelenet jellegénél fogva egészen symbolikus, s a szerzőt erre valószínűleg valami középkori mysterium

vagy egyházi színjáték olvasása ihlette. Habár önkénytelenül érezzük, hogy nem ezt a véget vártuk volna ily nemes költeménynél, mégis vakmerőségnek tartanók, valami mást javasolni. Valami fantasztikusan operaszerű van ugyan a mennyei pompa sorozatában, és nem lehet tagadni, hogy e rövidsorú, daktylikus-spondeusi karok magasröptű légies rhythmusukkal végre kissé egyhangúak lesznek. De mindennek daczára a jelenet tele van mély gondolatokkal, és a lebegő, könnyűlábú méretek, melyek alig látszanak a földet érinteni, a végtelenség érzésével töltene el, melyet a nehézkesebb, szigorúbban bölcsészti tárgyalás szükségkép kizárt volna. A dallamos versmérték minden fordulatára a boldog lét hosszú, sugárzó kilátásai nyílnak meg előttünk, és még a mythologiai díszlet is mely a jelenetet körülveszi, oly dolgok allegoriáival van tele, melyek még magasztosabb logikát látszanak kívánni, mint a téré és időé.

Mephistopheles, ki természetesen nem volt képes Faust magasztos gyönyörérzetének lényegét megérteni, őszintén azt hiszi, hogy megnyerte fogadását s azért kiküldi pokoli szellemeit, hogy Faust lelkét birtokukba vegyék. A szerződésben meg volt állapítva, hogy, mikor Faust »heverő ágyra dől«, ha az ördög hazug hizelgésekkel elkábította és gazdag élvezetekkel elcsábította, míg önkielégítésében a magasabb törekvés minden erejét elvesztette, — akkor, és csak akkor legyen ellenségéé. Láttuk, mily teljes vereséget szenvedett Mephisto abbeli fáradalmaiban, hogy Faustot ez állapotba helyezze; mily diadalmasan védte meg a kiszemelt áldozat szabad önelhatározásának jogát a török ellen, melyeket Mephisto vesztére felállított. A harcz kimenetele előre látható az angyalok közt, melyek

az égből küldettek, hogy Faust lelkét fölvigyék, és az ördög csatlósai közt. Örök és változhatatlan törvénynél fogva az ember szellemi állapotának halálakor legalább egy időre abszolútabb bizonyossággal meg kell határoznia helyét a szellemi mindenségben, mint a hogy értelmi és erkölcsi tulajdonságai az emberi társadalomban jelölik ki helyét. A másvilágon azonban nem lehet hely a születés, az állás esetlegei s más effélék számára. Ott egyedül a törvény uralkodik korlátlanul. De ez, mint Goethe világosan kimutatja, nem zárja ki a magasabb és nemesebb állapotokra való átalakulás és növekedés lehetőségét. Faust tehát nem azért menekül meg, mert Mephisto egy méltatlan véletlen által egy időre meglankad Faust lelke ellen való agyarkodásában, hanem mert Faust egész élete, minden tévedésével és homályos vágyával, állandóan fölfelé törekszik, a minek természetes tetőpontja a mennyei boldogságban van. Az ördögnek nem lehetett fölötte hatalma, mert szellemileg oly végtelenül távol van az ethikai lét azon területétől, melyet az ördög képvisel. Épen oly kevésbé mehetett a pokoli tájakra, a mily kevésbé sülyedhet a földbe a ritkított gázzal töltött léggolyó.

Faust fölszállását a földről a mennyei boldogságnak mindig magasabbra emelkedő légkörein át jelképileg a három szent remete és az angyalok, vezeklő nők és üdvözült fiúk (éjféltkor született gyermekek) különböző karai ábrázolják, melyekkel útjában találkozik. Az anachoreták elseje, a Pater Exstaticus, ki a szent hegység legalsó táján lakik, nyugtalanul lebeg föl s alá, majd elragadtatva a mennyei tisztaság víziójától, majd fájdalmasan küzdve érzéki természetének még fékezetlen vágyaival. A második, a Pater profundus, hasonlóképp öntudattal bir földi szenved-

délyeinek hatalmáról, melyek fölött még nem vívta ki a győzelmet; de bensőleg át van hatva az isteni, »mindent alkotó és ápoló szeretetnek« érzésétől. A Pater Seraphicus a következő fokot ábrázolja az emberi lét fölfelé emelkedő lajtorjáján; boldog béke uralkodik benne; lelke meg van tisztítva minden földi szennytől. A szellemi létnek még magasabb állapotát látjuk a Doctor Marianus menygyei elragadtatásában. A magasabb légkörökben lebegő angyalok, kik Faust halhatatlan részeit viszik, diadallal hirdetik megváltását:

Megmentve a szellemvilágnak
Nemes tagja a kárhozattól;
Ki mind magasbra törve fárad,
Az olyat megválthatjuk attól.
S ha benne az égi szerelemnek
Volt munkás része szintén,
Az üdvözültek eléje mennek,
Őt szívesen köszöntvén.

A Mater gloriosa alászáll, egy csoport jámbor vezeklő nőtől kísérve. Goethe itt az istenség legtisztább és leggyöngédebb tulajdonait — azt, a mit Beecher az istenanyaságnak nevez — jelképezte benne. A bűnbánó nők között, kik kegyelemért esedeznek hozzá, megjelenik az egyik, kinek »különben Margit a neve«, és szorosabban hozzásímúl, ki előtt egykor legkeserűbb gyötrelmének órájában kiöntötte gondterhelte szívét. A versmérték, valamint a szavak élénken emlékeztetnek amaz előbbi alkalomra és még inkább hangsúlyozzák az ellentétet:

Hajtsd, oh hajtsd reám,
Páratlan édes,
Sugárral ékes,
Arczod üdvömré, szűz Anyám!
Kit ifjan szerettem,
Búját levetetten
Megtér hozzám.

. . . . .
A nemes szellemhad körében
Alig eszmél a jövevény,
S már lásd, az új lét sejtelmében,
S szent sereg rokonaként;
Mint tép el minden földi lánczot,
A régi mezből kikelő!
S az aetheri ruhából látod,
Ifjú erőben lép elő!
Oh engedd, hadd tanítsam őt én —
Nem szokta még az új napot.

Mater gloriosa.

Jer! szállj magasb sphaerákba törvén!
Ha téged sejt, követni fog.

A szeretet itt valódi szellemi erő, mely két szellemi lényt betű szerint egymáshoz von. Swedenborg állítása jut eszünkbe, hogy a más világon hasonlóság és különbség az angyalok szellemi állapotaiban tényleg a térben mint közelség és távolság fejeztetnek ki. Több más hely is, például az, hol az üdvözült gyermekek a Pater Seraphicus szemébe szállnak, és különösen a kar, mely előre sejtve látja Faust

mennyei tevékenységét («Tagjai túlnőnek»): azt mutatja, hogy a költő közelebbről ismerte a svéd látnok műveit. Faust, kinek szellemét a földi kísértésekkel való hosszas, győzelmes harcz megérlelte és megedzette, kinek értelmét gazdag, terjedelmes és mélyreható világtapasztalás gyarapította, tanítani fogja az üdvözült gyermekeket, kik már születésök órájában elragadtattak e földről, mielőtt létök lehetőségei kifejlődtek volna. Ő ápolja és táplálja bennök a férfiség magvát, míg ez eléri a legmagasabb növekedést, melyre képes; ő adja meg nekik azt a bölcseséget, melyet a rossz ellen való fáradságos, viharos küzdelmével és végső győzelmével elért. A jó és szép szolgálatában foglalkozott szellemének gazdag teljessége és sokfélesége, ha jól értem a költőt, azon helyzetbe fogja Faustot juttatni, hogy a szellemi tökéletesbülés magasabb állapotára emelkedjék, mint a minőt azok érhetnek el, kiknek jósága egyedül ártatlan együgyűségben és a rossz nem ismerésében áll.

Ámbár Goethe soha sem mutatott valami félelmet a halál utáni sorsát illetőleg, beszélgetéseiből és levelezéseiből mégis könnyen lehetne néhány nyilatkozatot összegyűjteni annak bebizonyítására, hogy e tárgy igen gyakran foglalkoztatta gondolatait. Így Müller kancellár előtt egy ízben kijelenté: megvallja, hogy nem tudná, mit tenne a mennyei üdvösséggel, ha az nem adna neki megoldani való új feladatokat, legyőzni való új nehézségeket.¹⁾

Falck beszéli, hogy Wieland temetése napján szokatlan megindulást és magábaszállást vett észre Goethén, és e kérdésre: »Mit gondol, mit művelhet most Wieland lelke?« Goethétől ez ünnepélyes feleletet kapta: »Semmi

¹⁾ Id. h. 89. l.

kisszerűt, semmi méltatlant, semmit, mi életének erkölcsi nagyságával össze nem férne . . . Ily lélekerők elenyészéséről a természetben soha és semmi körülmények közt sem lehet szó. Ily pazarul soha sem bánik tőkével a természet. Wieland lelke természettől fogva kincs. Ehhez járúl, hogy egész élete nem kevesbítette, hanem gyarapította e szép tőkét.«

Zelterhez írt másik levelében e jelentős hely fordul elő: »Működünk tovább, míg egymás előtt vagy után a világszellemtől elhívatta az aetherbe visszatérünk! Bár ne tagadná meg akkor tőlünk az örökkön Élő az új tevékenységeket, hasonlóakat azokhoz, melyekben itt már kipróbáltattunk. Ha még atyailag hozzáteszi a helyesnek és jónak, mit már itt akartunk és nyújtottunk, emlékezetét és utóérzését, akkor bizonyára annál gyorsabban bele fogunk nyúlni a világforgás küllőibe.«

Azt hiszem, mindenki, a ki idáig követett, készséggel elismeri, hogy a Faust-költemény magasabb symbolikus jelentésében nagyon töredékes és tökéletlen termék volna a második rész nélkül. Az első minden tragédia alaphangját és alapelvét foglalja magában: a véges és végtelen közötti összeütközést, a véges valóság elégtelenségét arra, hogy a titáni végtelen szellem lángoló törekvéseit megvalósítsa. Hamis hanggal végződik, semmi kiengeztelést sem nyújt. A második rész tökéletesíti, kibővíti a problémát, kimerítőbben terjeszkedik ki fölötte és jelzi az egyetlen megoldást, melyre képes — a faj vezeklését az igaztalanságért, mely az egyénnel történt. E megoldás nekem épen nem látszik meg nem felelőnek, mert szoros összhangban áll a modern tudomány és bölcsészet szellemével. Elöttem ez látszik a fejlődés-elmélet legjobb taná-

nak, valamint bizonyára legjobb tana a sociológiának is, mely szerint az egyén a faj javáért létezik. A természet mindig kész az előbbinek érdekeit az utóbbi érdekeinek feláldozni. Az egyszer elkövetett igaztalanságot soha sem lehet ismét jóvá tenni; de Faust a jobb és férfiasabb részt választotta, midőn elkövetett igaztalanságát nem halálával, hanem életével engesztelte ki.

II.

FAUST-TANULMÁNYOK.

IRTA

HEINRICH GUSZTÁV.

FAUST ÉS ROKONAI.

Néhány hónap előtt — 1887-dik évi szeptember havában — volt háromszáz esztendeje, hogy Goethe szülővárosában az a kis népkönyv ¹⁾ megjelent, mely Faust történetét, a világirodalomnak ez egyik legérdekesebb termékét, a költészetnek e kimeríthetetlen anyagát tartalmazza. Soha nagyszerű tartalom nem jelent meg silányabb alakban. A könyv szerzője ismeretlen; a kiadó csak annyit mond a munka keletkezéséről, hogy a híres bűvész életéről és kalandjairól igen sokat mesélnek, de hogy e történeteket és meséket eddig még nem jegyezte föl senki, bár a közönség nagyon keresi, és hogy ő maga, Spiess János, ²⁾ Faustnak azt az életrajzát, melyet most közzétesz, Speierből kapta.

---

¹⁾ Legjobb kiadásait (Zarncke Fr. kitűnő könyvészeti bevezetésével) Braune Vilmos (Halle, 1878.) és photolithographiai másolatban Scherer Vilmos (Berlin, 1882.) eszközölték.

²⁾ L. ezen érdekes emberről Zarncke Frigyes cikkét: *Johann Spiess, der Herausgeber des Faust-Buches und sein Verlag*, az augsburgi *Allgemeine Zeitung* 1883. szeptember 4-én kelt mellékletében. Zarncke kimutatja, hogy Spiess kiadványai majd kivétel nélkül az orthodox-lutheránus irány termékei. Ugyanilyen irányú az első Faust-könyv is.

A könyvnek szerzőjét tehát nem ismerjük, de azon nem kételkedhetni, hogy theologus, hogy protestáns (lutheránus) pap volt. A bibliát folyton idézi, már a címlapon is, Faust sorsát borzalommal kíséri és meséli, sőt a könyv latin kiadását is igéri, a mely azonban elmaradt. De tanult ember nem írhat ily rossz könyvet. Nincs benne sem külső, sem belső összefüggés; a munkának jó fele nem egyéb, mint anekdotáknak, még pedig részben régi, részben gyarló anekdotáknak gyűjteménye. Valószínű, a mit a XVI. századnak egyéb gyakorlata is igazol, hogy a kiadó t. i. a nyomtató maga is beledolgozott a kéziratba. Hogy a munka terjedelmesebbé, tartalmasabbá, érdekesebbé legyen, bele szőtt mindenféle historiákat, melyeket a hagyományból ismert, vagy a századnak tarka bűvész-irodalmából merített. Így keletkezett ez az irodalmi férczmunka, a ponyva-irodalomnak e klasszikusa, melyet mi, modernebb és tisztultabb ízlésünkkel, csak bosszankodva olvashatunk. A kortársak azonban el voltak ragadtatva; hiszen Németország sohasem állott ízlés dolgában olyan mélyen, mint a XVI. században. Az emberek csak a *tartalmat* nézték; ettől követelték, hogy a kor nagy eszméit visszatükröztesse, hogy benne az üdvözülés nagy problémája, felfogásuk szerint, helyes megoldást nyerjen. Az *alakkal* mitsem törődtek. Hutten költeményei lángba borították hazáját, pedig nyelve és stilusa egyaránt gyarló. És mily stilbeli ízlést teremthettek az ellenséges felekezeteknek támadó és védő iratai, könnyen eleve is tudhatjuk, midőn csodálkozással és meglepetéssel látjuk, hogy a kornak e legfontosabb irodalmi ága még Luther hatalmas tolla alatt is mennyire telve durvasággal és póriassággal!

A kor ízlésének e színvonalán áll a Faustról szóló

népkönyvnek első alakja, melyben a monda mély értelmé inkább elfödve és eltakarva, mint kifejtve és megtestesítve van. De a kor azért megértette a történet eszmei magvát is.

I. A Faust-könyv.

A Népkönyv három részből áll; az egész munkának kompozíciója felette ügyetlen, az egyes fejezetek tele vannak ismétlésekkel, az események fonala minduntalan megszakad. Az előadás hangja és stílusa is igen különböző: megragadó, hatalmas felfogású részletek mellett egészen sületlen, bárgyú fejezetek állnak.

Az első rész szerint Faust János, egy parasztnak fia Rod faluból, Weimar mellett, tehetséges gyermek, ki jól tanul s gyorsan lesz a theologia doktorává. De aztán megúnya a szent tudományt, mely őt ki nem elégíti; mindent tudni, mindent birni, mindent élvezni akar. Azért félredobja a bibliát, Krakkóba megy, melynek egyeteme, mint a bűvészet főiskolája, igen rossz hírben volt, orvosi és nigromantikus tanulmányokra adja magát, végre megidézi az ördögöt és huszonnégy évre szerződést köt vele: Mephistopheles e földön szolgálja Faustot, minden kívánságát teljesítve; a kiszabott határidőn túl Faust lelke az ördögé. A Gonosz most pénzt és mindenféle élvezetet juttat Faustnak, hogy komoly kutatásaitól elvonja; de azt hevesen ellenzi és meg is gátolja, hogy szövetségese megnősüljön. Az első rész további fejezeteiben Mephistopheles felel Faustnak a világra és pokolra, az angyalokra és szellemekre stb.-re vonatkozó kérdéseire. Feleletei a középkori babona és az újkor derengő természettudományi ismeré-

teinek tarka, de épen nem szellemes, még a kor tudományos színvonalán sem álló keveréke. Columbusról és Copernicusról nem tud a Faust-könyv.

A második részben e tudományos felvilágosítások folytatását kapjuk, mire Faust az ördöggel fölemelkedik a csillagok közé és beletekint a paradicsomba, melyet örökre elveszített. Aztán beutazza a világot. Kalandjai silány tudomány és gyöngé képzelet alkotásai. Legtovább tartózkodik Rómában és Konstantinápolyban; természetesen: a XVI. századot a pápa és a török foglalkoztatta leginkább, ezeket gyűlölte legjobban, és Faust mind a kettőt kigúnyolja és nevetségessé teszi. Kezdetleges természet-tudományi, főkép csillagászati felvilágosítások fejezik be ezt a második részt is.

A harmadik részben Faust, mint bűvész szerepel: felidézi Nagy Sándort és a trójai hőseket, tél közepén a legszebb szőlőt varázsolja az asztalra, a levegőn keresztül viszi az embereket köpenyén stb. Számos gyerekes és lapos tréfát is visz véghez, melyek miatt nem volt érdemes az ördöggel szövetkeznie. Lelkiismerete ismételve felébred és zaklatja; elhatározza, hogy kibékül az Istennel: hátha még megbocsátaná bűneit. De a Gonosz ismét elcsábítja: Menelaus nejét, a trójai aggastyánoktól is bámult csodaszép Helenát juttatja birtokába. Faust nem tud a szépségnek ellenállani, lemond Istenről és boldog napokat él Helenával. Fiok Justus Faustus, ki atyja halála után anyjával együtt eltűnik. Végre letelt ideje. Faust végrendeletet csinál, elbucszúzik tanítványaitól és barátjaitól, borzalommal tekint vissza istentelen életére és iszonyú halállal ér véget.

A tartalom és kompozíció e futólagos áttekintése is

mutatja, hogy a Népkönyv gyarló munka. Látszik, hogy a szerző vagy kiadó minél több furcsa történetkével, anekdotával, bűvészhistóriával akart kedveskedni kortársainak. Ezen történetkéek többnyire nem igen érdekesek, nagy részök, mint már említettem, nem is új, sőt több nagyon is régi. E kalandok forrásai már rég ki vannak mutatva; de azok nem is érdekelnek most bennünket. Ha a Faust-monda forrásairól beszélünk — és ezen tanulmány voltaképen, habár egy kissé elütő szempontból, ezt a kérdést tárgyalja, — a könyv hősét, Faustnak alakját és jellemét, gondolkodása módját, törekvése céljait, az ördöggel kötött szerződés indító okait értjük. Van-e mind ennek mintája a régebbi irodalomban? Mely elemekből alakultak a mondának eme jellemző fővonásai?

Két eleme a mondának kétségtelen: a történeti Faust reális alakja és a XVI. századi Németország szelleme. Ez utóbbi még a silány Népkönyvön is felismerhető. A renaissance és a reformatio, a természettudományok föléledése, a modern kutató és bíráló szellem első szárnyalása nyomokat hagytak a Spiess-féle elbeszélésben is. A XVI. században nagy szerepet játszik az ördög: a tudósok az ő szövetségesei, Luther a legnagyobb ellensége; amazok neki köszönik bámulatos ismereteiket és a természet fölött kivívott hatalmukat, emez a Gonosz legyőzésével találja meg az üdvözülés helyes útját. A kor hiszékenysége és babonája éppen akkor volt, egészen természetszerűen, a legnagyobb, midőn az ó-világnak új életre ébredése és a szabadabb és mélyebbre ható kutatás megsemmisítették az emberi hit és tudás eddigi alapjait, és egészen más, teljesen új alapot készültek teremteni az emberiség érzésének, hitének és tudományának. De Faust alakján a humanizmus hatása is

észlelhető: a bűvész ismeri a hellén világot, lelkesedik az ókor fényes alakjai iránt, feleségévé varázsolja a klasszikus kor legideálisabb nőalakját, könyv nélkül tudja Platót és Aristotelest, és képesnek mondja magát Plautus és Terentius elveszett műveinek helyrehozására. És végre a reformatio. A hit és üdvözülés kérdései, a XVI. századnak e valóban égető kérdései, sokat foglalkoztatják; de Faust nem bír szenvedélyeivel, és nem képes az emberi gyarlóság kinövéseit legyőzni; többet akar birni és tudni, mint embernek birnia és tudnia adatott; nem hisz az Isten véghetetlen kegyelmében, hanem vakmerőségében isteni hatalomra akar szert tenni. Nem Scherer fedezte föl, csak ő fejezte ki legélesebben, ¹⁾ hogy Faust a Luther ellenképe: Luther hisz, Faust kételkedik; Luther tiszteli a szent írást, Faust »a pad alá dobja«; Luther nem bízik az emberi észben, Faust merészen kutat és azt hiszi, hogy emberi eszével mindent kikutathat; Luthernek a bibornoki méltóságot és minden kívánsága teljesedését igéri az ördög, ha elhallgat, de nem ér czélt; Faust épen földi méltóságok és javak érdekében szövetkezik vele és lesz rabszolgájává; Luther legyőzi az ördögöt, Faust áldozatává lesz. A bibliára és Krisztusra támaszkodó kutató szembe-szállhat a világgal és az egyházzal, mégis üdvözül; a merész tudós, a ki egyedül szellemének erejében bízik és sem isteni, sem emberi tekintélyre nem támaszkodik az igazság szenvedélyes keresésében, elkárhozik. Ez a XVI. századi orthodox protestantismus felfogása, mely természetesen a

---

¹⁾ *Geschichte der deutschen Literatur*. Berlin, 1881. 302. l. és bővebben: Erich Schmidt, *Faust und das XVI. Jahrhundert* (*Charakteristiken*. Berlin, 1886. 1—37. l.).

XVIII. század közepén, midőn egy rokon szellemű forradalom közepett az ifjú nemzedék újra felkarolja és ismételve feldolgozza a régi Faust-mondát, tetemesen átalakúl. Ez ifjú nemzedék megragadja a Népkönyvnek egy másik lényeges motivumát is, mely a Faust és Helena viszonyában rejlik. A renaissance kutató titanismusa frigyre lép az antik világ alaki szépségével; e frigy gyümölcse egy fiú, a ki mindentudó. De ez a motivum sem nyer megfelelő alakot a Népkönyvben, melynek szerzője sehol sem hatol a nyers anyagon keresztül a szellemi tartalom mélyébe.

Az új szellem, — a reformatio, a renaissance, a humanismus, a természeti tudományok megindulása, a korszak titanismusa és akadályt vagy határt nem ismerő tudásvágya, — a XVI. század szellemének e hatalmas irányai mind felismerhetők a Faust-könyvben, melynek egyik legfontosabb elemét teszik, ha a feldolgozó nem volt is képes, az emberiségnek ez egyik legnagyobb századát méltóan tüntetni föl, — mint az, legalább részben, már a Faust-monda első önálló feldolgozójának, az angol Marlowe Kristófnak, talán csak egy évvel a Népkönyv megjelenése után készült titanikus irányú tragédiájában, sikerült.

Épen oly kétségbevonhatatlan eleme a Népkönyvnek a szorosb értelemben vett történeti vagy jobban biographiai anyag, melyre a Népkönyv kiadója maga is hivatkozik előszavában. Faust bizonyosan élt a XVI. század első felében, sőt — a kor hite szerint — maga írta meg élete történetét, és Spiess könnyen elhitethette közönségével, hogy a Népkönyv — már a címlap szerint is: *mehrentheils aus seinen eigenen Schriften* — nagyrészt

Faustnak magának hátrahagyott irataiból szerkesztetett össze. ¹⁾

E történeti Fausttal meg kell ismerkednünk, hogy a hagyomány való és költői elemeit megkülönböztethessük.

Faust bizonyosan történeti egyéniség, ki a XVI. század első felében kalandos, tarka életet élt. Ezt nem a Népkönyvből tudjuk, mert e mű ilyen célra igen megbízhatatlan forrás volna, de tudjuk Faust kortársainak följegyzéseiből, még pedig oly följegyzésekből, melyek a Faust-könyvet *előző* korból származnak. Csakis ezek tekinthetők tudományos értékűeknek; a többi, t. i. a Faust-könyv megjelenése (1587) után följegyzett adatok, mind többé-kevésbé már a gyorsan páratlan népszerűsége jutott Népkönyvnek közvetetlen vagy közvetett befolyásán alapulnak és azért történeti hitelre nem tarthatnak igényt. ²⁾

---

¹⁾ A Népkönyvnek 6., 24., 25. és 64. fejezeteiben szintén Faustnak sajátkezűen írt nyilatkozataival találkozunk!

²⁾ A történeti adatokat, melyek Faust egyéniségére és életére vonatkoznak, már a XVII. században kezdték gyűjteni és fejtegetni. Ezen századból származnak azok a vélemények is, melyeket az újabb kutatások teljesen megczáfoltak, hogy t. i. Faust csak a népköltészet terméke, tehát semmiféle reális alappal nem bír, és hogy a Népkönyv hőse azonos Fust Jánossal, a mainzi nyomdászszal. Az első nézet főképviseelője: Naudé, *Apologie pour les grands hommes soupçonnés de Magie*, Amsterdam, 1712.; a másodiké: Dürr Konr. János, *Epistola ad Georgium Sigismundum Führerum*, Altorf, 1676. — Faust történeti egyéniségét kétségtelenné tette Neumann János György wittenbergi theologus, *Disquisitio historica de Fausto praestigiatore* (1683) cz. alapos dolgozatában, mely azonnal megjelenése évében három kiadást ért és német fordításban is megjelent Miethen Krist. Jánostól, 1702. Újabban a történeti Faustra vonatkozó forrásokat és adatokat legjobban állították össze: Emil Sommer, az *Ersch- és Gruber-féle Encyclopaediában* (s. v. Faust), 1845, — W. Creizenach, az

Faust kortársainak nyilatkozatai a Faust-könyv és a Faust-monda helyes felfogására és megítélésére igen fontosak.

Először történik említés Fausról Trithemius Jánosnak (1462—1516), a híres sponheimi apátnak, 1507. aug. 20-án kelt s Virdung János hasfurthi matematikushoz és csillagászhoz intézett levelében. Trithemius, kit a kortársak szintén bűvésznek tartottak, egy bizonyos Georgius Sabellicusra figyelmezteti barátját, egy csalóra és kalandorra, ki Virdungot fölkeresni készül. Trithemiusnál e címmel vezette be magát: *Magister Georgius Sabellicus, Faustus junior, fons necromanticorum, astrologus, magus secundus, chiromanticus, agromanticus, pyromanticus, in hydra arte secundus*.¹⁾ E nagyhangzású, sokat ígérő cím

*Allgemeine deutsche Biographie*ben (s. v. Faust), 1879. — és Max Schwengberg. *Das Spiess'sche Faust-Buch und seine Quelle*, Berlin. 1885.

¹⁾ A *Sabellicus* nevet, úgy látszik, a humanistikusan tanulmányoknak köszöni Faust. *Sabellicus* valószínűen a m. *sabinus*; a régi sabinusok pedig a varázslás és bűvész-mesterség hírében állottak. *Sabellica anus*, jósnő (Horat. Sat. I, 9, 29); *sabellica carmina*, jóslatok, varázsigék (Horat. Epod. XVII, 28). Sabellicus tehát a XVI. században, főképp a humanisták köreiből, könnyen nyerhette a »varázsló, bűvész« értelmet. De Sabellicus egyszersmind egy ókori orvos neve, és Faust csodatevő orvos is volt.

Faust talán igazi családneve volt a XVI. századi kalandornak. E névhez hasonlított a mainzi Fust neve, kit, mint a könyvnyomtatás egyik föltalálóját, korán az ördög szövetségesévé tett a hagyomány. (Midőn e két alak a mondában mind jobban összeolvadt, lehetett az eredeti Faust Györgyből Faust János, mert Fust keresztnéve János volt). Ha a monda hőse csak felvette a Faust nevet, a mi nem épen lehetetlen, erre egyrészt a név latin értelme (*faustus*, boldog), részben az a körülmény is vezethette, hogy Simon Magusnak volt Fau-

kétségtelenné teszi, hogy embertársainak butaságára vagy legalább vastag hiszékenységre számító merész kalandorral van dolgunk.

Trithemius további tudósítása szerint Faustus 1506-ban Gelnhausenben és Würzburgban tartózkodott; mind a két helyen titkos bölcseségéről beszélt, sőt Würzburgban azt állította, hogy Krisztus csodatetteit minden nehézség nélkül ismételni tudja. A következő évben Kreuznachba került, hol a mystikus hajlamú és romantikus irányú Sickingen Ferenczet annyira megnyerte, hogy ez neki tanári állást szerzett. De Faustus erkölcstelen és feslett élete miatt e hivatalát nem sokára elhagyni és a városból menekülni kényszerült.

A második tanú Conradus Mutianus Rufus († 1526) gothai kanonok, Reuchlin János tudós barátja, ki 1513. okt. 3-án azt írja, hogy néhány nap előtt egy Georgius Faustus nevű chiromanticus, szerinte szédelgő és bolond, jött Erfurtba, hol a tudatlan nép roppantúl bámúlja. Mutianus maga is hallotta, mint dicsekedett ez a Faustus a korcsmában csodás tudásával és természetfölötti erejével; de a tudós humanista nem avatkozott a dologba, mert nem szokott mások bolondságával törődni. Mutianus szerint ez a Faustus Erfurtban *Helmitheus Hedebergensis* mellék-

---

stus nevű tanítványa. Valószínűen ezen Simonra és tanítványára való tekintettel nevezi a monda hőse magát *magus secundus*nak és *Faustus juniornak*. Ez a két alak a XVI. században, főkép tudós körökben, melyek annyit foglalkoztak a keresztyénség őstörténelmével és a melyeknek mondánk hőse első sorban imponálni akart, oly ismeretes volt, hogy ifjabb druszájok méltán várhatta tekintélyének és nimbuszának növelését e nagyhirű nevektől.

névvel lépett föl, mit Düntzer *Hemitheus Hedelbergensis*re (azaz: heidelbergi félisten) javított.¹⁾

A harmadik tanú Begardi Fülöp wormsi orvos, ki *Index sanitatis, Zeyger der Gesundheit* című művében (Worms, 1539.) épen úgy nyilatkozik Fausról, mint Trithemius és Mutianus, azután hozzáteszi, hogy a szédelgő *philosophus philosophorum*nak nevezte magát és sok ember zsebéből kicsalta a pénzt.

A negyedik tanú, Gast János baseli protestáns lelkész, már Faust haláláról is tud. *Sermones convivales* cz. könyve, melyben a híres kalandor tetteiről és borzasztó végéről szól, 1548-ban jelent meg. Ez évben tehát Faust már nem volt az élők sorában. Gast maga személyesen is ismerte Faustot; egyszer, valószínűen 1525-ben, együtt ebédelt vele Baselben, és ekkor Faust oly madarakat adott át a szakácsnak, milyeneket soha senki ezen a vidéken nem látott. Egy kutyája is volt, melyről az emberek azt mesélték, hogy Faust inasa, ki ura parancsa szerint majd ember, majd állat alakjában szerepel. Haláláról a baseli theologus rémes dolgokat mesél, de természetesen csak hallomásból: az ördög megfojtotta Faustot, ki a ravatalon, akár hogyan fektették is, mindig a föld felé fordította arcát.

Ezek tehát az oly kortársak nyilatkozatai, kik Faustot személyesen ismerték vagy legalább látták. A többi tanúk, egészen a Népkönyv megjelenéseig, már csak másodvagy harmadkézből birják adataikat. Ezekben már jóval mondaszerűbb a híres bűvész alakja.

---

¹⁾ Grimm Hermann a *Hedebergensis* melléknévben czélzást talál Trithemiusra, kinek családi neve *Heidenberg* volt. — Különben Schwengberg (46. l.) szerint Mutianus kéziratában tényleg *Hedelbergensis* áll.

Az elsőek ezek közül Gesner Konrád híres zürichi természettudós, ki 1561. augusztus 16-án Krato János orvoshoz intézett levelében Faustról, mint nem rég (*non ita pridem*) elhalt varázsló „scholasticus vagans”-ról tesz említést, — és Manlius (Mennel) János, ki Faustra vonatkozó adatait (*Locorum communium collectanea*, Basel, 1562. p. 38), úgy látszik, legnagyobb részt Melanchthontól kapta. Ezek szerint Faust János¹⁾ — nem többé György, mint a kortársaknál — Knittlingenben született, Melanchthon szülőhelyének, Brettennek tőszomszédságában. Krakóban tanulta a magikus tudományt,²⁾ mire kicsapongó, istentelen életet élt. Nürnbergben és Wittenbergában, hol János választófejedelem idejében (1525—32) tartózkodott, a hatóság el akarta fogatni, de Faust megszökött. A mérész szédelgő többi közt avval dicsekedett, hogy a császári seregek az ő bűvészmesterségének köszönik olaszországi győzelmeiket.³⁾ Velenczében a levegőn át akart repülni, de az ördög lecsapta őt a földre. Az ördög mindig kutya alakjában kísérte őt. Haláláról, mely egy württembergi

---

¹⁾ A János nevet, mint már említettem, valószínűen akkor nyerte Faust, midőn a monda őt mindinkább kapcsolatba hozta, majd összekeverte, végre azonosította Faust Jánossal, kit kortársai sokszor Faust Jánosnak is neveznek. Grimm H. e kettős keresztnév alapján két különböző Faustot tételez fel, egy olasz és egy német kalandort, — de kielégítő ok nélkül.

²⁾ Manlius: *Hic cum esset Scholasticus Cracoviensis, ibi magiam didicerat, sicut ibi olim fuit ejus magnus usus et ibidem fuerunt publicae ejusdem artis professiones.*

³⁾ *Idem Faustus, turpissima bestia et cloaca multorum diabolorum, vane gloriabatur de se, omnes victorias, quas habuerunt caesarini exercitus in Italia* (t. i. 1527-ben), *esse partas per ipsum sua magia. Idque fuit mendacium vanissimum.*

faluban történt volna, Manlius hasonlókat mesél, mint Gast János, — míg a Zimmern grófoknak 1566-ban befejezett krónikája szerint Faust „az imént“ (t. i. a XVI. század negyvenes éveiben) Staufenben, a Breisgauban, lett a Gonosznak áldozatává.

Hogy Faust Wittenbergben Melanchthonnal sokat érintkezett, azon kételkedni nem lehet, ha nem fektetünk is nagy súlyt Lercheimer Augusztinnak, ki 1547-ben Melanchthon tanítványa volt, elbeszélésére (*Christlich Bedenken und Erinnerung von Zauberey* stb., Frankfurt, 1585), melyben már nagyon sok a mondaszerű, de mely mégis figyelembe veendő, mert a Népkönyv előző időből való. Faust krakkói tanulmányai ki nem deríthetők, mert a krakkói egyetem legrégebb névlajstromában ¹⁾ ily nevű deák nem fordul elő. Hát ha a bolyongó kalandor akkor más névvel szerepelt?

Szintén Faust halála után, de még a Népkönyv megjelenése előtt, sok érdekeset jegyzett fel a híres bűvésről Wier (Weiher, Piscinarius) János ismeretes orvos († 1588). Szerinte ²⁾ Faust a század harminczas éveiben virágzott, sok hiszékeny embert megcsalt és egy büntett miatt fogva is volt, de csodálatos ügyességgel megszökött.

A mit mások Faustról, részben a bűvész kortársainak elbeszéléseiből, részben a hagyományból mesélnek, — az már mind a Népkönyv megjelenése utáni időből való.³⁾

¹⁾ Kiadta Heinr. Zeissberg, Innsbruck, 1872. — Egy Faust János tanult Heidelbergában 1509-ben és egy másik Wittenbergában 1518-ban.

²⁾ *De præstigiis daemonum et incantationibus ac veneficiis libri sex.* Basel, 1568. (Az 1566-iki kiadás még nem tud Faustról).

³⁾ A Népkönyv előtt említi Faustot még Lavater Lajos zürichi

és azért történeti adatnak nem tekinthető többé. E későbbi feljegyzések ¹⁾ leginkább annyiban igen érdekesek és tanulságosak, mert a monda gyors elterjedését és folytonos gazdagodását bizonyítják. ²⁾

Ha már most a fent összeállított történeti feljegyzéseket összegezzük, a következőkben állapodhatunk meg. Faust György (kit a hagyomány utóbb Jánosnak nevezett, eshetőleg már maga is nevezte magát Jánosnak) szegény földművelők nagyratörő fia, tudományos képzettségű, de felületes és kapkodó ember volt. Csak bolygó tanuló (*fahrender Scholast*, mint Goethe helyesen nevezi) lett belőle, a ki kóbor életet élt, az emberek babonás hiszékenységét

---

lelkész 1570-ben, *De spectris, lemuribus et magnis atque insolitis fragoribus*, p. 208, — de épen csak említi mint híres bűvészt, a ki nem régen meghalt.

¹⁾ Ide tartoznak a Faustnak tulajdonított varázsz- és bűvész-könyvek is, melyek közül a következő kettő lett leghíresebb: *Doctor Fausts grosser und gewaltiger Höllenzwang*, mely állítólag már 1509-ben megjelent, és *Doktor Johann Faustens Mirakul-Kunst und Wunderbuch*, melyet még régiebbnek híreszteltek. E könyvek természetesen késő, mindenesetre a Népkönyv utáni időből származó koholmányok, melyekre régi évszámokat tettek, hogy eredetiebbeknek és hitelesebbeknek tüntessék föl. — Hogy az emberiség régebben e tekintetben milyen naiv volt, még kézzelfoghatóbban látni abból, hogy egészen komolyan beszéltek, már az egyházi szent atyák korában és azóta is a középkor végéig, varázskönyvekről, melyeket Abel, Henoch, Noah, Cham stb. írtak!

²⁾ A Faust-monda gyors elterjedése és nagy népszerűsége mellett bizonyít az is, hogy már hat évvel a Népkönyv megjelenése után a hősnek famulusa is egy külön mondakör központja. E munka címe: *Ander Theil D. J. Fausts, darin beschrieben ist Christ. Wagners, Fausts gewesenen Discipels, auffgerichteter Pact mit dem Teuffel* stb. durch Fridericum Schotum Tolet, 1594.

ügyesen kiaknázza, sok botrányt követett el, többször került kellemetlen érintkezésbe a rendőrséggel, tudatosan és szándékosan titkos ügyességek és tudományok birtokosának hirdette magát, és ismeretlen módon, de úgy látszik nem természetes halállal, talán mint kezdetleges természettudományi kísérleteinek áldozata, múlt ki. A kortársak, kik róla említést tesznek, szédelgőnek vagy boldognak mondják, de mégis úgy beszélnek róla, hogy a sokat hányatott doctornak bizonyos jelentőségét ők sem tagadják. Egy közönséges csalóval és ignoranssal nem foglalkoztak volna annyit, és a tudósok Speierben, Erfurtban és Wittenbergában nem bocsátkoztak volna vele tudományos vitatkozásokba. Csak az ókori irodalomban kitűnően jártas férfiú merhette azt az állítást, melylyel Faust Erfurtban oly nagy feltűnést okozott, hogy Plato és Aristoteles összes munkáit könyv nélkül képes elmondani.

A legfeltűnőbb az, hogy a történeti Faustról nem állítja senki, hogy az ördöggel szövetkezett, sőt még azt sem világosan, hogy varázsló, bűvész volt, ki a daemonok fölött hatalommal birt. Pedig ezen váddal a reformatio korszaka igen bőkezű volt. A mint valaki a természettudományokkal, melyek akkor még mint rengeteg rejtélyek összege feküdtek az emberek gyakorlatlan szeme előtt, foglalkozott, rögtön azt állították róla, hogy daemonokkal van dolga. Ilyenekben és a személyes ördögben a kor legjobbjai is hittek, protestánsok és katolikusok egyaránt. Nincs is azért a Népkönyvnek, bár kétségtelenül protestáns pap műve, határozott felekezeti jellege.¹⁾ A refor-

---

¹⁾ Természetesen nem tekintve a pápa kigúnyolását tartalmazó
GÖTHE FAUSTJA.

matio Faust történetére is veti árnyékát, a század szelleme ezen Népkönyvben is érezteti erejét; de tartalmában nincsen semmi, a mi az egyházak dogmatikai vitáira vonatkoznék. Nemcsak az ördög maga felekezetenkívüli, Faust is mind a két felekezetben lehetséges volt és mind a kettőben ugyanegy sorsra jutott volna.

A ki a Faust-könyvet csak futólag is olvassa és nem egészen járatlan az ó- és középkori varázs- és bűvészirodalomban, lépésről lépésre jó ismerősökre fog találni: Faust és Mephostophiles híres tetteinek egy tetemes része épen nem dicsekedhetik az újság értékével vagy varázssával. Kimutatták, hogy a Faust-könyv csodás dolgaiból az egyiket már századok előtt Agathodaemonról, a másikat Simon Magusról, a harmadikat Albertus Magnusról stb. mesélték. A történetek egy nagy része még ma is a nép ajkán élő regékből van véve, melyek régi mythikus elemekre vezethetők vissza.¹⁾ És ezen épen nem csodálkozhatni, ha figyelembe vesszük, hogy az ördögről és egyéb gonosz szellemekről szóló hagyományok alatt egyáltalában többnyire régi mythikus elemek lappangnak. Egyes történetek abban az alakban, melyben a Faust-könyvben találhatók, ki nem mutathatók ugyan régibb forrásokban, de ismerjük az elemeket, melyekből jól-rosszul összetákoltak. De még a szereplő hősnek neve, illetőleg nevei sem

---

néhány silány kalandot, melyek nem tartoznak a monda lényeges elemei közé. Különben ezekből sem volna szabad protestáns szerzőre következtetnünk, mert a XVI. században katolikus írók és a reformatio heves ellenesei is csak oly ellenszenvvel és gyűlölettel beszéltek a pápákról, mint a hitújítás hívei.

¹⁾ Ezt Grimm Jakab német mythológiája (1835) óta számos idevágó hagyományról kimutatták.

újak, mint már érintettem: Faustusról tud a régi irodalom is, Sabellicus valószínűen a sabinus bűvészekre vonatkozik, mágusz pedig, azaz az ördöggel vagy a pokol daemonjaival szövetséges bűvész, az ókorban keleten és nyugaton számtalan volt.

Igy tehát a Népkönyv neveiben és adataiban, de a monda egyéb számos elemében is felismerhető és kimutatható a régibb hagyományok befolyása. Ezen nincs mit csodálkozni. A mint több rokon vagy hasonló alak közül valamelyik typussá izmosodik, a többiek lassankint beléje olvadnak. Így örökölték Schilda hírneves polgárai az ó- és újkor korlátolt nyárspolgárságának összes bolondságait; így ruházták idővel Eulenspiegelre mind azokat a csínyeket, melyekben a természetes józan ész erősebbnek és életrevalóbbnak bizonyul az egyoldalú tudománynál vagy élehetetlen műveltségénél; így jutottak Münchhausennek a világ összes nagy hazugainak merész képzeletű élményei, Luciántól kezdve egészen a múlt századig. Épen úgy történt Fausttal: a mint alakja a XVI. században kiemelkedett a hasonló vagy rokon alakok nagy számából, reá ruházták régibb varázslók vagy bűvészek tetteit, a mit főkép a monda későbbi feldolgozásaiban világosan és lépésről lépésre felismerhetni, mert minél fiatalabb valamely Faust-könyv, annál többet tud a hősről, azaz: annál több régi történetet visz át, ha rendesen nem is az eredeti forrásokból és azért sokszor tetemesen módosított alakban is, a XVI. századi kalandorra.

De e kis kalandok, mint már említettem, nem teszik a *Faust-mondát*.¹⁾ Kérdés: a monda *lényegére* volt-e vala-

---

¹⁾ Nem teszik a Faust-mondát a Népkönyvben összetákolt

mely régibb hagyomány és vajjon mennyiben befolyással? Faustnak alakja és sorsa nem csak újabb, módosított, a kor uralkodó eszméi szerint átalakított feldolgozása-e valamely régibb, vagy eshetőleg több régibb mondának vagy történeti hagyománynak?

Más szavakkal: nincsen-e talán az ó-kornak és a középkornak is meg a maga Faustja, ki aztán, kedvező körülmények közt, a század hatalmas szellemi életétől emelve és egyénítve, egy rokon jellemű és irányú élő alaknak közvetlen hatása alatt, a reformatio és humanismus korában új életre feltámadt?

Előre bocsáthatom e tanulmány eredményét: Faustot nem találunk az előző századokban, — de igen is alakokat, melyek egyéniségök egyik vagy másik feltünőbb vonásában, sorsuk némely jellemző momentumával, törekvésök kiinduló pontjában, eszközeikben vagy céljaikban elevenen emlékeztetnek a XVI. századi Faust-monda hőisére. Ez alakokkal behatóbban kell foglalkoznunk, hogy Fausttal való rokonságukat felismerhessük, hogy azon vonásaikat is kellőleg kiemelhessük, melyekben Fausttól különböznek. Csakis ilyen összehasonlítás után lehet pontosan meghatározni, hogy a XVI. századi németek mit és mennyiben teremtetek újat, midőn ezen egyik leghíresebb és legérdekesebb alakjokat megalkották.

---

theologiai, természettudományi, földrajzi stb. adatok és ismeretek sem, melyeknek forrásait legújabbán nagy buzgósággal keresik és jó részben a századnak tudományos irodalmában már meg is lelték. V. ö. különösen a Seuffert Bernát kiadta *Vierteljahrsschrift für Literaturgeschichte* (I, 1888.) eddigi füzetait és a *Goethe-Jahrbuch* összes köteteit.

Ily Faust-féle alak a Faust-mondát előző korszakból főkép három van, kik e szempontból figyelmet érdemelnek: Simon mágusz, Cyprianus és Theophilus.

II. Simon mágusz.

A Simon- vagy mágusz-monda legterjedelmesebb és legerjedtebb forrása a Kelemen római püspöknek tulajdonított amaz ó-keresztyén munka, mely a második század közepén keletkezett és állítólagos szerzőjétől *Clementina* gyűjtőnév alatt ismeretes.¹⁾

E regényszerű munka alapján a mágusz-mondát, az események lényeges főmomentumaira szorítkozva, tekintet nélkül a lazán beleszórt nagyszámú részletekben igen eltérő különböző hagyományokra, a következőkben foglalhatni össze.²⁾

Simon, Antonius és Rachel fia, Gittából (Samaria mellett) származott. Mint ifjú Caesareában nevedett, Justa házában, hol a görög műveltséggel megismerkedett és a zsidó törvényt tanulta. Innen Jeruzsálembe ment, hol a zsidóság egyik legbuzgóbb és legszenvedélyesebb hívévé, képviselőjévé lett. A keresztyén község itt épen keletkező-

---

¹⁾ *Clementina*, edidit Paulus de Lagarde, Göttingen, 1865. — E munkák hagyományos szerzője, Clemens Romanus, a monda szerint Péter apostol után Rómának első vagy harmadik püspöke volt. A *Clementina* kétségtelenül különböző szerzők dolgozatai; hisz egyes részei még fontos elvi fogalmakban vagy állításokban is ellentétben állnak egymással.

²⁾ V. ö. Otto Haggenmacher, *Ein altchristlicher Roman als Quelle der Faustsage* (Protestantische Kirchenzeitung, Berlin, 1879, 25. és 26. sz.)

ben volt: mint ennek legkonokabb ellensége, Simon szerepelt. Midőn az apostolok első térítő útjokról visszatérve, sikerreik elmesélésével meghódítják a szavukra hajló népet és nyomós érvelésökkel megczáfolják a zsidó tudósok ellenvetéseit, Simon lép fel ellenök, és midőn szavával nem tudja a népet megnyerni, erőszakkal hatol a templomba és a keresztyének véres üldözésére lázítja a tömeget, úgy, hogy a megfélemlített keresztyén község Jerichóba vonulni kényszerül.

De Simon nem elégszik meg ezen sikerével. A főpap felhatalmazásával követi a keresztyéneket és útnak indul Damaskusba, hogy Petrust fölkeresse. Útközben azonban megtér; némelyek szerint bosszúból, mivel a főpap megtagadta tőle leánya kezét, mások és saját állítása szerint azért, mivel Krisztus előtte megjelent.

Simon most maga is apostolnak lép föl, bár az igazi apostolok nem közöltek vele semmit Krisztusról és az evangéliomról, és Petrus a szenvedélyes ember pénzét, melyel Simon az apostoli hivatottságot megvásárolni akarta, visszautasította, és őt elátkozta.¹⁾ Simon mégis bejárja a pogány tartományokat és tanítja a népet; de a mágusz elferdíti az evangéliomot, és folyton rágalmazza Petrust. A nép pedig, mely szavában bízik és varázslásait bámulja, »Isten nagy erejének« tekinti a merész csalót, és híveinek száma mind nagyobb lesz.

Most Petrus, az igazi Simon, fellép az ál-apostol ellen, ki őt annyira gyűlölte, és megmagyarázza a hívőknek, hogy Simon hamis tanokat hirdet, és hogy csodáit az ördög segítségével végzi. Az apostol és a mágusz ismételve

---

¹⁾ *Apost. Cselek.* VIII, 19—24.

állottak egymással szemben, és Simon ismételve, így főkép Antiochiában, kénytelen volt bevallani, hogy Petrust arcátlanúl rágalmazta és hogy ő maga nem apostol, hanem mágusz, csaló és varázsló.¹⁾ De e bűnbánása nem volt tartós; alig hogy Petrus eltávozott, Simon újra szidalmazza őt, és újra toboroz magának és téves, ördögi tanainak és csodáinak híveket, kiket aztán a daemonokkal összeköttetésbe hoz. Petrus erre újra fölkeresi a máguszt Caesareában és annyira megczáfolja a »hamis prófétát«, a »gonoszság hírnökét«, a »sátán választott edényét«, hogy Simon, kit összes hívei elhagytak, kénytelen a városból menekülni. Rómába indul, hol — saját jóslata szerint — nagyszerű siker fogja működését koronázni. És csakugyan megnyeri Nero császárt, kit a mágusz csodatettei, főkép látszólagos lefejeztetése, teljesen meghódítottak. De Petrus ide is követi a csalót és a császár előtt kimutatja, hogy Simon álpróféta. Nero bizalma ingadozni kezd. Ekkor Simon, isteni hatalmát bebizonyítandó, késznek nyilatkozik az égbe repülni. Daemonjai fel is emelik őt a levegőbe, de Petrus az Úr erejével leveri a daemonokat és Simon a földre zuhan és szörnyet hal.²⁾ Nero erre annyira felbőszül, hogy Pe-

---

¹⁾ Később ezt úgy beszélték, hogy Simon, üldöztetve a keresztyénektől, máguszi hatalommal másra ruházta a saját alakját, hogy ő maga megszökhessék, és hogy Petrus most, fölismerve az álapostol cselét, ezt az Ál-Simont rávette arra, hogy Antiochiában a fönt érintett önmegsemmisítő vallomást tegye. Így bűnhődött volna Simon azért, hogy mást akart bajba hozni a saját alakjában.

²⁾ Más elbeszélés szerint csak súlyosan megsérült, mire fájdalomtól és szégyenből egy magas szikláról levetette magát. Suetonius (*Vita Neronis* cap. XII.) is tesz említést arról, hogy Nero alatt Rómában valaki repülni próbált.

trust, ki kedves mágusának halálát okozta, nyomban kivégezteti.

Simon alakját sokféleképp magyarázták; legalaposabb és legindokoltabb az a felfogás, hogy Simon *Paulusnak torzképe*, melyet a zsidó-keresztyének gyűlölete alkotott és az igazi apostollal, a fölötte folyton győzedelmeskedő Petrussal, állított szembe. Simon és Paulus mind a ketten nem-zsidó országból származnak, görög műveltségűek, tanulmányozzák a zsidó törvényt, szenvedélyes, fanatikus zsidók, megtérnek Damaskusba utazva, ugyanazon városokban szerepelnek és végre Rómában halnak meg. De e fővonások mellett még a részletekre vonatkozólag is ki lehet mutatni, hogy a fanatikus zsidók a gyűlölt Paulust akarták kigúnyolni, nevetségessé és gyűlöltté tenni a gittai máguszban. A lángeszű, mélyen gondolkodó, korát megelőző és a hagyomány korlátait merészen lábbal taposó reformátor a korlátolt és fanatikus zsidó-keresztyének felfogásában idővel csalóvá, varázslóvá, az ördög szövetségésévé, valóságos torzképpé lett, — Paulus, az apostol, Simonná, a máguszsza, alakult át.

De Simon alakjának eredete és jelentősége volta-képen nem érdekel bennünket e tanulmányban. Azért lássuk a mágusz-monda további fejlődését.

A második század első harmadában támad a keresztyén Gnosis, az a spekulatív irány, mely a keresztyén vallást a pogány philosophiával kapcsolatba hozni törekedett. A zsidó-keresztyének nagyon gyűlölték ez új iskolát, melynek pogány elemei miatt Paulust vádolták. Így lett Simon, a mágusz, a második század közepe táján a Gnosis megalapítójává és ebből folyólag minden eretnekség aty-

jává,¹⁾ és a század végén²⁾ igazi fővarázslóvá. Ez elbeszélések szerint Simon láthatatlanná tudja magát tenni, de egyszersmind bármely alakot képes fölvenni; szobrokat és házi eszközöket szolgálíva tud átvarázsolni; tűzben meg nem ég; hegyeken és sziklákon akadály nélkül megy keresztül; a legmagasabb hegyről is baj nélkül ugrik vagy esik le a földre; kötelékeit könnyedén föloldja, minden zárt kinyit, idegen alakokat fölidé, felrepülhet a légbe, életre hozhat halottakat stb. És ezt mind természetesen az ördög segítségével végzi. Utóbb Helenát veszi nőül, ki szerinte az égből jött le, »az összes dolgok anyja, a bölcsesség, ki miatt barbárok és görögök egymással harcoltak, a nélkül, hogy igazi lényét fölismerték volna.« Az egyházi atyák e Helenát később »tyrusi szajhának« nevezték el, mivel szerintök Simon Tyrusban egy bordélyban találta. Végre azt is mesélték a mágusról, hogy tűzből, légből és vízből embert csinált, ki őt daemoni hatalommal szolgálta.

E későbbi elbeszélésekben már nincs összefüggés, nincs alapfelfogás. Simon egyszerűen a Sátán szövetségese,³⁾ kiről minden rosszat és képtelent állíthatni, kire

¹⁾ E felfogás főforrása a Clemensnek tulajdonított »Homiliák és Recognitiók« (a fent említett *Clementina* legfontosabb részei), az ókeresztyén irodalomnak ez egyik legolvasottabb és legbefolyásosabb könyve.

²⁾ Petrus és Paulus cselekedeteiben (*Acta Petri et Pauli*. Ed. C. Tischendorf, *Acta Apost. apocr.*, Lipsiae, 1851.). Ezek szerzője már nem érezte az összefüggést Paulus és Simon alakjai közt, mert e műben a máguszt Nero előtt nemcsak Petrussal, hanem Paulussal is szembe állítja.

³⁾ E felfogás összefügg a mágia fogalmának átalakulásával. Az ókor nem tekintette a mágiát ördögi, pokoli mesterségnek, a máguszt az ördög szövetségésének. A keresztyénség előtti vallások mind

minden varázslást és gazságot, bármi legyen is forrása vagy eredeti értelme, bátran ráruházhatni.

Simon története az ó-keresztyén hagyományokban Clemens történetével van összekapcsolva, a nélkül, hogy ez utóbbival benső összefüggése volna. Ez a Clemens, Faustinianus és Matthidia fia, császári vérből származott és sokat foglalkozott a görög bölcsek műveivel. De mivel ezek számos kételyeit el nem oszlatták, Jézus tanítványait kereste föl, és Caesareában épen akkor találkozott Petrus-sal, midőn ez az álpróféta Simont diadalmasan legyőzi. Clemens most keresztyénné lesz, és elmeséli Petrusnak, hogy anyja két idős testvérével, Faustinussal és Faustussal, útnak indultak Athénbe, de útközben nyomtalanul eltűntek. Erre atyja is útnak indult, hogy az elveszetteket fölkeresse, de ő is eltűnt. Az elbeszélés folyamában azután

---

többé-kevésbé istenítették a természetet, azaz : megszemélyesítették a természetben működő erőket. Istenekkel és isteni erőkkkel van telve, a görögök felfogása szerint, a természet. A ki ez istenek szövetségesévé lesz, a ki reájok hatni, őket céljaira felhasználni, szolgálivá tenni képes, az mágusz, az hatalmasabb, magasztosabb, bölcsőbb mint a többi halandók ; — csodatevő tudománya a mágia, mely őt Istennek szövetségesévé teszi. Ily máguszoknak nézte a hellén ókor utolsó korszaka Pythagorast vagy Tyanai Apolloniust, kikhez az emberek valóságos tisztelettel és hódoló csodálattal tekintettek föl. — Az ókeresztyén fölfogás nem tagadta a természetben uralkodó és működő erőket, sőt személyesítette is azokat, de nem mint Isteneket, hanem mint daemonokat, gonosz szellemeket. A ki ezekkel szövetkezik, az az egy láthatatlan és csak imával megközelíthető Isten ellenségeivel szövetkezik, az a Sátán társa. A mágia, melyet az ó-kor isteni tudománynak tekintett, most pokoli mesterséggé, a mágusz Isten ellenségévé lesz, kit az egyház üldöz és kitagad. Az ó-kori mágusz Istenek segítségével isteni csodákat művel ; a keresztyén felfogás szerint a mágia mestere az egy Istennek akarata és segítsége nélkül, sőt ezek-

az elveszettek mind elötünnek és fölismerik egymást.¹⁾ Faustinus és Faustus, kik szintén Petrus tanítványai voltak, előbb egy ideig Justa házában laktak, tehát társai és tanítványai voltak a mágusznak. Clemens utóbb római püspök lett, és a hagyomány neki tulajdonította a Simon- és Clemens-monda regényszerű feldolgozását.

E munka a középkornak egyik legnépszerűbb olvasmánya volt, főkép mióta Rufinus (345—410) azt latinra fordította és így az összes nyugati népeknek hozzáférhetővé tette volt.

Németországban fokozott népszerűsége jutott a Clemens-Simon-monda az úgynevezett »Császári krónika« (*Kaiserchronik*) által. Ez a mesékben dúsgazdag verses világtörténelem, mely a XII. század első feléből származik,²⁾

---

nek ellenére cselekszik; csodái pokoli műveletek, melyekkel gonosz célokra törekszik. E sátáni mágiával szemben beszélnek az ó-kereszttyén írók kereszttyén mágiáról is, t. i. az egyház azon hatalmáról, melylyel az, mint a szent lélek szövetségese, a pokoli mágia fölött diadalmaskodni, az ördögöt megfékezni és ártalmatlanná tenni képes.

¹⁾ Innen a munka címe: *Recognitiones*.

²⁾ Kiadták Diemer József, I. Szöveg. Bécs, 1849, és Massmann Henrik, Quedlinburg, 1849—54, 3 kötet. Tárgya: a római császárok története Julius Caesartól Lothárig és utóbb III. Konrádig. De a császárok sorrendje és története csak keretül szolgál, melybe a szerző számos mondát és legendát befogad; e nagyszámú epizódok alkalmassint, legalább részben, már kész költemények voltak, melyeket a nagy munka szerkesztője azután, legalább külsőleg, egy egészszé kapcsolt össze. A munka legrégibb alakja 1147 körül fejeztetett be; később többen folytatták, II. Frigyesig (1250), sőt egészen Habsburgi Rudolfig (1274). Az eredeti munka szerzője valószínűleg egy regensburgi pap, főforrása a *Chronicon Wirziburgense* volt, mely 1057-ig terjed. V. ö. Heinrich Gusztáv, *A német irodalom története*. Budapest, 1886, I. 190. l.

számos monda és legenda mellett, melyeket közöl, igen terjedelmesen meséli el a Simon mágusról szóló ó-keresztyén hagyományt is, mely ezen a réven a tudományos műveltség körén kívül álló olvasók előtt is ismertté lett. És a XVII. századból két iskolai dráma scenariuma maradt fön, melyek szintén Simon mágusz történetét tárgyalják és e regényes legenda népszerűségét bizonyítják ¹⁾).

Kétségtelen, hogy ez az ó-keresztyén legenda befo-lyással volt a német Faust-mondára. Hogy Faustnak ma-gának a neve e legendából származik-e, azt nem merném állítani, mert nem valószínű, hogy a népmonda az előtérben álló főalakoknak — ezek Petrus, Clemens, Simon — tel-jes mellőzésével egy mellékalakot vett volna át, illetőleg ezen mellékalaknak csakis nevét, mert hiszen Faustusnak a legendában sem jelleme, sem története nincsen; nem is világos, hogy Simonnak mennyiben volt tanítványa, de annál bizonyosabb, hogy később a mágusz ellen fordúlt és Petrus lelkes hívévé lett.

Annál kétségtelenebb, hogy Helena ezen legendából

---

¹⁾ E két iskolai dráma címei: 1. *S. Petrus triumphans Simonem Magum et Caesarem Neronem tragico-comoedia. Wie der heilige Petrus Simonem, den ersten Ketzer und Zauberer, auch den Blutgierigen Kaiser Neronem überwunden hat. Data in Theatrum ab Universitate Dilingana Die . . Octobris Anno MDCXXIX. Dilingae, Operis Casparis Sutoris*, 4°, 6 levél. — 2. *Petrus vnd Paulus, das ist: Ein christliches Schawspil vom Leben, Wandel, Marter vnd Todt zweyer Fürsten dess rechten vnd wahren Glaubens . . Gehalten vnd vorgestellt von dem Augspurgischen Gymnasio der Soc. Jesu den 3. vnd 5. Herbstmonat. Im Jahr Christi 1659. Gedruckt zu Augspurg, bei Veronica Apergerin Wittib, auff vnser lieben Frawen Thor*, 4°, 4 levél. E darab Simon mágusz teljes történetét tartalmazza, felvonásokra és jelenetekre osztva.

jutott a Faustról szóló Népkönyvbe.¹⁾ Ezt már az a feltűnő tény is bizonyítja, hogy a Népkönyv közvetlenül Helena első fölemlítése után hivatkozik a mágusra és az Apostolok Cselekedeteire²⁾. Hogy Helena alakját azután a renaissance mozgalmái még jobban előtérbe helyezték, azon nem szükséges kételkednünk; csak az nem valószínű, hogy a görög mondának sokat dicsőített szép ideálja tisztán és kizárólag a renaissance eszméinek terméke.³⁾ Hasonlóképen emlékeztet, de csakis emlékeztet, a német hagyomány azon adata, hogy Faustnak és Helenának egy gyermekök, Justus Faustus volt, ki mint Faustnak daemonionja szerepelt és atyja halálakor rögtön eltűnt, a Simon-monda azon elbeszélésére, hogy a mágusz különböző gázokból és elemekből egy gyermeket készített, mely neki varázslásainál eszközül és segítségül szolgált.

De hiszen hangsúlyoztuk már, hogy a Faust-mondába a legkülönbözőbb korokból származó hagyományok vétettek fel, és hogy egyes részletei majd mind régibb, részben idegen forrásokra vezethetők vissza.⁴⁾ Nem ezen *részletek* eredete érdekel bennünket, hanem a főalaknak és problémájának viszonya rokon hagyományoknak alakjaihoz és problémáihoz.

¹⁾ Ezt először Emil Sommer állította, *De Theophili cum diabolo foedere*. Halle, 1844, thes. III. Düntzer (*Goethe's Faust, zum ersten Mal vollständig erläutert*. Leipzig, 1850, I. 30. l.) hiába iparkodott e teljesen alapos nézetet megczáfolni. V. ö. De Lagarde, *Clementina*, p. 22.

²⁾ A Braune-féle kiadásban p. 98.

³⁾ Ezt állítja Kuno Fischer *Goethe's Faust nach seiner Entstehung, Idee und Composition*. Második kiadás, Stuttgart, 1887. 42. l.

⁴⁾ E régibb forrásokat már Görres József (*Die deutschen Volksbücher*, Heidelberg, 1807, p. 207—229) kezdte kimutatni.

Mily viszonyban áll tehát a német Faust-monda az ó-keresztyén mágusz-mondához? Igaz-e, mit némelyek állítottak,¹⁾ hogy Faust nem egyéb mint Simon mágusznak módosított megújítása?

A felelet e kérdésre már benfoglaltatik a fentebbi fejtegetésekben. Simonban az ókeresztyén egyház a hitetlen pogányt látta, a ki pokoli daemonok segítségével apostoli szerepet akart játszani, a ki befurakodott a keresztyének községébe, de hitével, eszközeivel és céljaival az utált pogányság álláspontját foglalta el. Krisztus személyes megjelenése megtérítette őt a keresztyén hitnek, de ez utóbbi nem vert gyökeret szívében; a mágusz azért mágusz maradt, a ki nem az egy láthatatlan, mindenható Istenben bizik és nem tőle esd segítséget és erőt, hanem a pokol szellemeinél keres és talál minden (természetesen istelen, gonosz) tervének megvalósítására kész szövetségeseket. *A keresztyén hit nem fér össze a pogány (görög) philosophiával és theurgiával*, — ez a Simon-monda igazi értelme.

Világos, hogy a Faust-monda, melynek mélyebb gondolatát már érintettük, és a melyre e tanulmány végén még visszatérünk, nem azonos ez ókeresztyén mágusz-mondával, hogy Faust alakja nem egyszerű, de még nem is módosított ismétlése a Simon alakjának. A mi rokon vonások tagadhatatlanul vannak a két mondában, — alább még összefoglaljuk ezeket, — azok inkább külsőségekre és egyes részletekre vonatkoznak, mint a mondák eszmei lé-

---

¹⁾ Főkép de Lagarde Pál és Haggenmacher Otto, amaz a Clementinákhoz írt bevezetésben, emez a fönt 181. l. idézett tanulságos értekezésben.

nyegére, alapgondolatára. De azt már e helyen is hangsúlyozhatni, hogy az összes rokon, azaz többé-kevésbbé Faust-szerű hagyományok közül csakugyan az ó-keresztyén mágusz-legenda volt legnagyobb befolyással a német Faust-monda alakulására.

III. Cyprianus.

Sokkal könnyebben elintézhető a Cyprianus-legenda ¹⁾ viszonya a XVI. századi német Faust-mondához.

Előre bocsátom e költői értékű legendának rövid tartalmát.

Krisztus mennybemenetele után élt Antiochiában egy Justina nevű szép leány, ki ablakából Praylius diakonus prédikációit Isten nagyságáról és a Megváltóról hallgatta. A keresztyén hitszónok beszédei annyira meghatották őt, hogy nemcsak maga lett keresztyénné, hanem még szüleit is rábírta arra, hogy az új vallást elfogadják. Atyja, Aedisius, az antiochiai keresztyén hitközség presbytere lett, és másfél évi hivataloskodás után meghalt.

Justina, a szent szűz, ezután is sokat járt az Úr házához. Ekkor egy Aglaïdas nevű, nemes származású és gazdag, de feslett erkölcsű és életű pogány ifjú, megszerette és nőül kérte Justinát. De ez visszautasította, mert csak Krisztus menyasszonya akart lenni. Ekkor Ag-

---

¹⁾ A Cyprianus-legendának eredeti görög szövege teljesen le van fordítva Zahn Tivadar könyvében: *Cyprian von Antiochien und die deutsche Faustsage*, Erlangen, 1882, 21—72. l. — A legenda első könyvének eredeti görög szövegét, mely eddig még ki nem volt adva, közli Zahn u. o. 136—153. l. — E könyvnek különben főczélja kimutatni, hogy a Cyprianus-legenda a legnagyobb befolyást gyakorolta a német Faust-monda keletkezésére és megalakulására.

laídas erőszakkal akarja Justinát elragadni. Meglesi őt, midőn a templomba megy, megragadja és karjaiba veszi, hogy magával vigye. De Justina a kereszt jelével visszautasítja, a földhöz vágja és csúfosan elveri az utált pogányt, mire megszabadult, és akadály nélkül az Isten házába mehetett.

Aglaídas most nemcsak szerelemből, hanem bosszúból is Cyprianus varázsló máguszhoz fordul, — ki már mint gyermek az ördögnek volt szentelve, és azóta sok és iszonyú gonoszságokat mívelt a daemonok és rossz szellemek segélyével, — és nagy kincseket ígér neki, ha Justinát hozzá hajlandóvá teszi. Cyprianus¹⁾ ezt megigéri és rögtön megidézi azt a daemont, ki Ádámot és Évát és Kaint bűnösökké tette, és megparancsolja neki, hogy Justinát a görög ifjú hatalmába kerítse.

És Justina felébredt a nap harmadik órájában és érezte testének tüzeiben, hogy az ördög ellene tör. Ekkor az Istenhez fordul imájával és megjelöli egész testét a keresztnek jelével, mire a daemon szégyenkezve távozni kényszerül.

Midőn Cyprianus megtudja, hogy ez a daemon oly gyenge, erősebbet idéz fel, hogy a szent szűzet meghódítsa. De Justina ezt is a kereszt jelével és Krisztus nevével menekvésre kényszeríti.

Most a harmadikat, a daemonok daemonját, küldi Cyprianus Justinához, de ez is látja a kereszt jelét és remeg és fut, és bevallja a mágusznak, hogy a keresztre feszített Krisztus erősebb minden daemonnál. Midőn Cy-

---

¹⁾ A legenda második könyvének egy kis mellékmondata szerint Cyprianus maga is beleszeretett Justinába. — E motívumot a későbbi hagyomány tovább fejlesztette és Calderon utóbb színművének középpontjává tette.

prianus ezt hallja, elúzi a daemonokat, megégeti varázsló bűvészkönyveit és elhatározza, hogy Krisztust keresi. Elment az Úr házához és keresztyénné lett, és ötven nap múlva már diakonus volt és csodákat mívelt lelkes szónoklatával. És végre Antiochia püspökévé lett, és Justinának nevezte azt a szűzet, kinek eddigi neve Justa volt, és diakonissává tette.

Ekkor a kelet comese, Eutolmius, nagyon megharagudott, hogy Cyprianus és Justina annyi hívót szereznek Krisztusnak és teljesen megdöntik a pogány Istenek hitelét; azért lánczra verette a szent püspököt és a diakonissát, és elvitte őket Damaskusba. Itt kínoztatta őket, hogy Krisztustól elvonja ezen híveit, de ők a legnagyobb fájdalmak közepett is csak Istent és megváltó fiát dicsőítették. Aztán izzó szurokba tétette őket, de a szentek a kereszt jelével mentek az izzó szurokba, és ez nem bántotta őket. Ekkor Athanasius, a bálványok papja is közeledett a tűzhöz, melyben azok sértetlenül és fájdalom nélkül ültek, és álistenei nevével lépett a tűzre, hogy a keresztyének istene fölött győzedelmeskedjék; de a tűz megragadta, és a bálványimádó iszonyú kínok közt kiadta lelkét.

Ekkor a comes Caesar Claudiusnak bejelentette a történeteket, és kérdést tett, hogy ezekkel a keresztyénekkal, kiken sem kínzás, sem tűz nem fog, mit tegyen. És a Caesar megparancsolta a comesnek, hogy végeztesse ki őket. Erre Eutolmius Nikomédiába vitette Cyprianust és Justinát és lefejeztette őket, 290. szeptember 26. Holttestöket a ragadozó állatok zsákmányául temetetlenül hevertette, de hívó keresztyének meglelték és összegyűjtötték a szent tetemeket és elvitték azokat Rómába.

Ez a szép legenda egy három könyvből álló IV. századi görög elbeszélésben maradt fenn. Az első könyv elbeszéli Justina kísértését és Cyprianus megtérését, a második tartalmazza a mágusz bűnvallomását, a harmadik végre a szentek vértanúi haláláról szól. Hogy ez a három könyv nem tartozik eredetileg együvé, és hogy a hagyomány már Nazianzi Gergely († 390) óta az antiochiai Cyprianust a karthagói Cyprianussal († 258) összetévesztette és összekeverte, — ez nem érdekel bennünket ez alkalommal; épen oly kevéssé a legenda történeti alapja és Cyprianus vértanúságának éve.¹⁾ A legenda nagy népszerűségét bizonyítja és más oldalról bizonyára még fokozta e népszerűségét az az ismeretes tény, hogy Eudokia császárné (Athenais), II. Theodosius neje,²⁾ a legenda három könyvét három énekre terjedő hexameteres költeményben földolgozta. De ezen verses művéből csak egyes töredékek maradtak reánk.

A legenda alapeszméje épen nem kétes: a keresztyénség diadala a pogányság fölött, mely Cyprianusban képviselve van. Cyprianus az antik élet minden szellemi eszközével és erejével száll szembe az Üdvezítő vallásával és — elbukik. Cyprianus philosophus, mágusz és a keresz-

---

¹⁾ Mind erre vonatkozólag l. Zahn Tivadar fent idézett könyvének harmadik fejezetét, p. 73—109.: *Literarische und geschichtliche Untersuchung der drei Bücher.* — Azt mégis megjegyzem, hogy Justina alakja és története voltaképen csak másolata ikoniumi Thekla alakjának és történetének. Ezt a Theklát Heyse Pál, az ismeretes beszélyíró, legszebb epikus költeményének tette hőségé.

²⁾ V. ö. Ferd. Gregorovius, *Athenais, Geschichte einer byzantinischen Kaiserin*, Leipzig, 1882, és e könyvről írt ismertetésemet, *Budapesti Szemle*, XXXII. köt., 156—160. ll.

tyénség heves ellensége; e három elem alkotja a neoplatonismust, mely a keresztyénség utolsó komoly ellenfele volt az óvilág körében. Vallomásaiból tudjuk, hogy már mint gyermek Apollónak volt szentelve, még igen fiatal korában beavattatott a Sárkány és Mithras mysteriumaiba, hogy utóbb a legmélyebb titkokat tanulta Egyiptomban és Chaldaeában, és hogy végre magával a sátánnal szövetkezett, a ki megigérte neki, hogy halála után fejedelemmé fogja tenni, és azonnal hatalmat adott neki a daemonok fölött. Cyprianus ezeknek segítségével sokat tett, a mit később istentelennek és bűnösnek volt kénytelen elismerni; de midőn e daemonok Justinával szemben gyengébbeknek bizonyultak mint Krisztus neve és tana, Cyprianus megvált álhitétől és a Megváltó vallását fogadta el, melyért utóbb küzdött, szenvedett és meghalt.

Ennyiben foglalható össze a Cyprianus-legenda tartalma és alapeszméje.

Ha már most e legenda viszonyát a Faust-mondához kutatjuk és kérdjük, vajjon mennyiben lehetett az ó-keresztyén hagyomány a XVI. századi titanikus elbeszélésre befolyással, illetőleg: melyek e két hagyomány egyező vonásai, — nem találunk egyebet, mint a *hősnek szövetségét az ördöggel*, azaz a mondának éppen azt az elemét, mely a keresztyénség megalapítása óta annyira el volt terjedve, hogy azt a német népnek semmiképen sem kellett éppen a Cyprianus-legendából merítenie. Az a felfogás, hogy a ki nagyszerűt, csodálatost, lehetetlent — természetesen mindig a kor szellemében és a hivékeny nép felfogása szerint ¹⁾ — mível, ezt csak az ördög segítségével teheti, oly

¹⁾ Már Diderot mondta (az *Encyclopédie*ben) Paracelsusról,

népszerű volt, hogy a középkorban a sátánnal való szövetséget tudósokról és császárokról, dúsgazdag emberekről és veszedelmes nőcsábítókról, sőt egyházi férfiakról és még pápákról is mesélték a babonás népek. A Faust-monda legjellemzőbb vonása, hogy a hős a szövetséget határtalan tudásvágyból köti, mivel minden tanulmánya ellenére az emberben és a világban csupa megfejtetlen rejtélyeket lát, — ez a jellemző vonás teljesen hiányzik a Cyprianus-legendából, melynek döntő befolyását a Faust-monda alakulására, vagy épen e két hagyománynak eredeti azonosságát azért határozottan tagadnunk kell.

Némileg másképen állana a dolog, hogyha nem egyenesen és közvetetlenül a Cyprianus-legendáról, hanem e legendának azon feldolgozásáról volna és lehetne szó, mely Calderon egyik legérdekesebb drámájában, *A csodatevő mágusz* (*El magico prodigioso*) című színműben, fekszik előttünk. Csakhogy természetesen Calderon drámája, melyet a nagy spanyol költő 1637-ben írt, és mely csak 1663-ban jelent meg először (*El maximo prodigioso* címmel) nyomtatásban, nem gyakorolhatott befolyást a majd egy évszázaddal idősebb Faust-mondára, — de nem gyakorolt befolyást még Goethe drámájára sem. Goethe 1790-ig, midőn a *Faust* első töredékét kiadta, csupán névből ismerte a legnagyobb spanyol drámaköltőt,¹⁾ kit utóbb

---

hogy »bűvésznek tartották, a mi ma annyit jelent, hogy kortársai szamarak voltak.«

¹⁾ Calderon általában igen későn lett Németországon ismertté, mint Lope de Vega és Moreto is, bár néhány darabjának fordítása vagy átdolgozása (de nem az eredetiből) és színrehozatala már a XVIII. században kimutatható; sőt valószínűen Calderonnak *Az élet*

oly nagyra becsült. Csak 1802 óta, midőn a romantikus iskola emberei Calderon darabjait egymásután németre

álom című drámáját kell értenünk azon darabon, melyet az angol komédiások 1674-ben és 1690-ben Drezdában *Prinz Sigismondo* és *Prinz Sigismund in Polen* címek alatt színrehoztak, valamint a következő drámán is: *Der königliche Prinz aus Polen Sigismundus oder das menschliche Leben wie ein Traum. Nach dem Holländischen (!) von Chr. H. Postel, componirt von Conradi*, mely Hamburgban 1693-ban megjelent. Szintén még a XVII. században jelent meg két német fordításban Calderonnak *El Alcaide de sí mismo* cz. színműve, de szintén nem a spanyol eredetiből: *Sein selbst Gefangener. Nach dem Italienischen von H. Hinze, componirt von Franke* (Hamburg, 1680), és *Sein selbst Gefangener oder Jodelet von J. W. Frank*, 1681. (ez utóbbi kétségtelenül egy francia átdolgozás alapján). — A XVIII. században a *Zalameai bíró* két átdolgozásban is került a német színre, mind a kettő a negyvenes években: Schröder lefordította *Amtmann Graumann oder Begebenheiten auf dem Marsch*, és ifj. Stephanie *Der Oberamtman und die Soldaten* címmel. Az *élet álom* 1750-ben és 1760-ban egy olasz és 1782-ben egy francia fordítás alapján fordítottatott németre, az utóbbi e címmel: *Sigismund und Sophronie oder Grausamkeit aus Aberglauben*. Mind e fordítások színre is kerültek, sőt egyenesen a színi előadás számára készültek. És 1750 körül Lessing maga is akarta e drámát lefordítani, és talán az ő hatása alatt jelent meg: *Das menschliche Leben ist ein Traum. Trauerspiel von Neuberin*, Wien, 1761. Végre megemlítem, hogy Zachariae és Gärtner 1770-ben Linguet után adtak ki spanyol drámákat német átdolgozásban, *Spanisches Theater* címmel, és e gyűjteménybe Calderontól is fölvelték a következő négy darabot: *Der Verschlag* (El escondido y la tabada), *Es geht erwünscht* (Mejor está que estaba), *Die Liebe versteht keinen Spass* (No hay burlas con el amor) és *Die bestrafte Entführung* (El alcalde de Zalamea); hogy Becker Ruprecht *Schauspiele nach spanischen Originalen* címmel 1783-ban két calderoni drámát közölt: *Der verstellte Sternseher* (El astrologo findigo) és *Es ist schlimmer als es war* (Peor está que estaba), mely utóbbit Meyer is lefordította *Der Schutzgeist* címmel, 1793; és hogy Werthes és Gotter 1777-ben és

fordították,¹⁾ ismerkedett meg az egyes drámákkal, és csak 1812-ben,²⁾ tehát teljes Faust-tragédiája első részének megjelenése után, a *Csodatevő mágussszal*, mely ezen évben Einsiedel Frigyes Hildebrand weimari kamarás fordításában megjelent. Tehát Goethe Faustjára nem gyakorolt Calderon műve befolyást, valamint megfordítva, majdnem biztossággal állíthatni, hogy a spanyol költő nem tudott a Faust-mondáról, mely ugyan nagyon gyorsan terjedt el Európában, de épen Spanyolországban a XVII. században még ki nem mutatható.

Igy tehát Calderon drámájáról nem is kellene ezen dolgozatban szólanom, mely nem a Goethe remekével és

---

1781-ben Gozzinak több drámáját fordították németre, melyek Calderon darabjain alapúlnak. — De e fordítások mind második kézből származtak és műbecsessel nem bírtak. Csak 1802-ben jelent meg Calderon első drámája igazi műfordításban: *Die Andacht zum Kreuz* (La devocion de la cruz) Schlegel Ág. Vilmostól, mely Goethét egészen elragadta, és a következő évben ugyanazon fordítótól: *Über allen Zauber Liebe* (El major encanto Amor) és *Die Schärpe und die Blume* (La vanda y la flor). Ez utóbbi darabból már az 1757-ben írjan elhalt Cronegk Ján. Frigy. is fordított le egy jelenetet (*Schriften*, 1760, I.).

¹⁾ Goethe munkái (Hempel-féle kiadás) XXVII. köt., 1. fele, 78. l. (a Schlegel-féle *Andacht zum Kreuz*ről) és XXIX, 603. l. (a Gries-féle *Tochter der Luft*ről, melyet nagyon magasztal). Goethe igen nagyra becsüli Calderont és sokszor állítja Shakespeare-rel egy sorba, pl. XIX, 164. és XXXI, 117. Mint a weimari udvari színház vezetője Goethe Calderonnak három drámáját hozta színre: *Az állhatatos herczeg* 1811-ben, *Az élet álom* 1812-ben, és *Zenobia* 1815-ben adattak elő.

²⁾ Goethe téved, midőn XXVII, 204. azt állítja, hogy Calderonnak e drámáját már régebben olvasta Gries fordításában, mert ez utóbbi csak 1816-ban jelent meg.

ennek rokonaival, hanem az eredeti Faust-mondával foglalkozik. De mivel a Cyprianus-legenda épen csak Calderon műve útján lett szélesb körökben is ismertté, és mivel e drámát rendszeren »Spanyol Faust«-nak nevezik, néhány szóval ezen műről is meg akarok emlékezni, természetesen csak a cselekvény lényegére, hogy úgy mondjam, Faustszerű elemeire szorítkozva.¹⁾

Calderon e színművének tárgyát a Cyprianus-legendából vette, de természetesen nem a legenda eredeti forrásából, melyről fent szó volt, mert 1637-ben ennek sem görög szövege, sem latin fordítása nem volt még kinyomatva. De Viennei Ado elbeszélését sem használhatta (Suriusnál, *De probatis Sanctorum historiis*, Tom. V., Coloniae, 1574, p. 351—359: *Vita et Martyrium SS. Cypriani et Justinae, autore Simeone Metaphraste*), legalább nem egyedül ezt, mint Düntzer Henrik állítja, mivel Ado csak a régi legenda első és harmadik könyvének kivonatát adja, Calderon pedig a második könyvből is merített. Calderon forrása a középkor egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb műve volt, a *Legenda aurea* vagy *Historia Lombardica*, melyet Jacobus de Voragine a XIV. században összeírt, és melyben Cyprianus és Justina története *De sancta Justina Virgine* címmel a régi eredeti Cyprianus-legenda alapján egy kissé röviden, de elég ügyesen van kivonatozva. A *Legenda aurea* Diocletianus császár idejébe teszi a szentek vértanúi halálát, Calderon Decius császár uralkodására; ez bizonyítja, hogy a spanyol

¹⁾ Mellőzöm a darab komikai cselekvényét, mely — a spanyol dráma szokása szerint — abban áll, hogy Cyprianus inasai bele-szeretnek Justina szolgálójába, Liviába, és ezen viszonyukban némileg parodizálják uroknak szerelmi történetét.

költő Nazianzi Gergelynek 379-ben tartott beszédét is ismerte, mely eredeti görög szövegében és latin fordításban akkor már kinyomtatva volt.

Cyprianus, Calderonnál, fiatal pogány philosophus Antiochiában, ki visszavonúlva a világtól egészen és egyedül tanulmányainak él. Ép most Pliniusban egy definitiót olvasott Istenről, mely gondolkodóba ejti.¹⁾ Calderon nem mondja, hogy Plinius mely helyére czéloz; de nem lehet az más, mint a következő²⁾: »Azért szerintem emberi gyarlóság, isten képét és alakját fürkészni. Akárki az

¹⁾ Egészen így indul meg Calderonnak *Los dos amantes del cielo* (Az égnek két szerelmese) cz. drámája, melynek régibb német fordítása (*Chrysanth und Daria oder der unerschütterte Christ*, Leipzig, 1776) magyar átdolgozásban is megvan: *Chrysanth és Dária vagy a megrettenthetlen keresztény. Szomorújáték öt felvonásban. Németből szabadon fordította Balajthy József*. Sárospatak, 1816. Újabban németre fordította Calderon e színművét, ugyancsak *Chrysanthus und Daria* czímmel, Schack Adolf, *Spanisches Theater*, Frankfurt 1845, II. 269—476. l. E dráma hőse véletlenül jut János evangéliomának birtokába és annak kezdő mondatain töprenkedik. Ez a darab is a keresztyén vallás dicsőítését czélozza. A dráma forrása a *Legenda aurea*, cap. 152: *De sancto Crisanto et Daria*. Calderon általában szereti a drámai cselekvénynek ezen indító motivumát. V. ö. *El gran principe de Fez* (Fez nagyfejedelme), melynek hőseit a Koránnak egy állítása ejti zavarba; továbbá *Las cadenas del Demonio* (A daemon lánczai), melyben Licanort a Genesis első versei foglalkoztatják; végre *El Josef de las mugeres* (A női József), melyben Eugeniát Helenus püspök megjelenése és beszédje mélyebb kutatásokra bírják. Mind e darabok a pogány hősnek megtérésével végződnek, és a keresztyénség diadalát dicsőítik.

²⁾ *Histor. Nat. II. 7.: Quapropter effigiem dei formamque quaerere imbecillitatis humanae reor. Quisquis est deus, si modo est alius, et quacunq[ue] in parte: totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animae, totus animi, totus sui.*

isten, feltéve, hogy más (mint t. i. a nap, melyről előbb szólt volt), és bárhol legyen is: az csupa érzés, csupa látás, csupa hallás, csupa lélek, csupa szellem, csupa saját maga.« Ekkor idegen lovag jelen meg előtte, természetesen a gonosz szellem, a daemon (t. i. Lucifer), ki vitatkozásba bocsátkozik vele az istenről. Cyprianus megtámadja a polytheismus igazságát; a daemon felülemelkedik ugyan a nép gyerekes mythologiai meséin, de alapjában védi a pogány hitet és a jóshelyeket. De Cyprianus érvei hatalmasabbak, mint a daemonéi. Ez hátrálni kénytelen és felteszi magában, hogy szerelemmel győzi le a tudóst. Csak az imént vesztette el Justina lelkét, ki a keresztyén vallást elfogadta; ha Cyprianusban bűnös szenvedélyt ébreszt Justina iránt, mind a kettőn bosszút áll és mind a kettőt visszanyeri.

Ekkor Laelius és Florus, Cyprianus barátjai, kik mind a ketten szeretik Justinát, párbajra kelnek, mely eldöntse, hogy a szeretett leány melyiköké legyen. A philosophus ráveszi őket, hogy a fegyvert félretegyék, és őt bízzák meg azzal, hogy a szép szűz elhatározását kieszközölje. Cyprianus tehát felkeresi Justinát és — szenvedélyesen megszereti, de siker nélkül, mert Justina visszautasítja, kijelentvén neki, hogy csak a halálban tudná szeretni. Cyprianus szenvedélyes szerelme mind erősebb lesz, mind jobban foglalja el egész lényét. A daemon ekkor valószínűnek gondolja, hogy e lelki állapotában könnyebben fogja megnyerhetni.

A daemon Cyprianus szeme láttára iszonyú viharból, melyet maga támasztott vala, hajótört utas alakjában lép a hős elé, és szánalmat kelt benne, nemcsak utolsó balesetével, hanem élete történetének elbeszélésével is,

mely világos allegóriában a bibliai ördög harczát Isten ellen, és bukását tartalmazza. Együttal elárulja, hogy varázserőnek van hatalmában. Cyprianus vendégszeretően felveszi házába, és nem sokára bevallja az idegennek, hogy szerencsétlen szerelem annyira boldogtalanná teszi, hogy kész volna Justináért lelkét is oda adni. A daemon szavánál fogja a philosophust, és hogy hatalmáról meggyőzze, megrepeszti a hegyet és feltünteti benne az alvó Justinát. De midőn Cyprianus feléje rohan, a hegy bezárul, és a daemon kijelenti, hogy előbb szerződést kell vele kötnie. A philosophus vért ereszt a karjából és megírja a szerződést, mire a daemon kijelenti, hogy egy évig kell a mágiát tanulnia, csak azután hódíthatja meg Justina szívét.

Az év leteltével Cyprianus oly tökélyre vitte a mágia mesterségét, mint mestere. De sem ő, sem a daemon nem fognak hozzá, hogy meghódítsák Justinát, hanem a Gonosz az ő ördögi szellemeit küldi a szűzhöz, hogy tisztátalan gondolatokkal töltsék el a szívét és tegyék Cyprianushoz hajlandóvá. De Justina egyedül az istenben való hitével és isten nevének kimondásával győzedelmeskedik előbb az ördögökön, utóbb magán a daemonon, ki, hogy a philosophust kielégítse, káprázattal akarja Cyprianust megcsalni. Ez karjaiban tartja az alakot, kit Justinának néz, de midőn szerelmi hevében lerántja köpenyét, csontváz áll előtte, mely így szól hozzá: »Ilyen a világnak minden dicsósége!«

A felbőszült Cyprianus most magyarázatot követel a daemontól, ki némi habozás után bevallja, hogy nincs hatalma Justina fölött, mert a szűzet nálánál nagyobb hatalom védi, — a keresztyének istene, kinek leírásában a philo-

sophus most Plinius istenére ismer. Cyprianus ekkor viszaköveteli a szerződést, mely érvénytelen, mert a daemon nem teljesítette annak föltételeit. A daemon ellentáll, bevallja, hogy ő Sátán, és azt állítja, hogy Cyprianus hiába lenne keresztyénné, mert a keresztyének istene nem bocsátana meg neki, mivel az ördögnek lekötötte lelkét. Cyprianus ezt tagadja, és a szóvitából viaskodás lesz, melyben természetesen Sátán az erősbik, de mégis Cyprianus győz, midőn a keresztyének istenét hívja segítségül.

Cyprianus megszabadúlt, de üdvözülni is akar: tehát keresztyénné lesz, és Justinával együtt, üldözve és elítélve a pogányoktól, mint új hitének vértanúja hal meg, egyszerre Justinával, ki most beváltja szavát, hogy csak a halálban szeretheti őt. A vérpad fölött megjelenik a daemon és elmondja, hogy isten parancsára ki kell hirdetnie, hogy Justina ártatlan (a daemon ugyanis káprázatos cseleivel erkölcstelennek tüntette volt fel a szent szüzet) és hogy a Cyprianus szerződése meg van semmisítve.

Ez a főcselekvény vázlata Calderon híres drámájában, melyet valóban helytelenül és kellő alap nélkül neveznek spanyol Faustnak. Mert e színműben nincsen semmi Faustszerű, semmi titanikus; csak *egy* külső közös vonása van e két műnek: a hős szerződése a gonosz szellemmel, melyet Sátán szövetségesei mind a kettőben saját vérökkel írnak alá. De a szerződés indító okai és céljai mind a kettőben annyira eltérők, hogy alig lehet azokat összehasonlítani egymással. Azt csak melleleg említem, hogy a Calderon daemonjánál ügyetlenebb és bárgyúbb ördögöt nem is képzelhetni; még a fentebbi rövid vázlatból is kitűnik, hogy semmit sem tesz, hogy nem is tehet semmit, hogy tervei és nézetei mindig gyerekesek és nevetségesek. Persze,

Calderon szándékosan rajzolta ilyennek, mert csak ily ördöggel szemben lehetnek az igazhivők mindig győztesek. Az ő világnézete és az ő közönsége pedig csak ezt kívánták.

Faust egy tudományban, egy hitben sem talál megnyugvást, mert sehol sem képes a keresett igazságot fölfedezni vagy fölismerni; Calderon hőse e tekintetben merően ellentétes alak: Cyprianus, ép úgy mint költője, kétséget meg nem tűrő biztossággal az egyház határozataiban, a dogmákban ismeri fel az igazságot, s míg Faust a theológiát ép oly megvetéssel dobja félre, mint a többi tudományos disciplinákat, a spanyol dráma hőse a keresztyén-katholikus egyház tanain áll, és e tanokkal veri le a Gonoszt. A két alaknak ez ellentétjében tükröződik a két nagy költőnek nemzeti és történeti ellentétes jelleme. Hogy mennyire nem faustikus alak ez a Cyprianus, látjuk abból is, hogy nem ő hívja, kételyeinek eloszlatása és az igazság megszerzése érdekében, a daemont, hanem hogy ez saját elhatározásából keresi fel a philosophust, midőn Cyprianus Pliniusnak egy odavetett megjegyzése segélyével az igazságnak t. i. a katholikus vallásnak helyes útját megtalálni készül. Az egész további cselekvény pedig nem a hit és a tudás nagy problémái körül forog; a kérdés mindig, a dráma végeig, csak ez: melyik erősebb, az ördög-e vagy az egyház? és a befejezés az egyház győzelmét a pokol hatalma fölött dicsőíti. Mi van ebben Faustból vagy a Faust-mondából? ¹⁾ Még az sem helyes, ha *A csodatévő máguszt*

---

¹⁾ Bár Goethe maga is mondja: »*A csodatévő mágusz* a Doctor Faust tárgya, hihetetlen nagysággal feldolgozva.«

katholikus Faustnak nevezik. Nemcsak azért nem helyes, mivel ez az elnevezés a Goethe Faustját, a Calderon színművével szemben, protestáns Faustnak tünteti fel, a mi szintén csak félreértésekre vezethet, — mert nem a hosszas küzdelem és tévedések után mégis üdvözülő Goethe-féle Faust, hanem a Népkönyv hőse, ki az ördögé lesz, az igazi protestáns Faust, — de azért sem helyes, mivel a spanyol dráma hőse nem katholikus, és törekvése, cselekvénye, sorsa nem a katholikus hithez való ilyen vagy amolyan viszonyában gyökerezik. Cyprianus az ördög segítségével akarja megnyerni Justinát; ez nem sikerül; kiderül, hogy a keresztyén vallás és annak külső jele, a kereszt, hatalmasabb, mint a pokol. Cyprianus ennek következtében elhagyja régi hitét és elfogadja az új vallást. Ez részéről igen józan és gyakorlati eljárás, de Faustszerű nincsen sem alakjában, sem cselekedeteiben.¹⁾

Tehát nemcsak a Cyprianus-legenda nem áll semmi bensőbb viszonyban a XVI. századi Faust-mondához, de még a Calderon mágusz-drámája sem képezi semmi tekin-

---

¹⁾ Mint nem egészen érdektelen adatot fölemlítem, hogy 1608-ban — tehát jóval Calderon drámája előtt — a jezsuiták adtak elő Grácban egy színművet *Von Cipriano und Justina*, mely a legenda tárgyát tartalmazta, de, úgy látszik, elveszett. V. ö. J. Meissner, *Die englischen Comoedianten zur Zeit Shakespeares in Oesterreich*, Wien, 1884, p. 78. — Már Calderon drámáján alapúlhatott az a színmű, melyet műkedvelők 1688-ban adtak elő Augsburgban. Ennek csak scenariuma maradt reánk a következő czímmel: *Der in die Justina verliebte gottlose und durch sie zum christlichen Glauben bekehrte Cyprianus. in Jacober vorstadt gelegenem Comedienhaus von einigen theatralischen Spiel-lust-liebhavern. An. 1688 in Augsburg auf die Schaubühne gebracht.* — Calderon drámájának befolyásáról a Lessing *Faustjára* I. a III. értekezést.

tetben a Goethe Faust-tragédiájának a párját. A görög legenda és a spanyol dráma kizárólag csak a keresztyén vallás dicsőítései, melyek a keresztyénség symbolumainak fensőbbségét a pokol hatalmaival szemben feltüntetik és hirdetik.

IV. Theophilus.

Csak első pillanatra hasonlít a Faust-mondához a Theophilusról szóló ókeresztyén legenda is, melynek hőseit pedig rendesen a középkor Faustjának nevezik. És akadtak tudósok, kik a Faustmonda magvát a Theophilus-mondában vélték felismerhetni.¹⁾

A Theophilus-legenda tárgyának figyelmesebb összehasonlítása a Faust-mondával kétségtelenné teszi, hogy a hasonlatosság a két hagyomány közt mindössze egyetlen egy pontra szorítkozik, mely a monda lényeges alapeszméjét nem érinti, és azért nem dönthet a két mondának egymáshoz való viszonyáról.

A Theophilus-legenda legrégibb forrása egy görög elbeszélés,²⁾ melynek szerzője, Eutychianos, kiről különben semmit sem tudunk, saját állítása szerint a monda hőisének kortársa volt.

Ez elbeszélés szerint Theophilus igen jámbor és

---

¹⁾ Így Sommer Emil, *De Theophili cum diabolo foedere*, Halle, 1844. — és Meyer Vilmos, *Radewin's Gedicht über Theophilus, nebst Untersuchungen über die Theophilussage*, München, Akadémia, 1873.

²⁾ Kiadta A. Jubinal, *Oeuvres complètes de Rutebeuf*, Paris, 1839. II. köt. 331—357. l. Feltűnő, hogy e jeles munka második (még pedig igen bővített) kiadásából (Paris, 1874, 3 kötet) a Theophilus-legenda görög szövege elmaradt.

istenfélő ember volt, a ki Adonában, Cilicia secunda egyik városában mint archidiakonus, még pedig abban az időben élt, midőn a perzsák ismételve betörték a római birodalomba, tehát a VI. század közepe táján, más források szerint II. Justinianus császár uralkodása alatt. A püspök halála után a nép és a papság, melyek Theophilust egyaránt igen nagyra becsülték és szerették, őt választották meg püspökké; de a szerény férfiú nem találta magát e kitüntetésre méltónak és nem fogadta el püspökké választását. Így tehát mást választottak püspökké, a ki Theophilusnak régebben is irigye volt, és most, még rágalmazók szavára is hallgatva, megfosztja a jámbor és derék archidiakont, ki pedig kötelességét mindig és a legpontosabban teljesítette, hivatalától. E méltatlan sértés annyira bántja Theophilust, hogy egy öreg zsidóhoz folyamodik segélyért, mint a ki nagy bűvész hírében állt, hogy ennek hatalmas pártolásával hivatalát újra visszanyerje. A bűvész zsidó megígéri Theophilusnak, hogy segíti, ha nem fog semmitől megijedni és soha keresztet nem vet magára.¹⁾ Erre a következő éjjel a circusba mennek, hol Theophilus a város lakóinak nagy részét együtt találja, a mint azok Satanasnak, ki a circus közepén fényes trónuson ül, hódolnak, és a pokol urát hymnuszokban dicsőítik. Theophilus is letérdel és megcsókolja az ördög lábait. Satanas kérdezi, hogy mit akar itten, mire az archidiakonus azt feleli, hogy minden parancsolatát kész teljesíteni. Erre Satanas lehajol hozzá, megsimítja Theophilus szakállát, száján csókolja új alattvalóját és kedves fiának nevezi.

---

¹⁾ *Quodcumque videris aut qualemcumque audieris sonum, nec terrearis, nec signum crucis tibi facias.*

Theophilus megtagadja Jézust és Máriát, és végül átadja a pokol urának a hódoló oklevelet, melyet sajátkezűleg írt ¹⁾ és viaszkkal lepecsételt. ²⁾

Másnap a püspök magához hivatja Theophilust, a legnagyobb tisztelettel fogadja és újra beiktatja hivatalába. De minden más kívánsága is teljesül, és Theophilus víg, világi életet él. Ez hosszabb ideig tart így. De végre megbánja az ördög szövetségese iszonyú tettét, és újra az égiekhez fordul. Negyven nap és negyven éjjel folyton imádkozik a Panhagia templomában Szűz Máriához, hogy mentse ki a pokol hatalmából és eszközölje ki számára az Isten irgalmát. A negyvenedik éjjel Theophilus bágyadtan és kimerülten roskad össze a templomban. Midőn reggel fölébred, mellén találja az oklevelet, melyben magát Sata-nasnak lekötötte volt. Erre összehívja a népet, nyilvánosan bevallja bűneit, elmeséli a Boldogságos Szűz kegyét, ki neki álmában is háromszor megjelent volt, és megégeti a pokoli kötelezvényt. Három nap múlva boldogan hal meg; utóbb még a szentek sorába is került.

A legenda tendenciája, mert ilyenről igen számos legendánál beszélhetni, kétségbevonhatatlan. A Boldogságos Szűz közvetítő hatalmának dicsőítése az. Midőn a 325-iki általános nicaei zsinat Krisztust Istennel azonos természetűnek jelentette ki, új közvetítő kellett az emberek

---

¹⁾ Forrest (l. alább) terjedelmes költeményében nem tintával, hanem saját vérével. E vonás még csak a *Promptuarium Discipuli* elbeszélésében és egy rövid német-alföldi Theophilus-legendában található.

²⁾ A *Promptuarium Discipuli* Theophilus-elbeszélésében (kiadva a bajor akadémia iratai közt, 1873) a Sátán saját pecsétjét is rányomja a szerződési oklevélre.

és Isten közt, és ez Krisztus anyja lett. A IV. század óta terjed Mária tisztelete keletről nyugatra, az V. században egy ephesusi zsinat »örökké szűz istenanyának« határozta meg Máriát, a VI. században pedig megállapítja az egyház a Boldogságos Szűz ünnepeit. Ez idő óta folyton szaporodnak és mind inkább terjednek a Mária tiszteletének emelését célzó legendák és mondák, melyek közül a Theophilus-legenda a legrégebbek és legnépszerűbbek egyike. A IX. századból származik első latin fordítása Paulus nápolyi diakonustól,¹⁾ és e latin szövegen (részben a Gentius Hervetusén is), nem a görög eredetin, alapszanak a legendának legelterjedtebb és legismertebb epikai és drámai feldolgozásai: gandersheimi Hroswitha latin költeménye a X., Marbod rennesi püspöknek leonini versekben írt műve a XI., Hartmann német költeménye a XII., Florentius Radewin latin költeménye és a régi német Passionalnak elbeszélése a XIII., egy németalföldi verses Theophilus-legenda a XIV., Gauthier de Coinsy epikai és Rutebeuf drámai franczia feldolgozásai a XIII., a híres német Theophilus-dráma a XIV. századból,²⁾ végre két izlandi prózai elbeszélés a XV. és XVI. századból, és öt

---

¹⁾ Címe: *Miraculum S. Mariae de Theophilo poenitente, auctore Eutychiano, interprete Paulo Diacono Napoleos*. Kiadva: *Acta Sanctorum* (ed. Bollandus et Hanschenius), február 4. — E Paulus Diaconust némelyek azonosnak tartják a híres longobárd történetíróval, ki Nagy Károly udvarában élt. — Van még egy másik rövidebb latin átdolgozás is, melynek szerzője Gentianus Hervetus.

²⁾ Kiadták L. Ettmüller, Quedlinburg, 1849, és Hoffmann von Fallersleben, két átdolgozásban: egy trieri kéziratból, Hannover, 1853, utóbb stockholmi és wolfenbütteli kéziratokból, 1855. A különböző töredékes kéziratok felhasználásával németre fordította Wedde János, 1888.

angol átdolgozás, ¹⁾ melyek közül legérdekesebb a William Forresté a XVI. századból. ²⁾ Számos más egyházi, vallásos és történeti munkában is említik a legendát, vagy találhatók czélzások reá, melyek a hagyomány nagy népszerűségét bizonyítják. ³⁾

Bármily eltérők is e különböző feldolgozások egyes vonásokban, a legenda főpontjai mindnyájokban azonosak: Theophilus szövetkezik Sátánnal, hogy méltatlanul elvesztett hivatalát visszanyerje, megbánja utóbb Krisztustól való elpártolását és Sz. Mária közvetítésével újra kibékül

¹⁾ Eug. Kölbing, *Beiträge zur vergleichenden Geschichte der romantischen Poesie und Prosa des Mittelalters*, Breslau, 1876. p. 1—41: *Über die englischen Fassungen der Theophilussage*.

²⁾ Az összes feldolgozásokat felsorolja Ludorff Ferencz *Will. Forrest's Theophiluslegende* cz. cikkében, *Anglia, herausgegeben von Rich. Paul Wülcher*, Halle, 1884, VII. köt., 60—115. l.

³⁾ E népszerűséget bizonyítja az is, hogy a Theophilus-legenda szintén iskolai drámák tárgyául szolgált. Két ily szímműnek scenariuma maradt reánk: 1. *Summarischer Inhalt der Comoedien von Theophilo der Kirchen in Cilicia Vicario; welcher sich wegen schnöden Ehrgeitzs dem laydigen Sathan mit eignem Blut verschreiben; aber durch Hilff der Seeligsten Mutter Gottes Mariae dieses bluetige verschreiben wider erobert, vnd von der ewigen Straff erhalten worden. Gehalten zu Ingolstatt, inn dem Academischen Gymnasio der Societet Jesu den . . Octobris Anno 1621*. Gedruckt zu Ingolstatt. bey Gregori Hänlein. 4°, 7 levél. — 2. *Maria Die Himmels-Thür, durch welche Theophilus Der statt Adam in Cilicia Verwalter in die ewige Seeligkeit eingangen* (következik ama négy tanácsos neve. kinek a mű, ill. előadás ajánlva volt) *Als Freigebigen, Grossgünstigen Herrn Praemiatoribus zu Ehren, der Jugend zu Nutz, vnd männiglich zu Trost gehalten von dem Löbl. Gymnasio der Societet Jesu in gemelter Churfürstl. Hauptstatt Straubing, den 6. Septemb 1655*. Gedruckt zu Straubing, bey Simon Haan. 4°, 4 levél. (Erich Schmidt, *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, XVII, 1885, 87. l.).

az Istennel. Mi van ez elbeszélésben titanikus, Faustszerű? Az indító ok, mely Theophilust a szövetség megkötésére bírja, igen köznapi, nagyon is gyakorlati irányú; semmi magasabb szempont nem játszik bele az alkuba. A legenda nem is fekteti a súlyt a szerződés megkötésére, hanem annak felbontására, mert félre nem érthető főcélja a Boldogságos Szűz hatalmának dicsőítése. A Faust-monda kiinduló pontjában, céljában és alapeszméjében lényegesen különbözik a Theophilus-legendától, melylyel egyetlen egy közös vonása van; ez az ördöggel kötött szerződés, mely a Cyprianus-legendában ¹⁾ és számos egyéb világi és egyházi hagyományban, a Theophilusról szóló elbeszélésnél régibbekben ²⁾ is, szerepel.

Kiemeltem azokat a vonásokat, melyek a régibb, többé-kevésbbé Faustszerű elbeszélésekben és a XVI. századi német Faust-mondában közösek; figyelmeztettem azokra az elemekre is, melyek az ókeresztyén mágusz-mondából vagy a Cyprianus-történetből vagy a Theophilus-legendából a német Faustmondába átmentek, ill. átmehettek. Ez elemek nem csekély számúak és nem csekély jelentőségűek. De a német monda lényegét és alapeszméjét e

---

¹⁾ A Cyprianus-legenda bizonyára befolyásolta a Theophilus-mondát, a mit már az az egy tény is bizonyít, hogy Theophilus, midőn Máriához fordul imájával, maga is hivatkozik Cyprianusra, kinek, bár az ördög szövetségese volt, Isten mégis megkegyelmezett.

²⁾ V. ö. W. Meyer akadémiai értekezését, ki két ily régibb legendát idéz, melyekben a hős az ördöggel szövetkezik, csak hogy a szövetkezés mind a kettőben sokkal jobban van megokolva, mint a Theophilus-legendában.

hatások vagy kölcsönzések nem érintik. Faust alakja, törekvései és sorsa nem azonos sem Simon sem Cyprianus sem Theophilus alakjával, törekvésével és sorsával, és nem is alakulhatott egyszerűen e különböző hagyományok külsőleges összeforrasztásából. A Faust-monda egyik legsajátosabb terméke a német szellemnek, a mint ez a XVI. század óriási szellemi forradalmában, a renaissance és a reformatio eszméinek teremtő hatása alatt, a történelem két hatalmas korszakának mesgyéjén, átalakult és az emberiségnek legnagyobb problémáit fölfogta s megfejteni törekedett.

Faust a XVII. században.

Az 1587-iki Népkönyv, a Faust-mondának ez első összefoglaló tárgyalása, rendkívüli népszerűsége jutott és a kor legkedveltebb alakjává tette az ördöggel szövethető, eget-ostromló hőst. De egyházi iránya, bár mennyire félreismérhetetlen volt is, nem elégitette ki a protestantismus vakbuzgó híveit. Első sorban ezen szempontból kívánta az ily célra igen alkalmas mondát az új egyház orthodox szellemében értékesíteni Widman György Rudolf, ki Faust történetét, még a XVI. században, három kötetben terjedelmesen és kézzel fogható célzatossággal földolgozta.¹⁾ Widman célja: a Faust történetét protestáns (lutheránus) szellemben a régi egyház és főkép a pápaság ellen polemi-
kus irányzattal előadni; — eszköze: Faust szembeállításá Lutherrel. Csak e szempontból érthetők mindenek előtt

---

¹⁾ *Erster Theil Der Wahrhafftigen Historien von den grewlichen vnd abscheulichen Sünden vnd Lastern, auch von vielen wunder-
barlichen vnd seltzamen ebentheuern: So D. Johannes Faustus Ein
weitberuffener Schwartzkünstler vnd Ertzzäuberer, durch seine
Schwartzkunst, biss an seinen erschrecklichen end hat getrieben.
Mit nothwendigen Erinnerungen vnd schönen exempeln, mennig-
lichem zur Lehr vnd Warnung aussgestrichen vnd erklehret. Ge-
druckt zu Hamburg. Anno 1599. Még ez évben jelent meg a II. és
III. kötet is.*

azok a pontos évszámok, melyekhez Widman, természetesen minden legkisebb alap nélkül, Faust életének egyes momentumait fűzi; ugyanezen czélnak szolgálnak mellékes megjegyzései és intései, melyek mind pápa-ellenesek. Widman szerint Faust 1521-ben lesz az ördög rabszolgájává: ugyanabban az évben, melyben Luther a biblia német fordításába kezd és tentatartóját a pokoli csábítónak fejéhez vágja; — 1525-ben kezdi erkölcstelen, kóbor életét, abban az évben, melyben Luther megnősül és erkölcsös családi életet kezd élni; — 1545-ben lesz a pokol áldozatává, midőn Luther, közvetetlenül halála előtt, utolsó elszánt csapását méri az »ördögi pápaságra.« ¹⁾

A népkönyvben Faust Wittenbergában tanul; — Widman nem tűrheti, hogy a varázsló mágusz a protestantismus fényes székhelyén nyerje tudományát; azért szerinte Faust a katolikus Ingolstadtban kezdi tudományos tanulmányait, hol »a régi pápai világ még javában folyt és mindenféle ráolvasás és egyéb babonás dolgok és bálványozások még divatoztak, melyek Faustnak rendkívül tetszettek.« Az ördög neki barát alakjában jelen meg, mert »a barátok a pápaságban a veszett testvérek, az ördög hű szolgálói és megtestesítései.« Faust ördögi kuttyáját, e tántoríthatatlan kísérfőjét, a bűvésztől egy apát nyeri ajándékkul, ki a pokoli fajzattal a legjobb egyetértésben élt; Faust famulusa, Wäiger János, egy katolikus papnak a fia; »ez embernek szerencsétlensége és elkárhozása tehát első sorban saját apjának a műve, ki a házasságot megvetette,« stb. Legfeltünőbb e szempontból Widmannál az

¹⁾ *Das Papstthum in Rom, durch den Teufel gestiftet, 1545.*

ördög ellenszenve a házasság ellen,¹⁾ melyről Faust a pokollal kötött szerződésében külön pontban kénytelen lemondani, — mert a házasság Istennek, a coelibatus az ördögnek műve.

Widman könyve különben gyarló munka, telve ellenmondásokkal, minden írói tehetség nélkül összetákolva és hosszadalmas prédikációkkal felfújva. A monda mély értelméről a szerzőnek sejtelve sincsen. Legfeljebb még mint Goethe forrása érdemel egy kis figyelmet, mert Goethe ismerte e munkát (talán csak Pfitzer átdolgozásában) és tragédiájának egyes (de igen mellékes) vonásait talán innen vette. Ide tartozik pl. az ördög megidézése Faust szobájában. »Faust (írja Widman) egy árnyékot lát kályhája mellett ide-oda lebegni, mely neki majd embernek tetszik, majd más alakban tűnik fel. Tehát előveszi varázsló könyvét és megidézi, hogy való alakjában álljon elé. Akkor (amaz árnyék) a kályha mögé ment és onnan elődugta emberi fejét, majd teljesen láthatóvá tette magát és szüntelen hajlongott meg bókolt« (*hat Reverenz gethan*) ... Hogy Widman a Faust-könyv büvész-kalandjait tetelesen szaporította, ezt már könyvének nagy terjedelme is mutatja.

E könyv hét évtizednél tovább maradt 1599-ben nyert alakjában a Faust-monda főforrása az olvasó közönség számára, míg 1674-ben javított és bővített alakban került újra a könyvpiaçra. Ez átdolgozás szerzője Pfitzer

¹⁾ Ennek elevenebb feltüntetésére találjuk Widman könyvének (alább említett) két későbbi átdolgozásában Faustnak szerelmi viszonyát egy tisztességes, de szegény leányhoz, ki a büvész kívánságait csak az esetben hajlandó teljesíteni, ha ez őt nőül veszi, mit azonban az ördög kellő erélylyel és Helena segítségével megakadályoz.

Miklós nürnbergi orvos, ki a Widman könyvét újból a közönség kedveltjévé tette.¹⁾ Pfitzer elhagyta a terjedelmes útleírásokat és rövidítette a beszélgetéseket, de még szaporította a vallás-erkölcsi magyarázatokat. A munka ez átdolgozásban még jobban terjedt, mint első alakjában. Goethe is használta; még 1802-ben is újból kivette a weimari könyvtárból. Pfitzer lényeges dolgokban sohasem tér el Widmantól, csak Faustnak viszonyát Helenával, melyet Widman, mint túlságosan botrányosat, nem mert elmesélni, adja elő kellő szárazsággal. Végre, már a XVIII. században, még egy átdolgozáson ment keresztül e könyv, mely egy névtelen szerzőtől származik, ki csak »kereszttyén érzelműnek« nevezi magát.²⁾ Fő feladata a Widman-Pfitzer-féle könyv rövidítése volt. A kor már nem igen hitt sem az ördögben, sem idézésekben vagy ráolvasásokban s így

---

¹⁾ *Das ärgerliche Leben und schreckliche Ende des vielberühmten Ertz-Schwartzkünstlers Johannis Fausti, Erstlich, vor vielen Jahren, fleissig beschrieben von G. R. Widman; Jetzo, aufs Neue übersehen und sowohl mit neuen Erinnerungen als nachdenklichen Fragen und Geschichten der heutigen bösen Welt, zur Warnung, vermehret, Durch Joh. Nicolaum Pfitzerum, med. Doct. Nürnberg, 1674, utóbb még 1695, 1717, 1726. Előre van bocsátva Platz Konrád értekezése az idézésekről és ráolvasásokról. — A Widman-Pfitzer-féle munka új kiadását eszközölte Keller Adalbert, Tübingen, 1880, 737 l.*

²⁾ *Des durch die ganze Welt beruffenen Erz-Schwarz-Künstlers und Zauberers Dr. Johann Fausts, Mit dem Teufel aufgerichtetes Bündniss, abentheuerlicher Lebens-Wandel, und mit Schrecken genommenes Ende. Aufs neue übersehen, in eine beliebte Kürze zusammengezogen, und allen vorsetzlichen Sündern zu einer herzlichen Vermahnung und Warnung zum Druck befördert, von einem Christlich Meynenden. Frankfurth und Leipzig, 1728, már csak 48 lap!*

nem szorúlt többé az előbbi művek terjedelmes intéseire, de még mindig érdeklődött a régi bűvésznak csodás tettei és borzasztó sorsa iránt. Ez új átdolgozó azért a lényeges adatokban legnagyobbbrészt megtartotta a Widman szövegét, de teljesen törölte a tárgytalanná vált intéseket, magyarázatokat és beszélgetéseket. E munkán alapszik a Faust-könyvnek az az alakja, melyet a XVIII. század közepe óta vásárok alkalmával a piaczokon árultak. Ezt az újabb népkönyvet is ismerte Goethe.

Faust történetének e prózai feldolgozásai nem tűntetnek föl haladást, sőt, bátran állíthatni, csekélyebb értékűek, mint az 1587-iki népkönyv. Ez, felekezeti elfogultsága és stilbeli gyarlósága mellett is, legalább sejti, jobban mondva: teljesen el nem nyomja a mondának eredeti mély értelmét; az újabb feldolgozások ez utóbbit teljesen elejtik és tisztán egyházi szempontból fölfogott és előadott intő és visszariasztó históriává alacsonyítják le a mondát. Ily módon a XVI. századi értékes hagyomány egészen elveszett volna, ha a *színpad* nem ragadja magához a megrendítő és érdekfeszítő motívumokban és jelenetekben gazdag tárgyat.

Ez már igen korán történt¹⁾, még pedig először nem is a monda szülőföldjén, hanem Angliában, hol a dráma épen a XVI. század utolsó harmadában bámulatos virágzásnak kezdett indulni. Ma már nem kétséges többé, hogy a német népdráma, mely a XVIII. század elején bábjátékká vált, angol befolyás alatt, első sorban az angol

---

¹⁾ De még nem, mint sokáig állították, 1588-ban Tübingában, hol két deákot a Faust-könyv átdolgozása miatt megbüntettek. Ez átdolgozás nem volt dráma, hanem a még 1588-ban nyomtatásban megjelent rimes Faust-könyv.

komédiások közvetítésével, fejlődött, és hogy különösen a Faust borzasztó szerződéséről, és iszonyú végéről szóló népszinmű Marlowe Kristóf hatalmas momentumokban gazdag, hatásos tragédiáján alapszik.¹⁾

Marlowe Kristóf, ki 1563-ban született és 1593-ban, tehát még csak harmincz éves korában, párbajban meghalt, Shakespeare leggeniálisabb előzője. Hét drámája maradt reánk: *Tamerlan* (két rész), *Faust*, *A máltai zsidó*, *II. Eduárd*, *A párisi vérnász* és *Dido*. E darabok közül *Faust* a költőnek legérdekesebb, de alaki szempontból legkifogásosabb drámája. Nem is birjuk e művet teljesen abban az alakban, melyet az szerzőjétől nyert, mert a kiadó megbízásából két ízben is változtattak rajta; először 1597-ben Dekker és másodszer 1602-ben Bird és Rowley *kiegészítették* a drámát, s eddig nem sikerült csak hozzávető biztossággal is kimutatni, hogy a későbbi szerzőknek e pótlásai miben álltak és mennyiben érintették Marlowe eredeti szövegét. A darab legrégibb kiadása 1604-ben jelent meg. Címe: *Tragical history of life and death of Doctor Faustus*.²⁾ Keletkezése idejéről csak annyit állíthatni teljes bizonyossággal, hogy 1593 előtt iratott, mert Marlowe ez évben halt meg és mivel a darab 1594-ben már színre került. A költő forrása minden valószínűséggel

---

¹⁾ Arnim Joákim és Simrock Károly megfordítva azt állítják hogy Marlowe darabja egy eredeti német népdramán alapszik, melyet az angol komédiások Londonba vittek volt magokkal. De e felfogás, mely nem tényekre, hanem csupán a népdramának bizonyos belső nemzeti jellemző vonásaira van építve, teljesen tarthatatlan.

²⁾ Legújabb és legjobb kiadását Breyman Herm. eszközölte, Heilbronn, 1886, — legjobb fordítását Friedr. Bodenstedt, *Shakespeare's Zeitgenossen und ihre Werke*, Berlin, 1880, III. p. 201—305.

az 1587-iki népkönyv volt, még pedig talán e népkönyvnek német eredetije, mert ily korán megjelent angol fordításról nincsen tudomásunk. Ha súlyt lehetne fektetni a dráma egyik helyére, melyben Faust oly nagy sereget kíván magának, hogy a pármai herceget elűzhesse — Farnese Sándor van értve, ki 1588-ban Németalföld helytartója volt, — akkor Marlowe még 1587-ben vagy legkésőbbben 1588-ban ¹⁾ írta volna e tragédiáját. A jelenet, melyben Faust a leggyorsabb ördögöt keresi, hiányzik az angol darabból: Marlowe tehát nem ismerte a népkönyvnek 1590-diki berlini, hanem csak az 1587-diki frankfurti első kiadását; — e kiadásban olvassuk, hogy Faust egy alkalommal egy szekérre való szénát nyelt el; ez adat megvan Marlowe tragédiájában, de nincsen meg a népkönyv első angol fordításában; ²⁾ tehát valószínű, hogy az angol költő egyenesen és közvetetlenül a német népkönyvből merítette színművének tárgyát.

Marlowe életéről és jelleméről igen keveset tudunk. Theológiát meg philosophiát tanult és 1587-ben lett magister. Kortársai minél több rosszat beszélnek róla: hogy szenvedélyes ember, kicsapongó és erkölcstelen, részeges és játékos volt. Életét egy szerelmi kaland kapcsán vesztette ellenfele kardjától. Újabban meggyőzően kimutatták, hogy a »kollegák« ez állításai épen nem megbízhatók; csak azt

---

¹⁾ Ez évben nyert valaki Londonban engedélyt egy Faust-ballada kinyomatására (német fordítását közli Bodensedt, l. az előbbi jegyzetet). Minthogy az ily balladák rendesen népszerű színművekből készültek, ez adat is valószínűvé tenné, hogy Marlowe tragédiája csakugyan már 1588-ban készült és került színre. — Van régi német Faust-ballada is, de ez igen rongált szövegben maradt fenn.

²⁾ Ez először év nélkül jelent meg, második kiadása 1592-ben.

az egyet tekinthetni kétségtelennek, hogy Marlowe rendetlen életű, szenvedélyes ember volt. Tanulmányait befejezte, — de aztán egészen a színi költészetnek szentelte kiváló tehetségét, sőt állítólag színész is lett, a mi, ha igaz, egy-maga is elég volt arra, hogy kortársai a legrosszabbat is föltételezzék róla. Drámáiból ítélve valóságos »Stürmer és Dränger« volt, mint annak a szenvedélyes nemzedéknek nagy tehetségű tagjai, kik Goethe és Schiller korszakát megelőzték és előkészítették. Volt, ha nem csalódunk valami titanikus, Faustszerű e geniális ifjában, ki hét év alatt hét hatalmas tragédiát alkotott, melyek sok salak, túlzás és alaktalanság mellett mégis első rangú költői hivatottságról tanúskodnak. E darabok hiányai különben jó részben a korabeli színpad bűnei, hisz e színpadon akkor minél több és minél hatalmasabb cselekvényt, óriási szenvedélyeket és iszonyu tetteket, megrázó eseményeket és véres katastrophákat keresett a közönség, és a költők természetesen hódoltak a nézők e hajlamának. Az angol színpad e chaotikus jellegének és egyúttal Marlowe szenvedélyes egyéniségének alig juthatott megfelelőbb tárgy, mint a Faust története, diabolikus elemeivel, eget ostromló daczával, minden korlátot lerontó szenvedélyességével, megrázó katastrophájával. Nem csoda tehát, hogy Marlowe nyomban, a mint a népkönyvvel megismerkedett, tragédiává dolgozta föl a német bűvész historiáját, és hogy e tragédiája rendkívüli tetszést aratott.

Pedig szerkezet és költői alak tekintetében Marlowe *Faustja* gyöngé darab. De a dráma e formai gyöngéit ellensúlyozza a költő hatalmas képzelete és szenvedélyes páthosza, mely a cselekvény főmomentumait megkapó és

megrázó jelenetekké teszi. A cselekvény menetét elég lesz néhány szóval ecsetelnem.

A »Chorus« elmondja prológiában, hogy Faust szegény szülőktől származik; Rhodes (t. i. Roda) német városban született, fiatal éveiben Wittenbergába került, hol jeles theologus lett belőle, »míg túlságosan önhitt okosságtól felfuvalkodva, viaszkos szárnyai¹⁾ őt szédítő magasba emelték, honnan az ég őt a mélységbe vetette.« Most átkos varázslással foglalkozik, a varázslat lett szenvedélyévé, melynek életét és örök üdvét áldozatul hozza.

A darab (mely nincsen felvonásokra osztva) Faustnak hatalmas monológjával kezdődik. E monológ alapgondolata ismeretes a Goethe remekéből. Faust egyetlen tudományban sem lelte meg zabolátlan tudásvágyának kielégítését; nincs más menekvése, mint a mágia, melynek mesterét az egész világ uralja: királyok uralkodnak az országokon, a mágusz a mindenségen; a mágia istenné teszi az embert. Mielőtt Faust még végleg határozott volna, föllép a jó és a rossz angyal: amaz óva inti, hogy ne térjen a gonoszság útjára; ez megígéri neki, hogy az elemek urává teszi: ugyanaz lesz a földön, a mi Zeusz az égben. Hisz épen ez kell Faustnak, ki rögtön meghivatja bűvész-barátjait és megtanúlja tőlök a varázslást.

Most megidézi Faust az ördögöt, ki pokoli alakban jelen meg. A hős megparancsolja neki, hogy sarútlan barát alakjában jöjjön vissza, »ily szent külső jól illik az ördöghöz.« Faust kijelenti Mephistophelesnek, hogy oda

---

¹⁾ Az 1587-iki Népkönyv sas-szárnyakat említett.

adja neki lelkét, ha az ördög öt huszonnégy évig híven szolgálja, minden kívánságát teljesítve: »Ha több lelkem volna, mint a hány csillag ragyog az égen, mind oda adnám Mephistophelesért. Ez a világ hatalmas urává teszen.« Mephistopheles elmegy a szerződéssel, hogy Lucifer jóváhagyását megnyerje. Ez alatt Faust éjjeli órában várja az ördög visszatérését. Lelkiismerete fölébred és azt súgja neki, hogy térjen vissza istenéhez; de Faust nem hallgat reá: »Istenhez? nem, nem; ez nem szeret engem!« A jó és rossz angyal is föllépnek, ez utóbbi dicsőséget és kincseket ígér, és Faust saját vérével megköti a szerződést. Miután az ördögtől a pokolról, melyben ő maga nem hisz, de melynek létéről Mephisto őt biztosítja, fölvilágosításokat nyert, mindenek előtt nőt kér, »a legszebb szűzet Németországban, mert buja az én természetem és nő nélkül el nem lehetek.« Mephistopheles rögtön teljesíti kívánságát.

De lelkiismerete újra fölébred, midőn az ördöggel a mennyországról beszél, a jó s rossz angyal fellépnek és Faust Krisztus nevével védekezik a Gonosz ellen. Akkor megjelennek magok a pokol fejedelmei, hogy megrémítsék áldozatukat és felléptetik a hét halálos bűnt, hogy szóraztassák, — mire Faust a poklot kívánja látni.

A »Chorus« tudatja velünk, hogy Faust a poklot és a mennyországot látta s most útnak indult, hogy a világot bejárja. Ime, épen Rómában van, hol szent Péter napját ünneplik. Itt Károly császár és Hádrián pápa harcolnak egymással. A császár Brunót nevezte ki ellenpápává, de Hádrián ezt elfogta, bilincsekbe verte és példásan meg akarja büntetni; Faust és Mephisto, kik bíbornokok alakjában szerepelnek, kiszabadítják Brunót. Erre következnek

Nagy Sándornak és nejének megidézése és az anhalti udvarban végzett varázslások, egészen a Népkönyv szerint. A római jeleneteknek sem mondai, sem történeti alapjuk nincsen.

Igy letelt a kiszabott idő, és Faust bucsúlakomát tart tanítványaival. Egy vendégének kívánságára fellépteti Helenát is. Most egy aggastyán áll elő, ki az elkárhozottnak lelkiismeretét felkelti; de már késő, Faust a kétségbeesés áldozata: »Nem«, így kiált föl, »Faust bűne sohasem nyerhet bocsánatot. A kígyó, mely Évát elcsábította, üdvözülhet, de Faust nem!« Helena birtokáért megújítja Mephistophelessel a véres szerződést. A jó és a rossz angyal utoljára lépnek föl, de nem intve és csábítva, hanem csupán hogy az ítéletet kihirdessék. Az idő haladásával, az óráutésekkel megrázóan fokozódik Faust félelme és kétségbeesése. Éjjélkor az ördögök elviszik. A »Chorus« tanító szózata végzi a tragédiát: »Faust szomorú sorsa intse a bölcsét, nehogy tiltott gyümölcs után nyúljon.«

Marlowe színműve a Népkönyv egyszerű dramatizálása. Az angol költő lépésről lépésre követi a népies elbeszélést, még a hősnek gyerekes csinyjeit sem mellőzi. Igy nála is agancsot varázsol Faust egy lovag homlokára, felfal egy szekérre való szénát és megcsalja a lókereskedőt. Azonfelül a clown is, a korabeli angol színpad ez elengedhetetlen alakja, szerepel inasok és parasztok durva csinyjeiben és élceiben. Egységes cselekvénynek semmi nyoma: a nagy monológ és a hősnek vége közt összefüggéstelen kalandok tarka chaosza fekszik, melyet valószínűen későbbi átdolgozók gyarló toldásaikkal még zavarosabbá tettek. De Faust titanikus tudásvágya, eget ostromló szelleme, vad kétségbeesése és iszonyú bukása genialis kifeje-

zést nyernek, összehasonlíthatatlanul megrázóbbat, mint a német népkönyvben. Marlowe *Faustja*, minden alaki gyarlósága mellett, genialis alkotás, a Faust-probléma első méltó feldolgozása a világirodalomban.

A német színpad is korán megragadta e hálás tárgyat, de természetesen csupán a népies színpad, — a tudósok lenézték a népszellem egyéb alkotásaival együtt a Faust-mondát is. A német népdráma a XVI. század vége óta mind sűrűbben vendégszereplő angol komédiások hatása alatt fejlődött. Fő jellemvonásai, melyeket a korabeli angol darabokban is fölismerhetünk: nagy és sok cselekvény, császárok és főurak viselt dolgai, túlzás tettekben és szavakban, előszeretettel a véres és iszonyatos iránt, komikus és tragikus elemeknek s jeleneteknek közvetlen egymás mellé állítása és keverése. A népdráma, ellentétben a tudósoknak idegen minták után és scholastikus szabályok alapján faragott csinálmányaival, mindig igazi színmű volt; a színpad számára készült és tényleg mindig színre került is. Mind e pontokban kétségtelen előnyben volt a tudós dráma fölött; hogy mégis oly csekély sikerre vezetett, hogy maradandó értékű műveket nem hozott létre, ennek fő oka abban keresendő, hogy a tanult osztályok nem törődtek vele; hogy a színtársulatok, melyek legnagyobbbrészt neveletlen, durva, szedett-vetett csöcselékből álltak, ép úgy a komoly, mint a víg irányban egymáson túltenni és első sorban az alsó néposztályokat kielégíteni és megnyerni törekedtek. Az izlés iszonyú hanyatlása, általános elvadulás és sértő aljasság voltak e viszonyok gyümölcsei.

A népdráma XVII. századbeli termékei az úgynevezett

Haupt- und Staatsaktiók,¹⁾ melyek még a XVIII. század elején is virágzottak, míg Gottsched színházi reformja teljesen ki nem szorította őket. E darabok nagy és véres cselekvényben, meglepő és iszonyú tettekben gazdag főcselekvényből és komikus, burleszk, sőt piszkos és aljas eseményekből és tréfákból összetákolt mellékselekvényből (rendesen többekből) álltak. A tragikus és komikus elemek ritkán álltak egymással belső kapcsolatban, — hisz ez utóbbiak, a legtöbb esetben, teljesen az illető szereplők rögtönzéseire voltak bízva. E darabok nem jelentek meg nyomtatásban, hisz minden színtársulat maga teremtetten magának repertoírját és féltékenyen őrizte kincseit, nehogy más társulatok birtokába jussanak. Innen van, hogy a »Haupt und Staatsaktiók« legnagyobb része örökre elveszett és jelenleg már csak néhány, kéziratban fenmaradt drámából, valamint a kortársak elbeszéléseiből és leírásaiból, korukbeli bőbeszédű színlapokból és hirdetésekéből, végül még a legújabbán összegyűjtött bábjátékokból ismerjük a XVII. századi népies színiköltészetnek ez érdekes termékeit. Mert a népdramából a XVIII. században kezdetleges bábjáték lett, és e bábjátékok még ma sem tűntek el egészen.

A Fausról szóló rendkívül elterjedt népdramát²⁾ sem ismerjük; csak a fent említett források segítségével következtethetünk reá vissza. A főkérdés e Faust-dramá-

¹⁾ E név a tragikai főcselekvényt jelzi, mely fényes kiállításban (*Staat*) került színre, ellentétben a komikai mellékselekvénnyel, melyet a színlap szintén hirdetett. V. ö. Karl Weisz, *Die Wiener Haupt- und Staatsaktionen*, Wien, 1854.

²⁾ W. Creizenach, *Versuch einer Geschichte des Volksschauspiels von Doctor Faust*, Halle, 1878.

val szemben az, hogy áll-e valami kapcsolatban a Marlowe tragédiájával és vajjon milyenben? A felelet e kérdésre ma már nem kétséges többé: a német népies Faust-dráma minden bizonynyal az angol darabon alapszik, melyet a Németországnak minden részében szereplő angol komédiások a continensre hoztak és itt előadtak.¹⁾ A német dráma eredetileg nem egyéb, mint Marlowe színművének (talán szabadabb) átdolgozása. Ezt még a későbbi bábjátékokban is első sorban a következő három körülmény bizonyítja: először, hogy minden Faust-dráma — legalább is tíz, egymástól többé-kevésbé független bábjátékot különböztethetünk meg²⁾ — Faustnak nagy monológjával kezdődik, melyben a hős, az emberi tudás korlátoltságán

---

¹⁾ Legrégibb előadása, melyről tudomásunk van, 1626. júl. 7. történt Drezdában, de valószínűen már sokkal előbb került színre. — 1651-ben adtak szász komédiások egy Faust-dramát Prágában.

²⁾ Ezek a következők: 1. az ulmi (kiadta Scheible, *Das Kloster* V, 783. l.), mely a régi német népdramához legközelebb áll; Faust varázslásainak színhelye itt a császári udvar Prágában; — 2. a berlini és 3. az oldenburgi (kiadta Engel a bábjátékok gyűjteményében); — 4. a lipcei (kiadta Wilh. Hamm, 1857); — 5. a weimari kiadta Osk. Schade (*Weimarisches Jahrbuch* V, 241. l.); — 6. az ágostai (kiadta Scheible, id. h. V, 818. l.); — 7. a strassburgi (u. o. V, 853. l.) és 8. a Geisselbrecht-féle (u. o. 747. l.). — A legelterjedtebb bábjáték doktor Fausról, melyet Simrock Károly kiadott (Frankfurt, 1846), jó részben a kiadónak igen ügyes, de mégis egészen önkényes, még a Goethe remekéből is merítő szerkezete, mely azért tudományos kutatásoknál alapúl nem szolgálhat. — Ezeken alapúlnak Creizenach kutatásai. Azóta még két újabb Faust-bábjáték lett ismeretessé: 9. a Schwiegerling-féle (kiadta A. Bielschowsky, Brieg, 1882) és 10. egy bécsi bábjáték e címmel: *Der Schutzgeist des Johann Doctor Faust*, kiadták Rich. Kralik és Jos. Winter, *Deutsche Puppenspiele*, Wien, 1885.

kétségbeesve, elhatározza, hogy a mágiával próbál czélt érni és a pokollal szövetkezik; — másodszor a jó és a rossz angyal szerepe, melyet a német Népkönyv nem ismer; — harmadszor, hogy az elkárhozott Faust az óra ütésével közeledik lépésről-lépésre iszonyú végéhez. Ezekhez járúl egy negyedik körülmény, mely azonban a Faust-drámának nem kizárólagos jellemzője: a tragikus és komikus jelene-tek váltakozása, illetőleg összekeverése.

E momentumok, melyek nem származhatnak a véletlennek játékából, kétségtelenné teszik, hogy a német népdráma Marlowe tragédiáján alapszik.¹⁾ De csakis alapszik, — fordításról, a mennyire a rendelkezésünkre álló forrásokból ítélhetünk, nem lehet szó. Igen érdekes és tanulságos e tekintetben Schröder György danzigi tanácsosnak följegyzése a Faust-drámának egy 1668-iki előadásáról. Az első nagy monológból és az óra ütéseiből ráismerünk az angol mintára; de van eltérő vonás is nagy számmal: a drámát egy előjáték előzi meg, melynek színhelye a pokol: Pluto kiküldi ördögeit, köztök a tudákosság ördögét is, hogy az embereket elcsábítsák; — továbbá megtaláljuk itt azt a jelenetet, melyet Lessing is átvett a népdramából, melyben Faust a leggyorsabb ördögöt keresi, és azt választja, a ki oly gyors, mint az ember gondolata; e jelenet, mint már érintettem, sem Marlowenál, sem az első Népkönyvben nincsen meg; — végül Faustot még a pokolban is kínozzák és lángoló betűkkel tűnik föl e fölírás: *Accusatus est, judicatus est, condemnatus est!* — Meglehet,

---

¹⁾ Ez ma már az általánosan elfogadott nézet. Az ellenkezőt állítja, de be nem bizonyítja Ernest Faligan, *Histoire de la légende de Faust*, Paris, 1888.

hogy a dráma még egyéb önálló vonásokban is gazdag volt, hisz a danzigi tanácsos, minden mellékes tekintet vagy czél nélkül, épen csak azokat a jeleneteket jegyezte föl, melyek reá különösebb hatással voltak.

A Marlowe-tragédiájának még egy fontos és meglepően sikerült módosítását találjuk a német népdramában. Az angol drámában, mint láttuk, Faust, egyik barátjának kérésére, megidézi a trójai Helenát; azután föllép egy aggastyán, ki a hőst inti, mire Faust lelkiismerete feltámad; de Mephistopheles újra megnyeri, és Faust most kedveséül kéri Helenát. A jeleneteknek ez egymásutánjában nincs összefüggés, nincs belső kapcsolat.¹⁾ A német darabokban is megbánja Faust iszonyú tettét és a mennyországról kíván felvilágosítást az ördögtől. Ez megremül és megfutamodik. Faust most bűnbánó imával fordul az irgalmas Istenhez, és a visszasiető Mephistopheles hiába ígér neki földi dicsőséget és határtalan hatalmat. Ekkor azután az ördög maga hozza el Helenát, és Faust nem tud a legszebb nő elkábító bájainak ellenállani. A jeleneteknek emez egymásutánja hatalmas fokozást tartalmaz és a legnagyobb mértékben felkölti a nézők érdeklődését.

A Faustról szóló német népdráma tehát Marlowe művén alapszik, de, úgy látszik, már korán jutott bizonyos önállóságra. Sajnos, hogy fejlődését nem kísérhetjük lépésről lépésre, bár a fenmaradt bábjátékok kétségtelenné tesszik, hogy volt e népdramának is fejlődése. E fejlődésnek leglényegesebb momentuma a komikai elemnek művészi

---

¹⁾ Meglehet, hogy Marlowe szövegét a későbbi átdolgozók elrontották.

átalakulása, mely a népdráma burleszk részleteinek általános átalakulásával függ össze. Tudjuk, hisz az angol komédiások hatása e vonásban is nyilvánul, hogy a komikai elem a XVII. század eleje óta Németországban is a komoly színműnek elengedhetetlen részletévé lett, — de a tragikus cselekvény mellett, minden belső összefüggés nélkül, tisztán csak a közönség legalsóbb rétegeinek mulattatására. Ez elem hordozója és megtestesítése, az angol Clownból, olasz Arlecchinoból és spanyol Graciosoból alakult német komikai figura Bécsben lett először Hanswursttá, tősgyökeres német alakká. Ez átalakítás Stranitzky József Antal műve, ki a XVIII. század első harmadában Bécsben a karintiai kapu mellett épült állandó színháznak igazgatója volt. De nem csak németté tette Stranitzky a komikai alakot, hanem, és ez igaz művészi tett volt, szoros kapcsolatba is hozta a dráma komoly cselekvényével. Ugyanez történt, kétségtelenül első sorban ugyancsak Bécsben, a Faust-drámában is: Hanswurst (vagy utóbb Kasperle) a hősnek ellenlábasává, parodiájává lett, milyen Don Quijote-val szemben Sancho Panza. Faust titanismusával éles ellentétet képezett Hanswurst phlegmája; amaz elégedetlen istennel, a világgal és önmagával; emez nagyon meg van elégedve e földdel, melyen oly jól főznek és oly jó bort mérnek; amazt mélységes tanulmányai a pokol áldozatává teszik; ennek józan paraszteszén az ördögök összes csábjai ki nem fognak. De nemcsak az általános vonásokra szorítkozik a két főalak szembeállítására: Hanswurst lépésről lépésre kíséri Faust tetteit, mindenütt éles ellentétben a tragikai hősnek gondolkodásával és cselekedeteivel.

E lényeges átalakítás után a német Faust-drámák

szerkezete, egyes többé-kevésbé fontos eltérések mellett, rendesen a következő.

A darab néha a pokolban játszó *előjátékkal* veszi kezdetét: Az ördögök elhatározzák Faust vesztét és e célra a földre küldik Mephistophelest.¹⁾ Az *első felvonást* Faust nagy monológja nyitja meg; a jó és rossz angyal föllépnek, mire Wagner jelenti, hogy két ismeretlen deák egy jeles bűvészkönyvet hozott. Faust kitörő örömmel fogadja e hírt, és távozik, hogy a könyvet átvegye és áttanulmányozza. Most föllép Kasperle, kit Wagner inasul fogad és a konyhába küld, hogy jóllakják. Faust fellép és megidézi az ördögöt, mire távozik, hogy a szerződés megkötésére készüljön. Kasperle visszatér, megtalálja a bűvös kört és a titokzatos könyvet, melyeknek segítségével igen komikusan megidézi és eltünteteti az ördögöket, kik nem férhetnek hozzá. Most következik a szerződés megkötése, és Faust elhatározza, hogy lemegy Parmába, a herczeg esküvőjére. Faust fölrepül, míg Mephisto még Kasperle lelkét is próbálja megnyerni, a mi azonban sehogy sem sikerül. Erre intézkedik, hogy egy ördög Kasperlét is ura után vigye.

A *második felvonás* a pármai herczeg és herczegné beszélgetésével kezdődik. Ekkor leesik Kasperle a levegőből, és, hosszas komikus dialogus után, jelenti Faustnak,

---

¹⁾ Ez előjátékról kimutatta W. Creizenach (*Der älteste Faust-prolog*, Krakau, 1887.), hogy az Dekkernek, a Marlowe-féle *Faust* egyik átdolgozójának, *If this play be not good, the devil is in it* (1612) cz. darabjából származik, melyet angol komédiások korán hozhattak Németországba, hol aztán e dráma előjátéka a Marlowe tragédiájából alakult népdramához csatoltatott. A Dekker darabjának tárgya a Rausch barátról szóló középkori monda.

a híres bűvésznak, közeledtét. Ez megjelen és mindenféle varázs- és bűvész-dolgokkal mulattatja az udvart. De a herczegné beleszeret Faustba, mit a herczeg észrevesz, mire a bűvész élete ellen tör. Mephisto megmenti társát és Kasperle, magára maradv, összevesz az inasokkal, míg Mephisto őt is elviszi. E felvonásban térnek el az egyes játékok legfeltűnőbbben egymástól, a mennyiben itt legtöbb alkalmok van a legkülönbözőbb epizódok beszövésére.

A *harmadik felvonás* Faust utolsó napján játszik és azért rendszerint túlnyomóan komoly jellegű. Midőn Faust az ördöggel útnak indúlt, hogy a világot lássa, Kasperle haza tért, megnősült és éjjeli őr lett. Most Faust is visszatért és lelkiismerete feltámad, de Mephistopheles Helena fölléptetésével újra megnyeri a boldogtalant. Végre közelednek Faust végórái, melyeket a harang tompa kongása és Kasperle őr dalának Faust sorsára alkalmazott versszakai jeleznek. Végül Faustot elviszik az ördögök, de Kasperle megmenekül, néha egy localis élezzel. Így pl. egy ágostai darabban az ördög, miután sehogy sem boldogult a józan éjjeli őrrel szemben, felkiált: »De hát ki vagy te voltaképen?« Kasperle: »Én ágostai vagyok!« Mire Mephisto: »Akkor persze nem vihetlek el«, — és Kasperle e szavakkal fordul a közönséghez: »Lássák, uraim, az ördög is mily tisztelettel van az ágostaiak iránt!« ...

Ez a népies Faust-dráma kerete, de épen csak kerete, melyen belül számos önálló és egymástól eltérő vonásokat tüntetnek föl az egyes darabok. E vonások közt vannak nagy gondolatokból származó epizódok; így pl. az egyik darabban Helena kigyóvá változik át, a mint Faust meg akarja ölelni, vagy egy másikban: Faust ki akarja ásni atyja tetemeit, hogy varázsló eszközül használja, de

atyjának megjelenő szelleme megátkozza és elrémiti; — de vannak egészen bárgyú ötletek és szemfényvesztő üres külsőségek is. Még e gyarló toldások sem foszthatták meg a darabot megrázó hatásától, melyet az a múlt század legjelesebb férfiaira is gyakorolt. Lessing a népdráma hatása alatt tervezte *Faustját*, Goethét a bábjáték lelkesítette a monda feldolgozására. A XVIII. század közepétől a műköltők, Lessing példáján indulva, mind nagyobb számmal karolják fel a mondát, hogy koruk szellemének és saját eszméiknek hordozójává, tolmácsává tegyék. E költőket mind, első sorban, a Faust-drámák lelkesítik Faust-műveik megalkotására, és utóbb e Faust-tragédiák és Faust-regények visszahatnak a népdramára, mely Lessing óta mind nagyobb számmal vesz föl ideákat és motivumokat, néha bután eltorzítva, a műköltők műveiből, nemcsak Lessingnek, hanem Müllernek, Klingernek, Soden grófnak, sőt még Goethének *Faustjából* is.¹⁾ Végre a modern német színház fölvirágzása leszorítja a színről a bábjátékokat is,²⁾ és Faust története nagy műköltők feldolgozásaiban lesz újra és nemesebb alakban a nemzet közkincsévé. E műköltők legelseje Lessing.

---

¹⁾ A strassburgi bábjáték pl. azonosítja Faust Jánost, a bűvészt, Fust Jánossal, a mainzi könyvnyomtatóval. E motivum kétségtelenül Klinger Faust-regényéből (1791) származik.

²⁾ A Faust-bábjátéknak utolsó előadása talán a hamburgi 1770-ben.

Lessing Faustja.

A Faust-monda a XVII. század prózai és drámai feldolgozásaiban mind sanyarúbb életet élt, míg végre teljesen elvadult, úgy, hogy Gottschednek majdnem érdeméül tudhatnók be, hogy a Faust-drámát a lipcsei s utóbb általában a német színpadról leszorította. De azért a monda maga halhatatlan maradt, és épen a XVIII. században nyerte legtöbb és legfényesebb feldolgozásait. Az újkori német irodalomnak igazi megteremtője, Lessing, volt az első, ki a mondát új és magasabb szempontokból megalakítani törekedett, és az ő példáját követte a »Sturm és Drang« egész titanikus nemzedéke, melynek legkiválóbb tagjai e hatalmas tárggyal megküzdöttek, míg e nemzedéknek leggeniálisabb tagja, Goethe, majd egy századdal Lessing után, a nagy feladatot végre megoldotta. Hogyan fogta fel Lessing a mondát? mily alapeszmének hordozójává tette a XVI. századi német szellemnek ez imponáló alkotását? mily alakba öltöztette a régi anyagot és a saját eszméit? Mily érdekes kérdések! és mily kár, hogy e kérdésekre csak hozzávetőleg tudunk felelni! Mert Lessing *Faustja* nem található a német irodalom nagy reformátorának munkái közt, — elveszett, vagy, a mi még sokkal valószínű, talán nem is készült el soha.

Vagy egy évtized előtt azt hitték némelyek, hogy a Lessing *Faustja* nem veszett el. Engel Károly, a német bábjátékok szerencsés gyűjtője és kiadója,¹⁾ ki a Faust-irodalom terén méltán kiváló tekintélynek van elismerve, a ki ez irodalom összes termékeit a legnagyobb szorgalommal összegyűjtötte,²⁾ — Engel egy névtelen Faust-drámára akadt, mely meggyőződése szerint nem egyéb, mint a Lessing *Faustja* vagy legalább ez elveszett dráma átdolgozása, — és sietett is e darab kinyomatásával.³⁾ Fölfedezése nagy zajt ütött, és sokat írtak föltevése mellett és ellene. Én már akkor kijelentettem,⁴⁾ hogy a lelkes kiadó hypotheziséét teljesen alaptalannak tartom, és ma annál nyugodtabban ismétellhetem tíz év előtt kifejezett nézetemet, mert ma már nincs széles e földön senki többé, a ki az 1775-iki allegorikus Faust-drámában Lessing művének csak legkisebb nyomát is hajlandó volna felismerni.

Lessing *Faustja* ma is az irodalmi rejtélyek közé tartozik, — ma sem tudjuk biztosan, csak terv volt-e vagy kész munka; még ma sem lehet a tervezett vagy kész mű jellegéről és irányáról biztosat állítani. De a kérdés megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk vele, nem csak azért, mert végre is egy Lessingnek a művéről van szó, ha-

---

1) *Deutsche Puppenkomödien, herausgegeben von Karl Engel*, 1874 óta, eddig nyolcz füzet.

2) *Zusammenstellung der Faust-Schriften vom XVI. Jahrhundert bis Mitte 1884*. Második kiadás, 1885, 764. l. (2749. szám!).

3) *Johann Faust. Ein allegorisches Drama in fünf Aufzügen, gedruckt 1775 ohne Angabe des Verfassers. Muthmasslich nach G. E. Lessings verlorenem Manuscript. Herausgegeben von C. Engel Oldenburg, 1877.*

4) *Budapesti Szemle* XIV, 395. l.

nem azért is, mivel e mű, akár elkészült akár nem, mint a Faust-monda legelső múlt századi feldolgozása, félreismerhetetlen hatással volt a mondának későbbi számos feldolgozójára, — talán még magára Goethére is.

Mit tudunk Lessingnek e drámájáról? Mindössze nem sokat és nem sok megbízhatót.

Lessing valószínűen már fiatal éveiben, legkésőbbben lipcsei első tartózkodása (1746—1748) idejében ismerkedett meg a Faust-mondával (talán a Faust-népszínművel is?), mert már első vigjátékában (*Der junge Gelehrte*) czéloz az ördögi bűvészre, — sőt e vigjáték hőségének az egyes tudományokról félig komolyan, félig tréfásan kifejezett nézeteiben nem egészen alaptalanul vélték Faust nagy monológjának parodizálását fölismerhetni.¹⁾ Hisz a Faust-dráma Gottsched színpadi reformja ellenére is tartotta magát egy ideig a színpadon és kedvelt darabja volt a közönségnek. Tudjuk pl., hogy a Schuch-féle társaság, mely a múlt század közepe táján Berlinben játszott, 1754. június 14-én előadta a *Doctor Johann Faust* cz. népdramát. Ekkor pedig Lessing Berlinben lakott és összeköttetésben állt a Schuch társaságával. Meglehet, hogy már ekkor, ez előadás közvetlen hatása alatt, tervezte Faust-drámáját, sőt két Faust-drámáját, — mert Gebler Tób. Fülöp osztrák államtanácsosnak († 1786) egy 1775-ben Bécsből Nicolaihoz, Lessing meghitt barátjához írt leveléből úgy értesülünk, hogy Lessing két alakban szándékozott a mondát feldolgozni: az egyik drámát a népmonda szellemében, az eredeti hagyomány ismeretes készletével

---

¹⁾ Erich Schmidt, *Lessing, Geschichte seines Lebens und seiner Schriften*. I, 1884, 362. l.

akarta volna írni, a másikat a polgári színmű mintájára, minden ördögi, illetőleg túlvilági elem mellőzésével (*ohne alle Teufelei*). Gebler magától Lessingtől,¹⁾ kivel ennek olaszországi útja alkalmával Bécsben találkozott, vette e hírt.²⁾ Már 1755. novemb. 19. kérdi Mendelssohn a Berlinből távozott Lessingtől, vajjon halad-e új polgári szomorú-játékával, melyet ő (Mendelssohn) csak azért nem akar nevén nevezni, mert nem hiheti, hogy Lessing meghagyja neki a *Faust* nevét: »Csak egy felkiáltás: Faustus! Faus-tus! hangos kaczagásra indíthatná az egész parterret.«³⁾ A felvilágosodott berlini philosophus valószínűen oly gyerme kesnek, nevetségesnek találta a mindenféle bűvös és

¹⁾ Ugyancsak Lessingtől értesülhetett e kettős *Faust*-ról Müller, a festő, ki 1777-ben szintén említi a Lessing két Faust-drámáját.

²⁾ Ez a második *Faust* természetesen nem lett volna Faust-dráma, mert ez csak úgy nem képzelhető ördög nélkül, mint Tristan és Izolda bájjal vagy Hero és Leander tenger nélkül. Erre utal Gebler idézett levelében az a megjegyzés is, hogy ez utóbbi, ördög nélküli Faust-tragédiában »egy elvetemedett gazember játszaná egy ártatlannal szemben a fekete csábító szerepét.« Ez sok darabban történik, melyeket azonban eddigelé még senkinek sem jutott eszébe Faust-, akár csak titkos Faust-tragédiáknak elnevezni. Nem egészen alaptalan vélemény, melyet újabban Fischer Kuno (*Lessing als Reformator der deutschen Literatur*, Stuttgart, 1881, I, 163. l.) is magáévá tett, hogy Lessing e második *Faust*-jának tervét *Emilie Galottijában* alakította meg, melyben Mephistopheles mint hercegi kamarás szerepel, kit ura maga is »ördögnek« nevez. Csak az feltűnő, hogy sem Lessing, sem barátai, kik terveiről tudtak, nem tesznek erről sehol említést.

³⁾ A német népdráma végén hangzának fel e mennyei szavatok: *Fauste! Fauste! praepara te ad mortem!* Azután: *Fauste! Fauste! accusatus es!* Továbbá: *Fauste! Fauste! judicatus es!* Végre: *Fauste! Fauste! in aeternum damnatus es!*

csodás elemben gazdag Faust-históriát, hogy fel nem foghatta azt az érdeklődést, mely a nem kevésbé fölvilágosodott és modern szellemű Lessinget e tárgyhoz vonzotta. Persze, Mendelssohn korlátolt gondolkodású, a köznapi »fölvilágosodás« légkörében élő, költői tehetségben teljesen szűkölködő szellem volt; — Lessing ellenben, természetének számtalan oldalú genialitásával, azonnal fölismerte a Faust-mondának mély értelmét és hatalmas költői értékét.

Nem tudjuk, Lessing mit válaszolt Mendelssohn-nak e levelére; de tudjuk, hogy három évvel később (1758. július 8.) egyik tréfás levelében azt írja az öreg Gleimnek, hogy siessen Berlinbe, mert ő legközelebb itt előadatja *Doctor Faust*-ját. Hogy a darab *nem* volt kész, arról kezeskednek Lessingnek és kortársainak egyéb nyilatkozatai, — és így a jó öreg Gleim okosan tett, hogy nem sietett Berlinbe; — de hogy Lessing tele volt e tárgygyal, bizonyítja első sorban a korszakot alkotó tizenhetedik »Irodalmi levél«, melyben Lessing egy évvel később, 1759. január 16., Gottschedet és a francia iskolát kiméletlenül megtámadja, az angolokra (első sorban Shakespearere) utal, mint utánzásra méltó mintákra, és az angol és német szellem mélyen gyökerező rokonságának föltüntetésére a régi német népdramára, nevezetesen a *Faust*-ra hivatkozik,¹⁾ melyből egy jelenetet közöl is. E jelenetben Faust a leggyorsabb ördögöt keresi és hét pokoli szellem közül azt

---

¹⁾ Hogy a német népdráma tényleg angol befolyás, Marlowe tragédiájának hatása alatt alakult, — erről természetesen Lessingnek, ki Marlowe darabját nem ismerte, semmi tudomása nem volt. Annál bámulatosabb genialis kritikai szelleme, mely e két elem rokonságát még a teljesen elvadult német népdramában is fölismerte.

választja, a ki oly gyors, mint az átmenet a jóról a rosszra. Sokat okoskodtak, vajjon csakugyan idézet-e e jelenet, mint Lessing állítja, vagy, ez állítás ellenére is, Lessing saját műve. Ma már kétségtelen, hogy sem az egyik, sem a másik, hanem átdolgozása egy népdrámai ismeretes jelenetnek, mely a Faust-dráma majd minden alakjában előfordúl, ¹⁾ — de oly átdolgozása, mely felfogás és stíl tekintetében félreismerhetetlenül magán hordja Lessing geniális szellemének bélyegét.

Hogy Lessing 1758-ban, midőn pajkos jókedvében az öreg Gleimot invitálta, mennyire nem volt készen Faust-drámájával, mutatja 1767. szeptember 21., tehát egy évtizeddel későbben Hamburgból öcscséhez intézett levele, melyben azt mondja, hogy teljes erejéből dolgozik *Faust*-ján, melyet még a folyó télen szándékozik előadatni. Egyszerismind kéri a *Clavicula Salomonis* cz. ismeretes magikus művet, melyre szüksége van. Tudjuk, hogy *Faust*-ját a »folyó télen« nem adatta elő, de a következő télen sem, — és midőn két évvel későbben, 1769-ben, mint könyvtárnok Wolfenbüttelbe ment, előbb szigorúan tudományos nyomozások, utóbb pedig az orthodox párt ellen viselt elkeseredett theologiai harcrai foglalták el teljes idejét és erejét. Ez idő óta Lessing maga nem tesz többé említést *Faust*-járól, és midőn 1781-ben, férfikora delén, oly korán elhunyt, hátramaradt kéziratai közt a *Faust*-ra vonatkozólag igen csekély számú töredékes följegyzéseken kívül egyebet sem találtak. Most fölszólította a költő öcsce,

---

¹⁾ A legrégibb Faust-könyv (1587) még nem ismeri e jelenetet, de a népkönyvnek 1590-iki berlini kiadásában már található. Már említettem, hogy Marlowe drámájában sincs meg e jelenet.

Lessing Károly, ki nagy testvérének összes munkáit kiadni és életét megírni szándékozott, az elhúnytának barátjait, hogy többek közt főkép a *Faust*ra vonatkozólag tudósítsák őt. Ekkor Lessing két jó barátja, Blankenburg Frigyes őrnagy († 1796) és Engel János Jakab († 1802), elmondtak mindent, mit a nagy férfiúnak e darabjáról tudtak. Ők, e tudósítások szerint (melyeket Lessing műveinek minden újabb kiadásába is fölvettek), a költőnek csak első *Faust*járól tudtak, melyben van ördög elég. Különben feltűnő és nem épen bizalmat gerjesztő, hogy tudósításaik nem igen egyezők, és hogy sem Blankenburg, sem Engel nem tudják a teljes darabnak teljes tartalmát elmondani! Végre is, — ez a legvalóbbszínű, — nem látta egyikök sem Lessing *kész* színművét, hanem csak a költőnek folyton változó, mert még befejezett alakot nem nyert, *terveiről* tudtak a fáradhatatlan férfiúnak szóbeli értesítéseiből egyetmást, de nem sokat! . . .

Lessing Károly felszólítása és személyes utánjárása, s az elhúnyt mester barátjainak buzgó kutatásai teljesen sikertelenek maradtak. Hová lett tehát a Lessing *Faust*ja, melyet a költő maga is, mint láttuk, két ízben is majdnem teljesen befejezett műnek nevez? E kérdés egész irodalomtörténeti mythosz keletkezésére szolgáltatott alkalmat. Előbb meg kellett magyarázni, hogy Lessing miért nem lépett elő teljesen kész színművével, — azután, hogy halála után hogyan nem lelték meg a darab kéziratát gazdag irodalmi hagyatékában. Az első kérdésre valóságos bárgyúsággal feleltek: Lessing, így okoskodtak, igen jól tudta, hogy kortársai közül többen (így Goethe is) dolgoznak egy Faust-drámán, azért e művek megjelenését be akarta várni, mielőtt saját drámáját kiadja! Hogy Lessing ho-

gyan, mi okból, mi célra jutott volna ez értelmetlen elhatározáshoz, — erről nem szól senki. A ki Lessinget csak felületesen ismeri is, igen jól tudja, hogy az ily okoskodás nem fért sem eszéhez sem jelleméhez. De a tényekkel sem vág össze e föltevés, — hisz Lessing *Faustja*, az állítólag *kész* darab, 1775-ben veszett volna el, — mit tudhatott a nagy kritikus ez időben a Goethe *Faustjáról*, mely ekkor még alaktalanul derengett a fiatal titán fejében? És ki hirdetett akkor rajta kívül Faust-művet? Lenz? hisz ez sohasem írt, nem is akart soha Faust-drámát írni, — vagy Müller, a festő? hisz ennek *Faustja* csak egy jó évtizeddel később jött létre!... A második kérdés eldöntését látszólag igen megkönnyítette egy ismeretes körülmény Lessing életéből. Tudjuk, hogy Lessing 1775-ben Olaszországba utazott. Ez alkalommal egy ládája, mely mindenféle holmit, többek közt kéziratokat is tartalmazott, Lipcsében elveszett. A költő maga egy 1776. június 16. öcséséhez írt levelében bővebben szól e kellemetlen veszteségről és felsorolja a láda tartalmát is, — *de a Faustot egy betüvel sem említi*. Daczára ennek általánossá és itt-ott még ma is dogmai erejű tényynyé vált az a teljesen alaptalan föltevés, hogy *Lessingnek (egy vagy talán két) Faustja e ládában volt és ezzel együtt veszett el*.

E mondák, minden alaptalanságuk és részben gyermekes voltuk ellenére is, Lessing halála óta népszerűekké és végre valóságos dogmákká váltak, melyeket csak a legújabb kutatások ingattak és döntöttek meg. Nem ellenkezett e mondákkal két régibb adat, melyek magok is bizonyítékokra szorultak és mégis bizonyítékokul szerepeltek. Mind a kettőnek forrása a Reichard-féle *Theater-Kalender*, mely 1779-ik évi folyamában egy Waldherr nevű

színészről tesz említést, ki »Lessing Johann Faustjában mint Mephistopheles lépett föl«, és az 1770 és 1779 közt megjelent német színművek közt egy, Münchenben 1775-ben megjelent, allegorikai darabot (*Johann Faust*) sorol föl, melyet, mint említettem, újabban Engel Károly lelt meg és adott ki. Az első adat, mely kétségtelenül nem egyéb mint közönséges és a maga nemében még nem is épen ritka reklám, azt látszott bizonyítani, hogy Lessing *Faustja* nemcsak elkészült, hanem még színre is került; a második egy darabról tesz említést, mely ugyanabban az évben jelent meg, melyben Lessing drámája állítólag elveszett. Hát ha valaki megtalálta és rögtön kinyomatta? Engel, ez okoskodásból indulva ki, évtizedek óta kereste e színművet, végre megtalálta egy árverésen, és, minthogy csakugyan Lessing színművének ismerte föl, rögtön kinyomatta. Vajjon Lessingnek melyik *Faustja* legyen ez? Az, melyben ördögök szerepelnek, nem lehet ez a darab, mert a nagy költőnek ezen *első Faustjából* fönmaradt (Lessingnek magának, valamint fönt említett barátjainak, Blaukenburgnak és Engel Ján. Jakabnak, följegyzéseiben) egy-néhány jelenet és jelenet-vázlat, és ezeket *nem* találjuk a müncheni allegorikai színműben. Tehát, mondja az új kiadó, a *második Faust* ez — »ohne alle Teufelei«! De hiszen a szereplők közt van egy jó szellem és egy rossz szellem, azaz egy angyal és egy ördög, — hol tehát itt az »ördögtelen« *Faust*, a polgári dráma, »melyben egy elvetemedett gazember játszotta volna egy ártatlannal szemben a fekete csábító szerepét«?!

Tehát mi bizonyítja, hogy ez az »allegorikai darab« a Lessing drámája? És hogyan volt az lehetséges, hogy Lessing maga, ki elveszett ládájának tartalmát annyira

fájlalta és kereste, soha sem tudta meg, hogy drámája megkerült, sőt nyomtatásban is megjelent? és halála után öcsse és barátjai, kik az egész világot fölhipták az elveszett darab keresésére, még arról sem értesültek, hogy e színművet előadták, és hogy Waldherr uram vendég-szerepelt benne? és mért nyomatták ki csak az ördögtelen drámát (ha ugyan ezt kellene felismerni az allegorikai darabban), miért nem a másikat is, az igazi *Faustot*, mely szintén a regényes ládában volt? és hogyan nem keltett e darab semmi figyelmet, egy Lessingnek a műve, a Faust-monda első modern feldolgozása, oly időben, midőn sokkal jelentéktlenebb irodalmi termékek is nagy zajt ütöttek? és hogy — de bocsánat, kifogyunk a kérdésekből. Következtetésünk, a mondottak után, nagyon egyszerű: Engel föltevése meggondolatlan ötlet, a milyenre ritkaságok gyűjtője jöhet ugyan, ha fölfedező viszketegét nem tudja zabolázni; — de józanul gondolkodó és ítélő fő nem csatlakozhatik véleményéhez, annál kevésbbé, mert a kiadó egyszerűen axiómának tekinti Lessing szerzőségét, a mely nem is szorúl arra, hogy *belső* argumentumokkal is indokoltassék.

De hagyjuk a történeti és irodalomtörténeti lomtárt! Hiszen van még egy argumentum, mely többet nyom, mint minden bibliographiai adat, mint minden idézet vagy következtetés! Ez a *munka szelleme*. Ha ezen allegorikai drámában fölismerhetjük Lessing szellemét, — de persze, — ha a »ha« nem volna! Mikor az egész darabban egy csöpp Lessing-féle szellem, sőt általában semmiféle szellem sincsen, de igenis van triviális, ízléstelen dolog elég, a mit a kiadó hiában iparkodik a névtelen »átdolgozó« számlájára írni, ki, szerinte, változtatott Lessing darabján, hogy meg

ne esípjék! Változtatott a darabon, talán el is rontottá, teljesen kivetkőztette eredeti alakjából és szelleméből, és — mégis Lessing darabja?

Van ezen allegorikai drámának egy előszava is, mely bámulatos dolgokat tartalmaz. A szerző itt azt állítja, hogy az allegorikai lények színre hozatalának szokása oly régi, mint a színház maga, hogy ezt Euripides, »a legnagyobb tragikus költő« bizonyítja, és hogy már Aristoteles is föllép »e visszaélés« ellen, és Horatius is kívánja: nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus. Mily észjárás! Továbbá azt mondja a névtelen, hogy nem azért választotta ezt a tárgyat, hogy »a tömegnek tessen« vagy hogy »Shakespeare és Voltaire ragyogó példáját a szellemek megjelenését illetőleg« utánozza! Szegény Lessing! Shakespeare és Voltaire! — és ez összeállítást az ő firmája alatt árulják, egészen megfélekezve arról, hogy ő is egymás mellé állította az elsőnek *Hamletjét* és a másodiknak *Semiramisát*, még pedig éppen a szellemek szerepeltetése dolgában, — de elfelejtette az utóbbit ragyogó példának elnevezni! Bár mint ítéljen az ember a darabról és Engel merész föltevéséről, — ez előszó kimondhatatlan ügyetlen és bárgyú.

De hadd mondjam el röviden ez »allegorikai dráma« tartalmát, hogy az olvasó maga is alkothasson magának ítéletet. Faust egyszerű kéjvágyból, hogy a föld minden gyönyörét élvezhesse, húsz évre szövetséget kötött az ördöggel, ki minden kívánságát teljesíteni kész volt, és tényleg teljesítette is. Senki sem tud e viszonyáról a pokolhoz, csak Ithuriel, a jó angyal, ki lelkét meg akarja menteni. Környezve gazdagságtól és pompától élt Faust nejével Helenával, fiával Eduárddal és kamrásával Wagnerrel.

De a boldog idő lejár: a darab a huszadik évnek utolsó napján játszik.

Az első felvonásban Faust szüléi, Theodor és Elisabeth, keresik a hőst, de a kamrás haza küldi őket, mire egy férfi és egy nő jönnek, kik Fausttól, mint híres bűvész-től, varázsszereket kívánnak vásárolni. Wagner elvégzi velök a dolgot, t. i. kizsákmányolja hivékenységöket, mire Faust föllép, megtört kedélylyel, tele bánattal. Vele Ithuriel jön, ki némely intések után ráveszi Faustot, hogy Helenát elhagyja. De alig hogy Faust erre elhatározta magát, föllép Helena és megmásítja a gyenge hősnek szándékát. Mephistopheles észreveszi, hogy szövetségese rossz kedvű, mire megigéri, hogy segít rajta, hogy mulattatni fogja. Eddig az első felvonás. Ez még nem is expositio!

A második felvonás a jó és rossz angyal szükségtelen czivakodásával kezdődik. Mephistopheles figyelmezteti Faustot, hogy vége közeledik, de ez azt hiszi, hogy elkerülheti a vést, mivel az ördög eszközeivel csakis jót tett. De a pokol fia megmutatja neki, élő képekben fölléptetve az illető egyéneket, hogy minden jótéteménye rosszat szült. Így pl. Faust segített egy szegény emberen és gazdaggá tette, mire ez, ki addig erényes volt, elromlott és gazzá lett stb. Ez szép gondolat, de minden plasztikai erő nélkül van prózai példákban, részben torzítva föltüntetve. Ezek úgy látszik, a jó és rossz szellem mellett, azok az »allegorikus« alakok, melyekre a címnap céloz, és a melyek a »személyek« sorozatában mint »jellemek« vannak fölemlítve. Faust még mindig bús; Wagner énekel neki a hárfához, — de siker nélkül.

Faust a harmadik felvonásban is bús. Mephistopheles egy sereg szép leányt hoz, hogy fölvidítsák, —

hiába! Ekkor Ithuriel előlép Faust szüleivel, kik szitkozódnak, sírnak, kérnek stb. Faust mindent ígér, — de ekkor elhozza Mephistopheles Helenát és Faust fiát, és a nő kijelenti, hogy meggyilkolja a fiút, ha Faust őt elhagyja. A hős, szüleivel szemben, nejével tart, mire őt az öregek és a jó angyal elhagyják. Faust megint (vagy még mindig?) bús, és az ördög újra megígéri, hogy mulattatni fogja.

A negyedik felvonás mulatsággal kezdődik, *A szerelem bűvös palotája* című ballettel! De Faust csak bús és még búsabb lesz, midőn szüléi újra föllépnek és térdre borulva kérik, hogy kövesse a jó angyalt. Most Helena is csatlakozik — az olvasó nem csekély csodálkozására! — az öregekhez, és az ember már is várja — a monda ellenére, az ígért »polgári színmű« szellemében — az Ifflandszerű sentimentalisan kedélyes befejezést, midőn Mephistopheles föllép és kijelenti, hogy a Faust fia, Eduard, túszképen hatalmában van és ő előbb ki sem adja, míg Faust az övé nem lesz. Erre megszöknek az öregek, és Faust huszonnégy óra megfontolási időt kér, — vajjon mit akar megfontolni? Most Helena is kegyelmet kér Faust számára, és Mephistopheles megígéri, hogy férjét megmenti, ha Helena megöli Faust atyját.

Az ötödik felvonásban Helena csakugyan megöli az öreg Faustot, és, midőn megtudja, hogy czél és siker nélkül vétkezett, önmagát is, Faust pedig megmérgezi magát. Az utolsó jelenetben előlép Ithuriel és megmenti a hőst, mert — megbánta bűneit. Mennydörgés, az angyalok oldalán teljes világosság, az ördögökén (kik földre esnek) teljes sötétség, — a függöny legördül.

A monda maga oly örök szépségű és értékű, és mi

Goethe óta megszoktuk, hogy annyi mély és nagy eszmét kössünk össze egyes alakjaival, momentumaival és teljes tartalmával, hogy még ezen sajátságos »allegorikus« földolgozásban sem téveszti egészen hatását. De ha félretesszük a mondának, hogy úgy mondjam, veleszületett báját és mélységét, — nem marad semmi az egész drámában, a mi, nem egy Lessingre, de csak egy közönséges középszerű tehetségre is útalna. Semmi cselekvény, semmi jellemzés, semmi alkotó erő; Faust egy eszme nélkül szükölködő, folyton ingadozó, részvétet nem gerjeszthető alak; az egész darab alapgondolata zavaros, homályos. Vajjon miben, a darab mely tulajdonságaiban láthatta az új kiadó Lessing szellemének a nyomait? és milyennek képzei azt az átdolgozást, mely egy Lessing remekét ily gyarló dialogizált históriává ronthatta el, mely értékre nézve még a régi Faust-féle népdramát sem közelíti meg? . . . . .

Nem, ez nem Lessing *Faustja*, nem is volt soha az! Lessing szerette, értette a Faust-mondát; föl is akarta dolgozni egy vagy két drámában. De, tudjuk, Lessing sokat akart: tömérdek művei közt a töredék, a tervezet.¹⁾ *Faustja* sem készült el soha! A regényes láda-história, az Engelféle lopás romantikája, az 1775-iki Incognito-Lessing, — mind mondák, melyek a pontosabb vizsgálat alatt párákként fölszállnak és a végtelen térbe tűnnek.

De különben is, bár keveset, de annyit tudunk Lessing *Faustjáról*, hogy már a fenmaradt tervezeti vázlatok és a nagy férfiú barátjainak tudósításai alapján is biztosan

---

¹⁾ Hiszen csak *drámai* tervet ötvennégyet tartalmaz Lessing műveinek legteljesebb (Hempel-féle) kiadása, pedig e szám tetemesen nagyobbá lesz, ha az itt-ott csak *említett* terveket vagy címeket is tekintetbe vesszük.

állíthassuk, hogy a müncheni Névtelen nem azonos Lessinggel, sőt még nem is alapúl Lessingen.

Lessing darabjából négy jelenet és egy előjáték tervezete maradtak fenn. Ez utóbbiban az ördögök, Satan elnöklete alatt, éjjeli órában egy régi gót templom belsejében gyűlnek össze, hogy számot adjanak eddigi munkásságukról és új tetteket tervezzenek. Itt emlékszik meg az egyik ördög Faustról, kit zabolátlan tudásvágya hozzáférhetővé tesz a pokol számára. Azért bizik az ördög, hogy huszonnégy óra lefolyása alatt el fogja veszíthetni.

Az első jelenetben Faust tanulmányokba mélyedve ül szobájában. Lelke telve kételyekkel: honnan vegyen világosságot? Ekkor megidézi Aristoteles szellemét, kihez (2. jel.) a legnehezebb kérdéseket intézi. »Ez a szellem ugyanaz az ördög, ki Faustot el akarja csábítani.« A 3. jelenetben Faust, kit a szellem szavai boldogító reménnyel töltöttek el, egy daemont idéz fel. A 4. jelenetben e daemon megjelen: »Ki az a hatalmas, kinek szavára engedelmeskednem kell? Te? egy halandó? Ki tanított téged e hatalmas szavakra?«

Ez Lessing terve, melyhez még a 17. »Irodalmi levélben« közölt, már említett jelenet járul. E jelenetet Lessing, tudjuk, mint egy régi, angol szellemű népdráma jelenetét közli; de tudjuk azt is, hogy e jelenetnek csak eszméje származik a népdramából, kidolgozása egészen a Lessing műve. »Mit mond ezen jelenethez?« kérdi az idézett folyóiratban e jelenet közlése után. »Ön kívánna egy német darabot, mely csupa ilyen jelenetből állna? Én is!« Már a korabeli kritika ¹⁾ másképp felelt e kérdésre, és

¹⁾ *Briefe die Einführung des engländischen Geschmacks*

újabb bírálók csatlakoztak ez ítélethez. Bizony, *nem* kívánunk oly darabot, mely csupa ily jelenetből álljon, mert e jelenet nem egyéb, mint az elménczkedő értelem fagyos játéka, melybe a kedélynek és képzeletnek még halvány sugara sem vegyül. A titanismusnak, a Faust-szerű szellemnek e jelenetben semmi nyoma. De Lessing bizonyára nem is akarta, hogy fentebbi kérdését és feleletét szószerint vegyék; kérdésének értelme valószínűen ez: Ön kívánna egy német darabot, mely csupa oly jelenetekből állana, melyek a magok nemében egyenként oly tökéletesek, mint ez a jelenet a magáiban? És ezen kérdésre bátran felelhetünk még ma is igennel.

E jelenetek és tervek valószínűen mind a múlt század ötvenes éveinek végéről valók. Blankenburg és Engel tudósításaiban e régi tervezet lényegesen módosított alakban fekszik előttünk. Lessing nagyot haladt tíz év lefolyása alatt, terve, melyet barátjaival közölt, teljesen átalakult: ha kidolgozza, a régi ideákból alig tarthatott volna meg valamit is. Mert ezen későbbi felfogása szerint nem Faust maga a cselekvény hőse, hanem egy álkép (*ein Phantom*), melyet az ördögök Faustnak néznek, megrontanak és elveszítenek, míg Faust maga álomban végig nézi helyettesének sorsát és tanulságot merít belőle. A gondviselés angyala, mely a templom romjai fölött lebegett, már az első jelenet végén leszólt a magasból: »Ti nem fogtok győzni!« és a darab végén, midőn az Ál-Faust eltűnt (Blankenburg szerint) újra lehangzott a mennyei

---

in Schauspielen betreffend, Frankfurt und Leipzig, 1760. E könyvnek szerzőjét Danzel (*Lessing*, 2. kiad. I, 449) bizonyára helyesen Gottsched nevében ismerte föl.

szózat: »Ne diadalmaskodjatok! Ti nem az emberiség és a tudomány fölött arattatok győzelmet. Az istenség nem azért adta az embernek az ösztönök legnemesbikét, hogy örökre boldogtalanná tegye. A mit láttatok és most martaléktoknak hisztek, az csak álkép volt.«

E tudósításokból kettő bizonyos: először, hogy a Lessing Faustja nem lett volna a pokol áldozatává; — e tekintetben a mult századi költő teljesen kora műveltségének magaslatán mutatja magát, és valószínűen nem maradt minden hatás nélkül az ifjú Goethére, ki épen ez időben foglalkozott behatóbban a mondával, hogy azt a modern világnézet alkalmas hordozójává tegye; — és másodsor, hogy Lessing darabja voltaképen nem is lett volna a Faust-monda földolgozása, hiszen Faust — nem tudjuk biztosan, a cselekvény mely pontjától kezdve, — nem is cselekvő hőse többé, hanem csak tétlen nézője a színműnek. Persze, főkép e pontra nézve igen töredékesek a kortársak értesítései. Nem tudjuk, Faust fölébredésével egyáltalában vége volt-e a cselekvénynek? vagy most következett-e még magának Faustnak további története? Azt sem tudjuk, hogy a cselekvény központjában álló Ál-Faust mit tett és mit szenvedett volna. A Faust-probléma igazi megoldását bajosan nyertük volna a Lessing színművében, melyben a hős nem cselekszik, és sorsát egy teljes hatalmú deus ex machina intézi és megszabja.

Honnan származik ez a sajátos »phantom«? Kétségtelenül Lessing spanyol tanulmányaiból, melyeknek nagy jelentőségét és a költőre gyakorolt mélyre ható befolyását csak legújabbban kezdték behatóbban méltatni.¹⁾

---

¹⁾ B. A. Wagner, *Zu Lessings spanischen Studien*, Berlin, 1883.

A spanyol drámában, főleg Calderonnál, nagy szerepet játszanak az ily árnyékok, melyek az istenség kegyéből vagy parancsából a cselekvő embereket helyettesítik. A nagy spanyol drámaköltőnek főkép három darabja jöhet itt tekintetbe.¹⁾ — Mindenek előtt *La vida es sueño* (Az élet álom), Calderon leghíresebb színműve, melyet Lessing 1750-ben maga kezdett németre fordítani, és még inkább az azonos című »Auto« (egyházi dráma), melyben a Bölcsesség a hősnek helyettesítésében szenved. De igazi phantommal nem találkozunk e színműben, — oly árnyék-alakkal, melynek sorsát a hős álmában nézi. Közelebb fekszik Calderon Cyprianus-drámája: *El magico prodigioso*, melyről főt bővebben szoltam. E színműben az ördög, miután a szent Justinát nem képes elcsábítani, egy Ál-Justinát teremt, egy phantomot, melyet Cyprianus imárottjának tart és lelkesedéssel karjaiba szorít, mely azonban e perczben hullává változik és e szavakkal eltűnik: Így megytönkre a világnak minden fénye! De legjobban emlékeztet²⁾ a Lessing phantomjának szerepére Calderonnak egy harmadik színműve: *En esta vida todo es verdad y todo mentira* (Ebben az életben minden igazság és minden hazugság), melyet Corneille 1647-ben, tíz évvel a spanyol dráma megjelenése után, *Heraclius* czímen átdolgozott.³⁾ E szín-

---

¹⁾ Ezekon felül Voltaire elbeszélése *Le blanc et noir* is, melyet Lessing bizonyosan ismert, és a melyből Grillparzer *Der Traum ein Leben* című érdekes és költői értékű színművének cselekvényét merítette.

²⁾ *Vierteljahrsschrift für Literaturgeschichte*, I, 1888, 13. l.

³⁾ Voltaire az 1764-ben Corneille darabjához írt bevezetésében kivonatos fordításban közli a spanyol eredetit. Lessinget alighanem Voltaire ezen kivonata utalta a Calderon színművére.

műben, Calderon egyik legkevesbbé méltányolt és sokszor félreismert darabjában, mely első elolvasásra tényleg inkább zavarólag mint megnyerőleg hat reánk, a második felvonás közepétől a harmadik felvonás második feléig phantomok szerepelnek, kiknek cselekedeteiből jellemökre kell következtetni.¹⁾ A cselekvényben természetesen semmi hasonlatosság, de a phantomok szereplése maga némileg mintául szolgálhatott Lessingnek, — kinek eljárásáról különben bajos ítéletet mondani, minthogy épen csakis az ideáról van tudomásunk, de nem is sejtjük, hogy ez az idea miképen nyert, illetőleg nyert volna testet. Talán nem egészen alaptalan az a feltevésünk, hogy Lessing maga nem tudott tisztába jönni a fölkarolt problémával és ennek megoldásával, és hogy első sorban ez okból mondott le a tervezett Faust-dráma kidolgozásáról.

És mégis, bár soha létre nem jött és még költőjének képzeletében sem nyert befejezett alakot, a Lessing *Faustja* mégis nagy hatással volt korára. Lessing volt az első ujjabkori műköltő, a ki a népdramában a csőcselék kedveltjévé, de egyúttal a műveltek gúnyjává²⁾ lett XVI. századi mondat művészi megalakításra érdemesnek ismerte föl, — s

---

¹⁾ Phokas, egy siciliai rablóbanda vezére, leverte Mauritius császárt és maga ült Konstantinápoly trónjára. Harmincz év múltán visszatér Siciliába, hogy saját és Mauritius fiát, kik eltűntek volt, fölkeresse, am azt, hogy örököseül elismerje, emezt, hogy útból eltegye. Meg is találja a két ifjút, de minthogy meg nem tudhatja, hogy melyik a saját és melyik ellenségének a fia, egy varázslóhoz fordul segítségért. Ez árnyképekben mutatja meg neki az ifjoknak jövőndő tetteit, — következtesse Phokas e tetteikből, hogy melyik az ő fia. A darabot Martin Adolf fordította németre: *Schauspiele von Calderon*, Leipzig, 1844, I, 93: *Alles ist Wahrheit und alles Lüge*.

²⁾ V. ö. fent a 236. lapon Mendelssohn szavait.

íme, azonnal megindul a Faust-drámák és Faust-regények özöne, melynek még a Goethe remeke sem volt képes véget vetni. És Lessing nyomban át is alakítja a régi mondat: a kit a reformatio korának szűk eszű és szűk szívű orthodoxiája az ördög áldozatává tett, a határtalan tudás birtokáért vágyó, magasztos ideálokért fenkölt lélekkel küzdő embert, — Lessing megmenti őt a pokol hatalmából, — és íme, tizenegy évvel a Lessing tervének és Engel Ján. Jakab tudósításának megjelenése után írja Goethe meny-nyei prologusát, melyben az Úr kijelenti, hogy Faust üdvö-zülni fog:

Mert jó embernek jó utat
Sugalmas ösztöne mutat.

Goethe Faustjanak első alakja.

A Faust-mondának leghatalmasabb művészi megalakítása soha sem tette a gondolkodó olvasóra a teljes egységesség hatását, és valóban, Goethe leghíresebb művének magyarázóí, ellentétes álláspontjok szerint, a nagy műben mutatkozó ellenmondásoknak és hézagoknak vagy kiemelését és hangsúlyozását vagy tagadását és eltávolítását tekintették egyik fő feladatuknak. Akár az egyik, akár a másik álláspontról, — mindig alapvető és főfontosságú volt és maradt *a tragédia keletkezésének* kérdése. Mikor írta Goethe az egyes jeleneteket? és vajjon abban a sorrendben-e, melyben a később (1790-ben és 1808-ban ¹⁾) kiadott »Töredék«-ben és »Tragédiá«-ban találjuk? Továbbá, az érintett kérdések eldöntése után: egységes volt-e kezdettől fogva a költőnek Faust-terve, és változatlan maradt-e az a nagy mű befejezéseig, — 1831-ig? — és ha egységes volt, miben állt e terv? mi a műnek alapeszméje? Ha pedig nem maradt egységes: mikor és miben módosult az eredeti, illetőleg a legrégibb kimutatható terv? miért módosult? és milyen hatással volt a régi eszmének megváltoztatása az egész munka szerkezetére és eszmei tartalmára?

---

¹⁾ Fönt a 6. és 8. lapon kétszer áll tévesen 1806 a helyes 1808 helyett.

E kérdések eldöntésénél, a munka keletkezésére vonatkozó életrajzi és Goethének gazdag levelezésében elszórt némely értékes, de igen töredékes adatokon kívül, természetesen a Faust-dráma első, nyilvánosságra jutott alakja, az 1790-iki »töredék«, képezte a kutatás alapját. Ez a körülmény rendkívül megnehezítette a probléma megoldását, — mert hiszen Goethe 1770 óta foglalkozott komolyan a Faust-mondával, 1773 és 1775 közt írta az első résznek legnagyobb és legfontosabb jeleneteit, 1775-ben jött Weimarba, 1786—88-ig járt Olaszországban; — eleve is valószínű volt, hogy e két évtized lefolyása, de különösen az epochális weimari és olaszországi évek nem maradhattak minden befolyás nélkül a nagy mű eredeti tervére; — ez annál valóbbszínű volt, mert biztosan tudjuk, hogy Goethe maga, a költő világnézete és aesthetikája, ez időben lényeges átalakuláson ment keresztül.

Milyen lehetett az a Faust-mű, melyet Goethe Weimarba hozott magával? Ez volt mindig a Faust-kutatásnak egyik legfontosabb problémája, melynek hozzávető megoldására a tudósok és magyarázók összes képzeletöket és elmésségöket fordították. Sikerrel vagy sem? ki tudta volna megmondani! Hisz a következtetések és találgatások a legellentétesebb eredményekre vezettek, melyek egyoldalról a philologiai módszer megbízhatóságába vetett hitet gyökeresen megingatni, más oldalról a probléma megoldását teljesen lehetetlennek föltüntetni nagyon is alkalmasak voltak.

Ily körülmények közt valóban korszak-alkotónak tűnik föl Schmidt Erik berlini egyetemi tanárnak szerencsés lelete, ki Drezdában a Göchhausen-család irományai közt

megtalálta a Goethe *Faustjának* egy régi másolatát,¹⁾ mely kétségtelenül Goethe weimari tartozkodásának első idejéből származik, és valószínűen Göchhausen Luiza ismeretes weimari udvarhölgynek a költő eredeti kéziratából vett másolata. Goethe eredeti kézírata nem maradt az utókorra; 1816-ban még megvolt; a költő ez évben újra sajtó alá rendezte *Faustját*, és ekkor fölhasználta a szöveg revíziójánál ama legelső kéziratát is. Az új kiadás megjelenése után, úgy látszik, megsemmisítette e kéziratot, mely 1822-ben már nem volt meg. Goethe irattárában csak két kis levélkét találtak belőle. Vajjon a Göchhausen kisasszony másolata a Goethe valóságos *Ős-Faustja-e*? a nagy tragédiának legeslegrégibb alakja? Hogy e kérdésre pontos feleletet adhassunk, legalább futólag vissza kell tekintenünk az ifjú Goethe Faust-terveire és Faust-dolgozataira.

A mondával Goethe bizonyosan már gyermekéveiben ismerkedett meg, ugyanekkor valószínűen a Faustról szóló bábjátékkal is.²⁾ De a középkori elemekben gazdag hagyomány földolgozására csak Strassburgban, e középkori városban, határozta el magát, midőn Herder, a középkornak legelső méltányos ismertetője, a néphagyományokban rejlő értékes költészetre felhívta az ifjú jogász figyelmét. Goethe költői alkotó ereje itt új, elevenebb, eredetibb jellegű életre ébredt; itt találta meg, jó részben Shakespeare

¹⁾ *Goethe's Faust in ursprünglicher Gestalt nach der Göchhausen'schen Abschrift herausgegeben von Erich Schmidt.* Weimar, 1887. — Legjobb ismertetését adta Weltrich Rikárd a *Magazin für die Literatur des In- und Auslandes* 1888-iki folyamában.

²⁾ A népdramát is láthatta Strassburgban, a hol ott tartózkodása alatt színre került. *Archiv für Literaturgeschichte* VIII, 360. l

tanulmányozásában, azt az ösvényt, mely őt *Götz* és *Faust* megalakítására vezette. De csupán a *Götz*-dráma készült el, ez is csak 1771. novemberében szülővárosában, Frankfurtban, hová Goethe ez év augusztusában visszatért. *Faust* csak terv maradt, és midőn Goethe 1773-ban újratollat ragad, akkor is nem első sorban *Faust*-művéhez fog, melynek tervével évek óta foglalkozik, hanem megírja *Werther keserveit*. E regénynyel egyidejűleg ¹⁾ kezdi a *Faust*-jeleneteket megalkotni, — tehát 1773-ban ²⁾ és, nyugalmat nem ismerve, nagy eszméivel folyton küzdve, folytatja művét a következő két évben. Klopstocknak 1774. szeptemberében, Boiének ³⁾ ez év októberében és Jacobi Henrik Frigyesnek 1775. januárjában felolvass művéből egyes jeleneteket. Midőn ez utóbbi tizenhat év múlva (1790) megkapta a nyomtatásban megjelent »töredéket«, azt írhatta Goethenek: »hisz majd az egész művet ismertem már.« Már ezen adatokból is szabad volna következtetnünk, hogy a dráma az 1790-ben megjelent »töredékes« alakjában 1775-ben már készen volt.

Most rendkívül fontos fordulópont áll be költőnk életében: Goethe 1775. november 7. megérkezik Weimarban, és magával hozza *Faustjának* addig elkészített jeleneteit. A költő már akkor is első sorban »a *Faust* költője«

---

¹⁾ *Der Faust entstand mit meinem Werther*, Goethe Eckermannhoz 1829. február 10-én.

²⁾ Gotter ez év júliusában írja Goethének egy humoros epistolában:

*Schick' mir dafür den Doctor Faust,
Sobald dein Kopf ihn ausgebraust!*

³⁾ Ez ekkor azt állítja Goethe *Faustjáról*, hogy az majdnem kész.

volt, — mindenki tudott e művéről, mindenki a legnagyobb érdeklődéssel várta. Tudjuk, hogy Goethe szeretett e kedves művéből egyes részleteket felolvasni, és a *Faust* híre bejárta egész Németországot.

Mi volt akkor készen a tragédiából? Ma könnyű e kérdésre a felelet, mert a weimari Faust kézírata megkerült. De még mielőtt Schmidt megtalálta, már tudtuk, hogy a darabból *több volt meg a költő fiókjában, mint a mennyi az 1790-iki „töredékben“ megjelent*. Ebben megvolt a Faust monológja, első beszélgetése Wagnerrel, Faust és Mephistopheles második párbeszéde e szavaktól: »S mi az emberlét ősi osztályrésze, Benső valómban élni akarom«, — Mephisto és a tanuló beszélgetése, az Auerbach-pinczebeli jelenet és a Margit-tragédia a székesegyházi jelenetig, mely Margitnak e felkiáltásával végződik: »Szomszédaszszony! az üvegét!«¹⁾

De több jelenet feküdt készen vagy majdnem készen a költő irományai közt. Egy 1775. augusztus 3. Stolberg Augusztá grófnőhöz írt levelében Goethe félreismerhetetlenül czéloz »a kapu előtti sétára«, melynek háttére kétségtelenül a régi Frankfurt, a költő szülővárosa, — és önéletrajzában meséli a költő, hogy Wagner Henrik Lipót, ki 1774. ősszel Frankfurtban tartózkodott, elcsente tőle a Margit-tragédia tárgyát, melyet e strassburgi barátja nyomban »Gyermekgyilkos anya« című szomorújátékában, mely 1776-ban jelent meg nyomtatásban,²⁾ földolgozott. Tehát meg kellett lenni az egész Margit-tragédiá-

¹⁾ Az idézetek Dóczi Lajos fordítása szerint.

²⁾ *Die Kindermörderin. Ein Trauerspiel von H. L. Wagner.* Leipzig, 1776. Újra kiadta Erich Schmidt. Heilbronn, 1883.

nak — különben nem vádolhatta volna Goethe Wagnert lópással, — és ime, a weimari kéziratban csakugyan megvan e tragédiának befejezése is. De a nagy műnek még egészen más részleteit is szabad már az 1775 előtti időből föltételeznünk. Midőn Goethe 1826-ban *Helena-jeleneteit* először kinyomatja, tudatja Humboldt Vilmostal (1826. október 22.), hogy »e jelenetek legrégibb alkotásainak egyike,¹⁾ mely a bábjáték-hagyományon alapszik, mely szerint Faust arra kényszerítette Mephistophelest, hogy Helenát kedveseül előteremtse« és egy évvel rá (1827. november 14.) azt írja ugyane jelenetekről Knebelnek, »hogy e műve most oly csodálatosnak tetszik neki, mint kertjében a nagy fák, melyek, bár *fiatalabbak mint e költemény*, oly magasra nőttek« stb. Az érintett fákat, mint Goethe naplójából tudjuk, 1776. november 1. ültették, — ha tehát a Helena-jelenetek ez időpontnál régiebbek, akkor bizonyára ők is a költőnek frankfurti (az 1775 előtti) korszakából valók.

De e Helena-jeleneteknek a weimari *Faustban* semmi nyomuk.

Goethe szívesen olvasott fel egyes jeleneteket *Faustjából*, de hogy Weimarban e drámáján dolgozott volna is, arra semmiféle adat nem mutat. A munka megmaradt frankfurti alakjában, és ez alakban kísért a költőt Rómába, a hova 1786. október 26. érkezett meg. Itt akarta e tragédiáját is befejezni, — de, úgy látszik, nem találta meg a szükséges hangulatot. Végre azonban mégis ráke-

---

¹⁾ Azért nem képtelen (mint Düntzer, *Goethe's Faust erläutert*, 3. kiad. 1879. 25. l. állítja) Riemernek állítása, hogy Goethe 1780-ban Lujza hercegnőnek felolvasta Helena-jeleneteit.

rült a sor *Faustra* is. »Gazdag tartalmu hét volt ez«, írja 1788. márczius 1. Herdernek, »mely emlékezetben egész hónapnak tetszik nekem. *Először is elkészítettem a Faust tervét*, és reménylem, hogy ez operáció sikerült nekem. Természetesen más dolog a darabot most megírni, mint tizenöt évvel ezelőtt; ¹⁾ azt hiszem, a mű nem vesztett ezzel semmit, annál kevésbbé, mert *most azt hiszem, hogy a fonalat újra megtaláltam*. Az egésznek hangja sem ejt kétségbe; már elkészültem egy új jelenettel, ²⁾ és ha a papirost megfüstölöm, azt hiszem, senki sem találná ki a régi irományok közül... A régi kézirat néha fejtörést okoz nekem, ha így előttem fekszik. *Még az első kézirat ez, és a fő jelenetekben egyszerre, minden előleges vázlat nélkül van írva*, ³⁾ és most oly sárga az időtől, annyira el van koptatva a forgatástól, — mert egyes lapjai soha nem voltak összefűzve, — oly porhanyó és a széleken annyira ki van kopva, hogy valóban egy régi codex töredékéhez hasonlít.«

E följegyzés legfontosabb adata az, hogy Goethe ke-reste a Faust-tragédiájának fonalát, és azt hiszi, hogy megtalálta. E fonal segítségével készíti el a dráma tervét. Egy új tervet? vagy megtartja a régít és csak kiegészíti? E kérdésre még vissza kell térnünk.

¹⁾ Tehát e nyilatkozat szerint is 1773-ban kezdte drámáját írni.

²⁾ Ez a boszorkánykonyha jelenete, melyet Goethe a Borghesevilla kertjében írt, mint maga beszélt Eckermannnak 1829. április 10.

³⁾ Goethe 1829. febr. 10-én azt mondta Eckermannnak *Faust*-járól: »Ich brachte ihn im Jahre 1775 mit nach Weimar. Ich hatte ihn auf Postpapier geschrieben und nichts daran gestrichen, denn ich hütete mich, eine Zeile niederzuschreiben, die nicht gut war und die nicht bestehen konnte.«

De még egy másik kérdésre nézve is igen fontos a költőnek e teljesen megbízható, minden egyéb adattal is összevágó nyilatkozata: teljesen alaptalannak tűnteti föl Scherer Vilmosnak nagy port fölvert és ritka makacssággal vitatott föltevését, hogy *Goethe egész Faustja eredetileg prózában lett volna írva* s hogy ez a prózai Faust 1771. és 1772-ben készült volna.¹⁾ E véleményt, mely különben is kevés hívőt tudott hódítani, már Goethének ez egy nyilatkozata is megczáfolja, hogy a kezei közt levő kézirat a munkának *legelső* írásba foglalása, melyet a geniális ifjú a fő jelenetekben egyszerre, minden előleges vázlat vagy fogalmazvány (*Concept*) nélkül írt volt; — megczáfolja másodszor a költőnek egy másik nyilatkozata is, melyet Scherer hihetetlen nyakassággal és furfanggal addig csúrt-csavart, míg teljesen értelmetlenné nem lett: Goethe ugyanis 1798. május 5. Schillerhez intézett levelében világosan mondja, hogy *Faustjának* »néhány« jelenetét eredetileg prózában írta és most készül azokat verses alakban átdolgozni; — megczáfolja harmadszor és végül, ez előbbi nyilatkozatoknak teljesen megfelelve, a Schmidt fölfedezte weimari másolat, melyben mindössze az Auerbach pinczéjében játszó jelenet, a *Borús nap* feliratú párbeszéd (mely az összes későbbi kiadásokban és átdolgozásokban is megtartotta prózai alakját) és a börtön-jelenet (a Margit-tragédiának és az egész *Faust* első részének befejezése) vannak prózában írva; a többi jelenetek már mind verses alakúak, és hangjok meg stíljök kétségtelenné teszi, hogy soha előzőleg prózában nem voltak írva. E tényekkel egy

---

¹⁾ Wilhelm Scherer, *Aus Goethe's Frühzeit*. Strassburg, 1879.

erőszakos és nagy zavart okozott irodalomtörténeti mythosz végleg el van távolítva.¹⁾

Goethe 1788. június 18-án tért vissza Weimarba, és 1790. tavaszán megjelent tragédiájának első része e címmel: *Faust. Ein Fragment*, összegyűjtött munkáinak hetedik kötetében. Ez a Goethe *Faustjának* első kiadása. Kérdés: hogyan viszonylik e kiadás szövege a weimari kéziratához? és hogyan a tragédia teljes első részéhez, mely tizenhatsz évvel később (1808) e címmel: *Faust. Eine Tragödie*, először Goethe műveinek nyolcadik kötetében, jelent meg?

Lássuk a weimari kéziratot, mely az 1773 és 1775 közt létrejött Faust-jeleneteket tartalmazza.

A kézirat Faust nagy monológjával kezdődik, mire a Föld szellemének jelenete és az első beszélgetés Wagnerrel következik. Itt roppant hézag veszi kezdetét, melyről Goethe 1801. április 6-án Schillerhez írt levelében megemlékszik; a másnapi húsvéti ünnepre még czélzást sem találunk,²⁾ természetesen a kapu előtti séta is hiányzik,

---

¹⁾ Scherernek a Fausta vonatkozó elméleteit már a weimari kézirat fölfedezése előtt valóban megsemmisítően bírálta meg W. Creizenach, *Wilhelm Scherer über die Entstehungsgeschichte von Goethe's Faust. Ein Beitrag zur Geschichte des literarischen Humbugs*, a lipseai *Grenzboten*-ben, 1887, 26. sz.

²⁾ Wagnernek szavaiból, melyekkel mesterétől elbucsúzik:

*Virrasztanék én hajnalig akár,
Veled, uram, ily tudósan beszélve!*
De holnap, húsvét első napján,
Kérdeni egyet-mást szabad tán?
A tanulást nem könnyűbe tekintem:
Sokat tudok, de még a sok se minden —

csak a dölt írással szedett sorok vannak meg, a többiek hiányzanak

hiányzik Faust monológja Wagner távozása után, az öngyilkossági kísérlet és megakadályozása a husvéti ének által, Mephistopheles első idézése és a második párbeszéd. Most minden átmenet vagy kapocs nélkül következnek Mephistopheles és a deák párbeszéde, mely itt jóval hosszabb és tele van köznapi tréfákkal és helyi célzásokkal, és az Auerbach pinczejében lejátszódó jelenet, mely még sokkal vastagabb stilben van tartva. A boszorkány-konyhának semmi nyoma; helyét néhány vers foglalja el, melyekkel Mephisto félénken elsiet egy útszéli kereszt mellett. Aztán nyomban kezdődik a Margit tragédiája, mely egészen a kút melletti jelenetig, nem tekintve csekélyebb jelentőségű, inkább csak stiláris módosításokat, teljesen meg egyez a mai szöveggel. Az *Erdő és barlang* fölíratú jelenet nincsen meg, csak végét találjuk, de nem e helyen, hanem jóval alább. Következik a Margit tragédiájának folytatása, Bálint monológja (de egyéb semmi a Bálint-epizódból, még az ifjú katona erőszakos halálára való célzás¹⁾ is hiányzik), a *Borús nap* és *Éjjel* című jelenetek, végre Margit a tömlöczben. Mephisto szavaival: *Sie ist gerichtet!* és a boldogtalan leány fölkiáltásával: *Heinrich! Heinrich!* végződik a kézirat. Mephisto parancsoló végszavai: *Her zu mir!* és az utolsó kiengesztelő szózat: *Sie ist gerettet!* hiányzanak.

Eleve is föltehető volt és e kézirat teljes mértékben

---

¹⁾ A székesegyházi jelenetből hiányzik a 3789-ik vers: *Auf deiner Schwelle wessen Blut?* de a *Borús nap* című jelenetben megvannak Mephisto szavai: »Vedd, hogy még bosszúlatlan viseli a város a vért, melyet ontottál stb.« (Megjegyzendő, hogy a székesegyházi jelenetről a weimari kéziratban világosan meg van jegyezve: »Halotti mise Margit anyjának lelki üdveért.«)

igazolja azt a föltevést, hogy az eredeti *Faust* sokkal mélyebben gyökerezett a Sturm- és Drang-korszak szenvedélyes túlzásaiban és nyelv- meg stilbeli izléstelenségeiben, mint az 1790-ben megjelent »töredék«, mely e tekintetben minden sorában tanúskodik Goethének az antik művészet tanulmányozása folytán csudálatosan fejlett nemesebb izléséről. Főkép Mephistopheles párbeszéde a deákkal és az »Auerbach pinczéje« című jelenetek tele vannak triviális élczekkel és célzásokkal, melyeket Goethe utóbb vagy megnemmesített vagy teljesen kiküszöbölt. Általában bámulatos, hogy a költő ezt az 1775-iki szöveget mennyivel magasabb költői színvonalra tudta emelni, midőn az 1790-iki első kiadás számára átnézte és átjavította. E későbbi kiadás sokszor szóról-szóra megegyez az első szöveggel, — főkép a költőibb, lendületesebb, emelkedettebb részletekben; másutt rövidítette, összevonta, szabatosabbá, élesebbé tette Goethe a dictiót, főkép a csípős, satirikus izű helyeken; ismét másutt csupán egyes szókat, kifejezéseket, verseket módosított; — de minden eltérés fényesen igazolja a nagy költő haladottabb, finomabb műízlését.

Tartalmi szempontból sajátos viszonyban van az első szöveg a munka első kiadásához. Goethe maga *Faust*-jának azt az alakját, melyet 1790-ben sokoldalú sürgetés folytán kiadott, »töredéknek« címezte, és méltán, mert hiszen a Margit-tragédiát csak a székesegyházi jelenetig tartalmazza. A Schmidt fölfedezte »első« szöveg tovább viszi a cselekvényt és befejezésre juttatja Margit sorsát; mégis, a mű valódi lényegét tekintve, még sokkal töredékesebb, mint amaz. Ez első szövegben mind az, a mi nem tartozik szorosan a Margit történetéhez, homályos, összefüggéstelen, jóformán rejtélyes. Faust terve és célja, Me-

phisto terve és célja, Faust és Mephisto viszonya, — mind megannyi rejtvények, melyek, egyszerűen ez »első« szöveg alapján, megfejthetetlenek. A *Borús nap* című jelenetből látjuk, hogy az ördög elsőben uszkár alakjában közeledett Fausthoz (mint a Népkönyvben is) és hogy Mephisto a Föld szellemével valami kapcsolatban van, — de hogy milyenben, arról az első szöveg nem világosít föl, — persze, erre a kérdésre a nagy munka legutolsó kiadása sem ad megnyugtató választ. A többi mind homályban marad, és a mit e tekintetben nagy elmésséggel, de még nagyobb phantáziával Goethe »eredeti« nézetéről, tervéről, alapeszméjéről többé-kevésbé merészen állítottak, kisebb-nagyobb határozottsággal vitattak, — mind az e legrégibb forrásnak kétségbevonhatatlan tanúbizonysága szerint alaptalan, be nem bizonyítható, legalább is valószínűtlen föltevésnek mutatkozik.¹⁾ A költő, úgy látszik, egészen naivul fogott hozzá a Faust-monda dramatizálásához és gyorsan, egy húzomban, a mint izzó képzelete megteremtette, dobta papirosra művének ez »első« szövegét. A mélyebb eszmei tartalom, a nagyobb szabású terv és alapgondolat csak akkor került ez ifjúkori geniális töredékbe, midőn Goethe az olasz ég alatt, a műveltségnek sokkal magasabb színvonalán és jóval tisztultabb izléssel a frankfurti jeleneteket átdolgozta és egységes műremekké átalakítani törekedett.

Mert ez első szöveg világosan mutatja, hogy Goethe

---

¹⁾ Legközelebb jártak a valóhoz és általában a *Faust* helyes fölfogásában legtöbb érzéket tanúsítottak: Vischer Frigyes Tivadar, *Goethe's Faust, Neue Beiträge zur Kritik des Gedichtes*, 1875, és Fischer Kuno már többször idézett, 1887-ben második kiadásban megjelent művében.

kezdetben — és e tekintetben igen tanulságos a csak néhány évvel idősebb *Götz von Berlichingen* is, — úgy látszik, egyebet sem akart, mint a Népkönyvnek anyagát, t. i. a XVI. századi Faust-mondát, dramatizálni, még pedig a genie-korszak izlésében és alakjában, pl. a *Götz* mintájára, dramatizálni. Nagyobbszerű eszme, hatalmasabb probléma, mélyebb felfogás alig lebegett, vagy csak igen ködösen és homályosan, előtte, midőn a monda földolgozásához hozzáfogott és az egyelőre 1775-ben befejezett szöveget ifjú tűzzel megírta. Faust monológja megvan ugyan, mint Marlowe angol tragédiájában, melyet akkor még nem ismert, és a német népdramában is, melyet már gyermek-kora óta ismert; de ez első magánbeszéd is csak addig, míg a Föld szelleme, melyet a hős vakmerően megidézett volt, eltűnik; ellenben Faust és Mephistopheles első párbeszédeiből, melyek a műnek problémáját tartalmazzák és már e problema megfejtését is sejtetik, nem találunk egyetlen betűt sem. Egészen a Népkönyv adatai és szelleme szerint tréfálja meg Faust maga Auerbach lipcsei pinczejében a rakoncátlan és durva deákokat, — míg a későbbi szövegben a magasabb eszméktől vezérelt és ideális célok felé törekvő hős undorral fordul el e piszkos társaságtól, melynek mulattatása egészen a jókedvű Mephistophelesre van bízva.

Az 1775-iki weimari szöveg és az 1790-ben megjelent »töredék« nem állanak ellentétben egymással. Az alapfelfogás a régi maradt, és ennyiben nem csalódott Goethe, midőn olaszországi naplójának fent idézett helyén azt írta, hogy megtalálta a régi fonalat, — legalább nem szőtt új fonalat a régi szövetbe. Az 1775-iki és 1790-iki szövegekben egyaránt megvan a *Borús nap* fölíratú jele-

netnek az a része, mely a Faust-dráma első megalakításának főmomentumát sejteti. »*Te nagy, te dicső szellem* (kiált föl itt Faust), *ki méltattál, hogy megjelenj előttem*, ki szívem-lelkem ismered: *mért hozzá kovácsoltál, mért e czinkoshoz*, ki kárnak örvend és romlásra kéjeleg?» E »nagy és dicső szellem«, ki Faust előtt megjelent, nem lehet más, mint a Föld szelleme, kinek, az idézett szavak szerint, Mephistopheles szolgája volt. Ez az első eredeti fölfogás, melynek visszhangja még az *Erdő és Barlang* föllíratú jelenetben is félreismerhetetlen, hol Faust fölkiált: »Magasztos lény! Megadtad mindenestől, miért imádkozám!« ¹⁾ Mit adott neki? A tragédiában, a mint előtünk fekszik, nincsen erről szó, sőt az egyetlen jelenetben, melyben a Föld szelleme, a kire Faust itt céloz, szerepel, tudjuk, hogy mindent, mindent megtagadott tőle . . .

Utóbb megváltozott ez első alapterv: 1794-ben kezd Goethe, főleg Schiller buzdítására, újból foglalkozni *Faust*-jával, hogy a »töredéket« kiegészítse, és az 1775-ben írt és az 1790-ben kiadott hézagos jeleneteket kikerekített, egységes műremekké átalakítsa. De nem szorítkozott a hézagok egyszerű kitöltésére, hanem egyúttal lényegesen módosította az első, eredeti tervet ²⁾: Mephisto nem többé a

---

¹⁾ Dóczi Lajosnak könnyen félreértésre vezethető fordítása. Az eredetiben :

*Erhabner Geist! Du gabst mir, gabst mir alles,
Warum ich bat.*

A »lény« és az »imádkozám« szók arra a ferde fölfogásra vezethetnek, mely ellen Boyesen is (fönt 76. l.) polemizál.

²⁾ Ezt már egy félszázad előtt fölismerte és kifejtette Christ. Herm. Weisse (fönt 77. l. sajtóhibából kétszer Weisz), *Kritik und Erläuterung des Goethe'schen Faust*, Leipzig, 1837. Utóbb bővebben

Föld szellemének küldöttje, szolgálja, és a Föld szelleme maga teljesen háttérbe szorúl, — innen már a tragédia első részének nem egy hézaga és ellenmondása, melyeket a legnagyobb erőszakossággal sem lehet egy egységes tervből vagy alapeszméből kimagyarázni, melyeket el kell ismerni és a mű történeti fejlődéséből megérteni.

A *Faust* első részének létrejöttében tehát *három* korszakot kell megkülönböztetni: az *első* 1770-től 1775-ig terjed, azaz: Goethe strassburgi tartózkodásától Weimarba költözéseig, de leírva 1773 előtt nem volt semmi. A *második* korszak 1786-tól 1790-ig terjed: Goethe olasz útjától a »Töredék« megjelenéseig. A *harmadik* 1797-ben veszi kezdetét, a főmunkásság 1806-ba és 1807-be esik; 1808. húsvétkor megjelen a »tragédia« (első része).

A mint most előttünk fekszik *Faust* első része, már pontosan megjelölhetjük az egyes jelenetek idejét. Ime az összes jelenetek áttekintése (a címek Dóczy L. fordítása szerint):

Fölvatás, Beköszöntő a színházban, Prologus a Mennyekben 1797.¹⁾

A nagy monológ, a Föld szellemének megjelenése, *Faust* első beszélgetése Wagnerrel 1773/74.

Faust második monológja, Öngyilkossági kísérlete, a húsvéti dal, A város kapuja előtt, Dolgozó szoba, Mephistopheles első föllépése 1800 körül.

Faust és Mephisto második párbeszéde (a szerződés

---

tárgyalták Vischer Fr. T. és Fischer Kuno. Boyesen is (77. és 98. l.) osztozik e felfogásban.

¹⁾ Főnt 77. l. a mennyei előjátékról az van mondva, hogy két évvel készült a *Faust-töredék* megjelenése után. Ez természetesen (mint az u. o. említett évszám is mutatja) sajtóhiba hét év helyett.

megkötése) e szavakig: »Benső valómban élni akarom« 1800 körül, a jelenet befejezése 1788/89.

Mephisto és a tanuló 1773/75, átdolgozva 1788/89.

Auerbach pinceszéje 1775, versbe átdolgozva 1788/89.

Boszorkánykonyha 1788.

Útca (Faust első találkozása Margittal), Margit szobája, Sétáló, A szomszédasszony háza, Útca (Faust és Mephisto), Kert, Kerti hajlék 1773/75.

Erdő és Barlang: a monológ s Faust és Mephisto párbeszéde e szavakig: »S nem áttált lenni kerítő« 1788/89, a többi a jelenet végéig 1773/75.

Margit a rokka mellett, Márta kertje, A kútnál, Várfolyó 1773/75.

Bálint monológja e szavakig: »Még se hagyhatnám hazugságba,« és a párbeszéd e szavaktól: »A mint ott a sekrestye ablakán« e szavakig: »Tolvajkodás, üzelkedés« 1773/75, a jelenet többi részei 1798/1800.

Templom 1773/75. Walpurgis éjszakája 1800/1, Walpurgis-éji álom 1797. Borús nap,¹⁾ Éjjel 1773/75; Börtön 1773/75, versbe átdolgozva 1798. . . .

A weimari kézirat magában foglalja a nagy műnek 1773 és 1775 közt keletkezett jeleneteit. Nem lehetetlen ugyan, hogy voltak a kéziratban még egyes följegyzések, versek vagy töredékes párbeszéddek, melyeket Göchhausen kisasszony meg nem értett és azért le nem másolt, — de

---

¹⁾ Boyesen (főnt 100. l.) czéloz Riemer azon állítására, hogy Goethe neki e jelenetet az 1803-ki évnek egy reggelén tollba mondta. Ez állítás most természetesen rossz emlékezetből származó tévedésnek bizonyul.

ezen részleteknek töredékes érthetlensége bizonyítja épen, hogy nem volt egyéb semmi kiforrva, megalkotva, mint a mennyi a weimari udvarhölgy másolatában előttünk fekszik. Ép oly bizonyos, mint már érintettük, hogy Goethe 1776 és 1786 közt, tehát weimari életének első nyugtalan évtizedében, nem dolgozott e művén,¹⁾ bár mennyire foglalkoztatta is valószínűen a tragédia végleges megalakításának terve. E tények kétségbevonhatatlanok, s mint ilyenek sok föltevést döntenek meg, melyek még a legújabb időben is, komoly és alapos kutatók részéről is, kifejezést nyertek. Csak egy-kettőre akarok még végül figyelmeztetni.

Goethe *Faustjának* legterjedelmesebb, a szövegnek apró részleteire is kiterjeszkedő magyarázatát Schröer írta.²⁾ A bevezetésben a kiadó a tragédia keletkezését is fejtegeti és külső meg belső indokok alapján kimutatja, hogy a Margit-jeleneteknek csak egy része származik 1775-ből, míg egy másik s épen fontosabb csoportja 1775 és 1786 közt, talán 1777 körül keletkezett. E két csoport-

¹⁾ Csak 1788-ban kezdi a régi kéziratot az 1790-ki kiadás számára rendezni és részben átdolgozni. Ez időből származik az *Erdő és Barlang* fölíratú nagyszerű jelenet, mely a »töredékben« (1790) *A kútnál és Templom* című jelenetek közt áll, a »tragédiában« (1808) pedig a *Kerti hajlék* és *Margit szobája* fölíratú jelenetek közé került, — azaz: amott követi itt megelőzi Margit elcsábítását; itt a szűz leány megvesztésére, ott Margit megrontása után egyéb bűnökre csábítja Mephisto Faustot. A weimari másolatban csak egy kis töredéke van meg e párbeszédnek (Faust monológjának semmi nyoma) és e töredék, a jelenetek elhelyezése szerint, föltételezi Margit bukását.

²⁾ *Faust von Goethe. Mit Einleitung und fortlaufender Erklärung herausgegeben von Karl Jul. Schröer.* Heilbronn, 2. kiadás, 1886, 2 kötet.

ból következtet aztán különböző fejlődési fokokra, melyeken Goethe és vele együtt e legnagyobb műve is keresztülment. Ez eredményt a »philologiai módszer« és »aesthetikai meg lélektani szempontok« segítségével nyerte a tudós és magyarázataiban különben igen óvatos szerző; — pedig tudjuk most a weimari kéziratból, hogy egész okoskodása teljesen alaptalan, mert az összes Margit-jelenetek 1775-ben már megvoltak, — egyedül a Bálint halálát tartalmazó jelenet kivételével, melyről Schröer p. LX azt állítja, hogy 1775 és 1786 közt keletkezett, de p. LXI megengedi, hogy talán már 1775-ből való és 1800-ban nyerte mai alakját! Schröer egyik főérve, melyre föltevését alapítja, hogy Margit némely jelenetekben »Margarete«, másokban »Gretchen« néven szerepel, s így egészen más korszakba teszi a Margarete- és ismét másba a Gretchen-jeleneteket. A weimari kézirat kézzelfoghatóan bizonyítja, a mit különben minden költői érzékű olvasó eleve is valószínűnek tarthatott, hogy e fontoskodó megkülönböztetésnek semmi alapja nincs. Így pl. a *Mártha kertje* című jelenetben a kedves leány (az 1790-iki töredékben) kivétel nélkül »Margarete« néven szerepel, és Schröer, e tényre építve, csakugyan az 1775—1786-iki korszakba helyezi e jelenet létrejöttét. Pedig a jelenet megvan a weimari kéziratban, és Margit tizenhatszor szerepel mint »Gretchen« és csak kétszer mint »Margarete.« Ily forma következtetésekre vezethet a »philologiai módszer« külsőleges alkalmazása ¹⁾.

E philologiai módszernek gépies alkalmazása senkit

---

¹⁾ A *Margarete* és *Gretchen* nevekre alapított okoskodások Scherertől származnak, ki többek közt azt is állítja, hogy a Gretchen-jelenetek határozottan tragikus jellegűek, míg a Margarete-jelenetek inkább derültek, — pedig a tömlöcz-jelenet is Margarete-jelenet!

sem vezetett képtelenebb következtetésekre, mint Scherer Vilmost, kinek fő tévedéséről már szó volt. Csak egy példa világosítsa föl e különben igen tehetséges és a modern irodalomtörténetnek tudományosabb alapokra fektetése körül nagy érdemeket szerzett tudósnak valóban nehezen megfogható eljárását. Scherer be akarja bizonyítani, hogy a *Borús nap* fölíratú Faust-jelenet egy időben íratott a *Götz von Berlichingen* cz. szomorújátékkal ¹⁾. Először is kiemeli, hogy az *elend* (nyomorúságos) és *schmieden* (kovácsolni) szók itt is meg ott is hasonlóan alkotott mondatokban fordulnak elő. De ezt maga sem tekinti döntőnek. Azután figyelmeztet a *Götz*ben Ferencznek Adelheidra vonatkozó következő szavaira: »Ha szavát tartja! — Lelkemből a pokoli kínok évezredét egy pillanat alatt kitörölné« ²⁾, — és kiemeli, hogy Goethe 1773-ban ezt, valamint a hasonló helyeket eltávolította, mire folytatja: »A Faust-jelenetben (t. i. a *Borús nap* fölíratúban) olvassuk: „Te hidegen vigyorogsz el ezrek végzete fölött! . . . A legszörnyebb átokkal sújtlak évezrekre!“ Ez dönt (folytatja). Lehetetlen, hogy a költő, ki egyik művében az ily túlzások eltávolítására határozta magát, egy másik művében újból írt volna ilyeneket.« Ez a Scherer bizonyítéka! Persze a fő dolgot, hogy a Faust-jelenet idézett szavaiban legkisebb túlzás sincsen, nem vette észre, — mert hisz az ördögnek előbb a leghidegebb vérrel bevallott számtalan iszonyatos tetteivel szemben Faust szavai senkire sem fogják a túlzás hatását tehetni . . . Ugyane jelenetben kétféle stílt

¹⁾ E nézetet is elfogadta Schröer, kit Scherer tekintélye másutt is tévútra vezetett és főkép, ismételve, Goethe szövegének bárgyú »javítására« csábított.

²⁾ Balla Mihály fordítása szerint. Olcsó könyvtár 200. sz., 233. l.

különböztet meg: az eredeti régi szövegét és az öreg Goethe stiljét, ki saját ifjúkori művét »interpolálta« volna. Scherer szerint pl. e mondatok: »A meggyilkolt nyugvó helye fölött bosszúálló árnyak lengenek« és »Hogy verjen meg a világ minden gyilkossága, te szörnyeteg«¹⁾ — a majdnem hatvanéves Goethe sikertelen kísérlete volna, hogy ifjúságának nyelvén szóljon! Ez ítéletének indoklása egészen alanyi és általában igen ködös; — a weimari kéziratban megvan mind a két mondat, mint a huszonöt-éves Goethe alkotása!

De legyen elég a tévedésekből. A weimari kéziratnak, ha egyéb fontossága nem volna is, meglesz az a megbecsülhetetlen hatása, hogy óvatosabbakká fogja tenni a tudósokat és megfékezi a rosszul alkalmazott találgatásnak és szükségtelen szöveg-javitgatásnak máris járványnyá fajult viszketegét ....

Goethe *Faustja* örökké fogja foglalkoztatni a magyarózokat, mert alig van a világirodalomnak — talán az egy *Divina Commedia* kivételével — még egy második terméke, mely, világosan vagy legalább félreismerhetetlen célzásokban, az emberiségnek összes nagy kérdéseit annyira felölelné, mint az újabb kornak e valóságos »isteni színjátéka.« El tanulmányoknál természetesen mindig nagy fontosságú lesz a munka keletkezésének, az egyes jelene-tek létrejöttének kérdése. Az eddigi nagy tévedéseket e téren első sorban a biztos alap hiánya okozta; a weimari Göchhausen-féle másolatnak korszakot alkotó jelentősége mindennek előtt abban van, hogy e kutatások számára az eddig fájdalmasan nélkülözött biztos alapot szolgáltatja.

¹⁾ Dóczi L. igen szabad fordítása. Az eredetiben: *Mord und Tod einer Welt über dich, Ungewissen!*

